
LÜHIKE KANDIDEERIMISÕPETUS

Quintus Tullius Cicero

Tõlkinud Maria-Kristiina Lotman

I. 1. Ehkki sul on piisavalt kõike, mida inimesed ande, kogemuse või hoolikusega suudavad saavutada, ei tundu mulle meievahelise armastuse tõttu kohatu kirjutada sulle nendest asjadest, mis mulle päevade ja ööde kaupa sinu kandideerimisele mõeldes pähe on tulnud — mitte et sa nendest midagi uut juurde õpiksid, vaid et koondada plaani ja jaotuse järgi ühe vaatenurga alla need asjad, mis näivad tegelikkuses hajasad ja määramatud. [Ehkki loomus on tugevaim, näib siiski, et mõnekuiise tööga on võimalik jäljendamise abil loomusest võitu saada.]

2. Mõttele, milline on riik, millisesse ametisse sa kandideerid, kes sa oled. Peaaegu iga päev tuleb sul forumile minnes selle üle mõtiskleda: “Olen uus¹, kandideerin konsuliame-

Commentariolum petitionis.

Tõlke aluseks on 1989. aastal Loebi seerias välja antud Cicero kirjavahetust koondav kogumik, mis sisaldab ka Mary Hendersoni tõlgitud *Lühikest kandideerimisõpetust* (Henderson 1989). Terminite ühtlustamiseks on kasutatud Intratexti veebikonkordantsi (www.intratext.com/X/LAT0147.htm). Teksti varustamisel märkustega oli abiks hulk tõlkeid, kommentaare ja uurimusi, sh eriti Bell 1997; Gorenštein 1949; Freeman 2012; Henderson 1989; Jakobson 1999; Shuckburgh 1908; Wind 1978.

¹S.t *homo novus*, uus inimene, kes ilma kuulsate esivanemateta tõusis oma perekonnas esimesena riigiametitesse ja sai senati liikmeks. Cicero oli esimene senaator oma perekonnas. *Siin ja edaspidi tõlkija kommentaarid.*

tisse², see on Rooma.” Enda uue nime korvad sa eelkõige oma kuulsa kõnelemisoskusega: seda on alati ülimalt väarikaks peetud; inimest, keda on peetud vääriliseks kaitsma endisi konsuleid³, ei saa pidada konsuliametisse sobimatuks. Kuna sa lähtud sellest kuulsusest ja kõik, mis sa oled, oled tänu sellele, valmistu kõnelemiseks nii, nagu sõltuks igast eraldi juhtumist hinnang kogu sinu andele.

3. Kanna hoolt, et selle võime abivahendid, mille kohta ma tean, et need on sul olemas, oleksid ette valmistatud ja käepärased, ja meenuta sageli seda, mida Demetrios⁴ kirjutas Demosthenese⁵ püüdluste ja harjutuste kohta, seejärel aga hoolitse, et sul oleks hulgaliselt erinevat liiki sõpru⁶. Sul on ju need asjad, mida pole just paljudel uutel inimestel: kõik mak-

²Konsul oli Rooma kõrgeim riigiametnik, kellel olid suured volitused: nad korraldasid valimisi, kutsusid kokku ja juhtisid rahvakoosolekuid, väejuhtidena väljaspool Roomat aga oli nende võim üldse piiramatult. Igal aastal valiti kaks konsulit, kellel oli mõlemal oma kolleegi otsuste üle vetoõigus.

³Endistel konsulitel ehk senaatoritel, kes olid kunagi pidanud konsuliametit, oli kõrge ühiskondlik staatus ja rida privileege, nad võisid hallata provintse ning täita ametikohti, kus peetud konsuliamet oli eeltingimus — muu hulgas kuulus selliste hulka näiteks tsensoriamet.

⁴Phaleroni Demetrios oli vanakreeka kõnemees, riigitegelane, filosoof, ajaloolane 4.–3. sajandil eKr.

⁵Demosthenes oli vanakreeka kõnemees (384–322 eKr), kes Demetriose sõnul oli oma puudustest üle saanud järjekindla ja väsimatu tööga: segase ja kogeleva kõne parandamiseks õppis ta rääkima kivikestega suus, hääle treenimiseks retsiteeris kõva häälega värsse sellal, kui oli ise kas jooksmisest või mäkke tõusmisest hingetu, ning harjutas pidevalt peegli ees kõnepidamist (vrd ka Plutarchos, *Demosthenes* 11).

⁶“Sõbral” (ld *amicus*) on selles tekstis laiem tähendus, hõlmates nii tõelisi sõpru kui ka poliitilisi liitlasi. Vt ka V.16.

sukogujad, peaaegu kõik ratsanikud⁷, paljud munitsiipiumid⁸, paljud mitmesugustest seisustest inimesed, keda sa oled kaitsenud, mõningad kolleegiumid⁹, lisaks paljud noormehed, keda ühendab sinuga kõnelemisharrastus, ning iga päev arvukalt kohal viibivad sõbrad.

4. Kanna hoolt selle eest, et sa saavutaksid meeldetuletuste, palvete ja kõigi vahenditega nende poolehoidu, et nii need, kes on sulle võlgu ja soovivad seda hüvitada, kui ka need, kes tahavad sind oma võlglasteks teha, mõistaksid, et paremat aega selleks enam ei tule. Ka see näib uuele inimesele suureks abiks olevat, kui tal on kõrgeimast seisusest inimeste, eriti endiste konsulite poolehoid. Tuleb kasuks, kui need, kelle ringi ja hulka sa jõuda soovid, peavad sind ise selle ringi ja hulga vääriliseks.

5. Neid kõiki tuleb hoolsasti paluda, meelitada ja veenda, et me oleme alati optimaatidega¹⁰ vabariigi asjus ühel nõul olnud, mitte mingilgi määral aga rahvameelsed, ent kui näib, et oleme rääkinud midagi rahvale meelepärast, oleme teinud seda ainult Gnaeus Pompeiuse toetuse võitmiseks¹¹, et

⁷S.o rikkad kodanikud (need, kel on vähemalt 400 000 sestertsi väärtuses varandust), kes ei kuulunud senatisse ning moodustasid seega kahest aristokraatide seisusest madalama. Riigijuhtimises nad osaleda ei saanud, küll aga oli neil võimalik tegutseda ärivaldkonnas, mida senaatorite puhul ei peetud heaks tooniks.

⁸Rooma õigusega omavalitsuslik linnkogukond Itaalias. Ka Cicero oli pärit Itaalia munitsiipiumist Arpinumist.

⁹Siin peetakse silmas nii religioosseid ülesandeid täitvate isikute kogusid (*collegia pontificum*) kui ka ametivendade liite (*collegia opificum*). Ajapikku hakkasid nad järjest suuremat rolli mängima ka poliitilises elus.

¹⁰Optimaadid tegutsesid senati autoriteedi ja huvide nimel, eesmärgiga piirata rahvakoosoleku võimu ning säilitada nobiliteedi ajalooline tähtsus ja positsioon. Nende vastased olid populaarid, kes, olles küll ka ise senaatoriseisusest, taotlesid laiemate masside toetust ning saavutasid oma poliitilise mõjuvõimu rahvakoosoleku jõul.

¹¹Gnaeus Pompeius Magnus (106–48 eKr) oli Rooma väejuht ja riigimees. Pompeius oli sellel ajal lähenenud populaaridele, ehkki oli ajuti

niivõrd mõjukas inimene kas meie kandidatuuri pooldaks või vähemalt ei oleks selle vastane.

6. Lisaks tööta selle nimel, et kõrgeimast seisusest noormehed tuleksid sinu poolele, või vähemalt, et säilitada juba olemasolevate toetus. Nad toovad juurde palju väarikust. Sinu poolel on neid juba rohkesti, tee nii, et nad teaksid, kui kõrgelt sa neid hindad. Kui aga saavutad, et kes ei ole just sinu vastu, hakkavad seda samuti tahtma, on neist sulle ülimalt palju kasu.

II. 7. Sulle kui uuele inimesele on suureks abiks ka see, et su kõrgeimast seisusest vastaskandidaadid¹² on niisugused, et mitte keegi ei sõandaks öelda, et nende kõrgeim seisus toob neile suuremat kasu kui sulle sinu loomutäius. Sest kes oleks võinud arvata, et kõrgest soost Publius Galba¹³ ja Lucius Cassius¹⁴ kandideerivad konsuliametisse? Näed niisiis, et sinuga ei suuda võistelda parimatest perekondadest mehed, sest neil ei ole selleks piisavalt jõudu.

8. Nii et Antonius¹⁵ ja Catilina on tülikad vastased? Tegelikult peaks toimekas, töökas, aus, kõneosav, kohtunike seas mõjukas inimene kindlasti lootma just selliseid konkurente, kes on mõlemad poisipõlvest saadik mõrtsukad, mõlemad

ka optimaatide leeris ning 49. aastal eKr koguni Caesari-vastases kodusõjas ülemjuhataja.

¹²Cicero kõrgeimast seisusest vastaskandidaadid 64. a eKr konsulivalimistel olid patriitsid Publius Sulpicius Galba ja Lucius Sergius Catilina. Plebeidest kandideerisid Gaius Antonius Hybrida, Lucius Cassius Longinus, Quintus Cornificius ja Gaius Licinius Sacerdos.

¹³Publius Sulpicius Galba oli 69 eKr koos Ciceroga ediil.

¹⁴Lucius Cassius Longinus oli 66 eKr koos Ciceroga preetor, hiljem pagendati Catilina vandenõu osalisena.

¹⁵Gaius Antonius Hybrida oli triumvir Marcus Antonius noorem vend. Caesar oli ta Makedoonia rüüstamise pärast 76 eKr tagandanud, senatist visati ta välja 70 eKr. 66 eKr oli ta koos Ciceroga preetor. Hiljem toetas ta Catilinat, kuid Cicero võitis ta enda poolele, lubades talle Makedoonia provintsi. 59 eKr süüdistati teda nii Catilina vandenõu osalemises kui ka väljapressimistes Makedoonias, hoolimata Cicero toetusest mõisteti ta süüdi ja pagendati. Hiljem õnnestus tal siiski Rooma naasta: 44 eKr osales ta senati istungil ning 42 eKr oli tsensor.

lõbujaanulised, mõlemad täitmatud. Me nägime, kuidas neist esimese omand proskribeeriti¹⁶, seejärel kuulsime, kuidas ta Roomas vande all tunnistas, et ei saa konkureerida võrdsetel alustel kreeklase vastu¹⁷, teame, et ta heideti senatist välja parimate tsensorite¹⁸ põhjaliku hindamise tulemusel, meie vastu preetoriametisse¹⁹ kandideerimisel olid tal liitlasteks Sabidius ja Panthera²⁰ — kui tal ei olnud enam kedagi oksjonil müügiks panna; selles ametis aga ostis ta oksjonilt sõbratari, keda siis kodus avalikult pidas. Aga konsuliametisse kandideerides eelistas ta röövida kõiki kõrtsipidajaid kõige häbiväärsema saatkonna ajal, selle asemel et kohale jääda ja Rooma rahva toetust taotleada²¹.

9. Ent see teine²², jumalate nimel, milline on tema hiilgus? Kõigepealt, ta on samasuguse kõrge päritoluga. Ületab see Antonius oma? Ei. Kuid tema mehisus küll. Mispärast? Sellal kui Antonius kartis iseenda varjugi, ei karda tema ka seadusi. Ta on sündinud vaeses perekonnas, kasvanud üles oma õe kõlvatuse juures²³, meheks saanud keset kodanike-

¹⁶Proskribeerimine tähendas poliitiliste vaenlaste lindpriiks kuulutamist koos nende varanduse konfiskeerimisega.

¹⁷Vrd ka *Valges toogas* 74.

¹⁸Tsensorid olid kaks iga viie aasta järel valitavat kõrget ametnikku, kes korraldasid tsensust (kodanike ja nende omandi loendust), koostasid senaatorite nimekirja, pidasid arvet ratsanikuseisuse üle, teostasid riigihankeid ning valvasid kodanike moraali üle.

¹⁹Preetor oli konsuli järel tähtsuset järgmine riigiametnik, kelle peamised volitused olid seotud õigusemõistmisega, kuid konsulite eemalviibimise ajal võis ta ka nende kohustusi täita.

²⁰Teised allikad nendest isikutest paraku vaikivad.

²¹Gaius Antonius tegi seda, mida Cicero tegi ise või kavatses teha ise ehk kasutas nn vaba saatkonna (*legatio libera*) privileege, et soetada poolehoidjaid eraldi munitsiipiumides. Vaba saatkond andis senaatorile voli reisida Itaalias ringi ilma kuludeta. Seadus kohustas kõrtsipidajaid legaate tasuta majutama. Kuigi seadusega olid kehtestatud ka selle kohustuse piirid, eirati ja kuritarvitati neid sageli.

²²Silmas peetakse Catilinat.

²³Seda on tõlgendatud nii vihjena Catilina kõlvatule vahekorrale oma õega kui ka õe abieluväliste suhetele.

tappu, sellal kui tema esimesed sammud avalikus elus olid Rooma ratsanike tapmised, sest nende gallide eesotsa, keda me mäletame siis Titiniuse-, Nunniuse- ja Tanusiuse-suguste inimeste²⁴ peade mahavõtjatena, määras Sulla Catilina üksi. Nende seas tappis ta omaenda kätega suurepärase inimese Quintus Caeciliuse, oma õemehe, Rooma ratsaniku, erapooletu mehe, kes oli nii loomupäraselt kui ka ea tõttu alati rahu-meelne.

III. 10. Kas on mul vaja rääkida, et konsuliametisse kandideerib see, kes Rooma rahva poolt armastatud mehe Marcus Mariuse²⁵ Rooma rahva pilgu all läbi kogu linna vitstega pekses hauakünkani²⁶ ajas, seal teda julmalt piinas, lõikas püsti seisval mehel mõõga abil oma parema käega elusast peast kõri läbi, samal ajal vasakuga teda kuklast juukseidpidi kinni hoides, ning viis oma käega pea minema, verejoad sõrmede vahelt voolamas²⁷ Ja tema, kes elas hiljem näitlejate ja gladiaatorite seas nõnda, et esimesed abistasid teda lõbutsemises, teised kuritegudes. Ükski koht ei olnud talle nii püha ega harras, et ta poleks oma kõlvatuse tõttu jätnud autuse kahtlust ka siis, kui teistel mingit süüd ei olnud²⁸. Senatist sõbrunes ta Curriuse- ja Anniuse-²⁹, oksjonisaalidest Sapala- ja Carviliuse-³⁰,

²⁴Jutt käib Sulla proskriptsioonide ohvritest.

²⁵Gaius Mariuse sugulane ja toetaja Marcus Marius Gratidianus oli 85. ja 84. aastal eKr preetor, kelle 82. aastal eKr Catilina julmalt Sulla proskriptsioone ellu viies hukkas.

²⁶Tegu oli Quintus Lutatius Catuluse hauaga, mis asus Janiculumi künkal. Catulus oli 87. aastal eKr sooritanud mariuslaste võidu järel enesetapu.

²⁷Vrd ka *Valges toogas* 78.

²⁸Vihje Catilina väidetavale afäärile Vesta neitsiga, igavest neitsikkust töötanud preestritariga. Kõnealune preestritar oli Cicero naise Terentia poolõde Fabia. 73. aastal eKr jõudis süüdistus kohtusse, kuid Catilina mõisteti tänu Cato, Catuluse ja Cicero toetusele õigeaks.

²⁹Catilina sõbrad olid Quintus Curius ja Quintus Annius.

³⁰Sapala ja Carvilius võisid olla üleskirjutajad oksjonisaalides.

ratsanike seast Pompiliuse-³¹ ja Vettiuse-sugustega³² ning ta oli niivõrd jultunud, niivõrd alatu, viimaks niivõrd osav ja edukas oma lõbujanu rahuldumises, et pilastas noori poisse peaaegu vanemate rüpes. Milleks sulle veel kirjutada Aafrikast³³ või tunnistajate ütlustest? Need asjad on teada, ja sa võiksid neist ise sagedamini lugeda; kuid siiski tundub mulle, et ei tohiks tähelepanuta jätta seda, et esiteks väljus ta sellest kohtust sama vaesena, kui mõned tema kohtunikud olid olnud enne kohtuprotsessi³⁴, teiseks on ta nõnda vihatud, et iga päev nõutakse tema uut kohtu alla andmist. Temaga on nii, et kui ta on tagasi tõmbunud, kardetakse teda rohkem, kui põlatakse siis, kui ta midagi korraldab.

11. Kui palju paremad väljavaated on kandideerimisel sulle antud kui hiljuti teisele uuele inimesele, Gaius Coeliusele³⁵! Temagi pidi kahe kõrgeimast seisusest mehe vastu kandideerima, ent nendes oli kõike rohkem kui kõrget seisust enast: ülim andekus, ülim häbitunne, arvukad teened, ülim läbimõeldus ja hoolikus kandideerimisel. Ja siiski neist ühte Coelius võitis, ehkki ta oli päritolult palju madalam ja peaaegu mitte üheski asjas neist üle.

12. Seetõttu, kui sa teostad seda, mida oled looduse ja pidevate õpingutega rikkalikult omandanud, mida sinu olukord nõuab, mida sa suudad, mida tegema pead, siis ei ole sul keerule vastu seista nendele konkurentidele, kes ei ole mingil juhul nii väljapaistvad oma päritolult kui kuulsad oma pahede poolest. Kas suudaks keegi leida nii kõlvatu kodaniku,

³¹Pompilius oli Rooma ratsanik, kes toetas Catilinat.

³²Lucius Vettius oli Rooma ratsanik ja Catilina vandenõu osaline, kes hiljem nimetas Caesarit Catilina liitlasena (vrd Suetonius *Julius* 17).

³³Pärast seda kui Catilina oli olnud Aafrika propreetor, süüdistati teda mitmel järjestikusel aastal väljapressimistes.

³⁴Vihje altkäemaksule, mida Catilina kohtunikele väidetavalt andis.

³⁵*Homo novus* Gaius Coelius Calvus oli Lucius Domitius Ahenobarbuse kolleegina konsul 94 eKr. Kuigi 83 eKr oli ka plebeiperekonnast pärinev Gaius Norbanus Balbo uue inimesena konsul olnud, on tema siin millegipärast mainimata jäänud.

kes sooviks ühel hääletusel kaks pistoda vabariigi vastu paljastada?³⁶

IV. 13. Kuna ma olen sulle juba avaldanud, milliste vahenditega sa oma uue inimese staatuse korvad või korvata võiksid, näib mulle nüüd, et on vaja rääkida kandideerimise tähtsusest. Sa kandideerid konsuliametisse ning ei ole kedagi, kes ei arvaks, et sa väärivad seda ametit, ent palju on neid, kes sind kadestavad; sa kandideerid ju ratsanikuseisusest pärinedes riigi kõrgeimale ametikohale, ja nõnda kõrgele, et vaprale, kõneosavale, laitmatule inimesele toob see amet rohkem tähtsust kui teistele. Ära arva, et need, kes on seda ametit pidanud, ei näe, kui palju sellele kohale jõudmine sulle auvärsust lisab. Ent kahtlustan, et need, kes on sündinud endiste konsulite perekondades, ent pole suutnud oma esivanemate positsiooni saavutada, kadestavad sind, kui nad just ei suhtu sinusse erilise poolehoiuga. Ma arvan, et ka preetoritest uued inimesed ei soovi, et sa neid ametiredelil ületaksid, kui sa just ei ole neid teenetega enda külge sidunud.

14. Ma tean, et sa mõistad, kui palju on rahva seas kadedaid, kui vaenulikult nad viimaste aastatega kujunenud harjumuse jõul uute inimeste vastu meelestatud on; peab olema mõningaid, kes on sinu peale vihased nende kohtuasjade pärast, mida sa oled ajanud. Ning vaata ringi ja mõtle, kas sa oled endale sõpru võitnud sellega, et pühendusid nii suure innuga Gnaeus Pompeiuse kuulsuse suurendamisele.

15. Seetõttu, kuna sa kandideerid riigi kõrgeimasse ametisse ning näed, et sulle töötatakse ka vastu, on vaja, et sa pühendaksid sellele kogu nõu, tähelepanu, pingutuse ja hoole.

V. 16. Riigiametisse kandideerimisel jaguneb tähelepanu kahe suuna vahel, millest üks hõlmab pingutusi sõprade toetuse, teine rahva poolehoidu nimel. Sõprade toetus on vaja saavutada heategudega, teenetega, pikaajalise sõprusega, heatahtliku ja meeldiva loomuga. Kuid kandideerimisel tuleb sõna “sõbrad” võtta laiemalt kui muus elus. Sest kes iganes näitab sinu suhtes üles mingit poolehoidu, kes sulle tähelepanu pöörab, kes su kodu külastab, tuleb arvata oma

³⁶Ühel hääletustahvilil võis esitada kaks nime.

sõprade hulka. Ent siiski on eriti kasulik olla armas ja meeldiv neile, kes on sõbrad mõnel tõelisemal põhjusel, kas siis suguluse või mõne ühingu või sõprussidemete kaudu.

17. Seejärel tuleb kõvasti vaeva näha, et kõik lähedased inimesed ja eriti kodakondsed armastaksid sind ja sooviksid sulle võimalikult suurt edu, nagu ka sinu triibuse liikmed, naabrid, kliendid³⁷ ja lõpuks su vabakslastud ja isegi su orjad, sest peaaegu kõik avalikku mainet kujundavad jutud saavad alguse kodust.

18. Seejärel on vaja muretseda igat liiki sõpru. Välisilme jaoks on vaja ameti ja nime poolest väljapaistvaid inimesi — isegi kui nad hääletamistulemuse nimel ei tööta, lisavad nad kandideerijale siiski teatavat väarikust —, oma õiguste tagamiseks aga kõrgemaid ametnikke, nendest eriti konsuleid, seejärel rahvatriibuune³⁸ ning tsentuuriate³⁹ enda poolele võitmiseks suure mõjuvõimuga mehi. Kogu ja kindlusta endale hoolikalt nende inimeste toetus, kes on sinu kaudu saanud või loodavad saada triibuse⁴⁰ või tsentuuria hääli või mõnda muud teenet. Sest viimaste aastate jooksul on am-

³⁷Cicero ajal olid kliendid vaesed vabana sündinud kodanikud või vabakslastud, kes olid mõne mõjuka ja rikka kodaniku kaitse all ning said temalt materiaalset abi. Vastutasuks pidid nad oma patrooni hommikuti tervitama, foorumile saatma, teda valimisvõitluses toetama jne. Suur klientide hulk oli mõjuvõimu ja väarikuse märk.

³⁸Rahvatribuunid seisid tavakodanike õiguste eest. Neil oli vetoõigus, s.t voli tagasi lükata riigiametnike ja senati otsuseid. Igal aastal valiti kümme rahvatribuuni.

³⁹Rooma elanikud jagunesid varandusliku tsensuse ja vanuse järgi tsentuuriateks ehk sadakondadeks. Tsentuuriad võisid olla nii militaarsed kui poliitilised üksused — antud juhul käib jutt nimelt viimasest, komiitsidel hääletamise sadakonnast. Igal tsentuurial oli koosolekul üks hääl ning muuseas valiti tsenturiaatsetel komiitsidel ka kõrgemaid riigiametnikke, sh konsuleid.

⁴⁰Triibus oli Vana-Rooma territoriaalne üksus, mida hilisema vabariigi ajal oli kokku 35 (sh 4 linnatriibust ja 31 maatriibust). Triibused jagunesid omakorda tsentuuriateks. Rahvakoosolekul oli igal triibusel üks hääl, mille otsustas kohalolijate enamus. Triibuste koosolekul valiti rahvatribuune, kvestoreid ja ediile, s.o madalamaid riigiametnikke.

bitsioonikad inimesed täie hoole ja pühendumusega innukalt töötanud selle nimel, et saada oma triibuseliikmetelt seda, mille poole nad pürgivad. Pinguta kõigi võimalike vahenditega, et need inimesed hoiaksid kogu hingest ja südamest sinu poole.

19. Kui inimesed on piisavalt tänulikud, peaksid kõik need asjad olema sinu jaoks ette valmistatud nii, nagu olen veendunud, et need ette valmistatud ongi, sest viimase kahe aastaga oled enda poolele võitnud neli ühingut⁴¹, kes on sinu ürituse jaoks ülimalt mõjukad, nimelt Gaius Fundaniuse⁴², Quintus Galliuse⁴³, Gaius Corneliuse ja Gaius Orchiviuse omad⁴⁴. Kuna ma ise olin juures, siis tean, milliseid kohustusi on nende ühingute liikmed sinu osas enda peale võtnud ja sulle seda kinnitanud oma kohtuasjade usaldamisega. Seetõttu tuleb sul see, mis nad sulle võlgu on, korduvate meeldetuletuste, palvete ja kinnitustega praegu sisse nõuda, hoolitsedes ka selle eest, et nad mõistaksid, et tänuvõla tasumiseks neil enam teist võimalust ei tule. Kindlasti ergutavad inimesi sind toetama ka lootus su edaspidistele kohustustele ja su hiljutised teened.

VI. 20. Ja kuna sinu kandideerimine on eriti hästi kindlustatud seda laadi sõprussidemetega, mille sa oled saavutanud kohtuasjade kaitsmisega, siis vaata üldse, et kõik, kellel on sinu ees kohustusi, teaksid täpselt, mis on kellegi ülesanne; ning kuna sa pole neist mitte kellelegi kunagi üheski asjas tüli tekitanud, hoolitse selle eest, et nad mõistaksid, et just see on

⁴¹ Siin ei peeta silmas mitte kollegiaalseid ega religioosseid, vaid poliitilisi ühinguid (nn *collegia sodalicia*), mille eesmärgiks oli ühendada jõud kellegi riigiametisse valimise tagamiseks.

⁴² Vendade Cicerote sõber.

⁴³ Preetor 65 eKr.

⁴⁴ Gaius Fundanius kaitses Cicero arvatavasti 66 eKr, Quintus Gallius 64 eKr, Pompeiuse kvestorit Gaius Cornelius 65 eKr. Quintus Orchiviuse kohtuprotsessi toimumise aeg pole teada, kuid ta oli olnud Ciceroga koos preetor 66 eKr ning on oletatud, et Cicero võis teda kaitsta 65 või 64 eKr. Käesolev tekst on ainus allikas, mis nimetab Orchiviust Cicero kliendina, ning just selle alusel on Cicero kaotsiläänud kõnede sekka lülitatud ka "Orchiviuse kaitseks". Siiski on ka oletatud, et see juhtum ei jõudnudki kohtusse ning seda kõnet pole kunagi olemas olnudki.

aeg, kui nad peaksid tasuma kõik selle, mille nad sinu arvates sulle võlgnevad.

21. Ent kuna on kolm asja, mis eriliselt ajendavad inimesi kedagi soosima ja hääletamisel toetama, nimelt teened, lootus ja hingeline side, tuleb tähele panna, mil moel neist igäühte saab kasutada.

Ka kõige väiksemad teened panevad inimesi arvama, et on küllalt põhjust innukalt sinu poolt hääletamiseks, rääkimata nendest arvukatest inimestest, kelle sa päästnud oled — nad mõistavad, et kui nad sinu heaks praegusel ajal piisavalt ei tee, ei leia nad mitte kunagi enam kellegi heakskiitu. Kuigi see on nii, tuleb neid siiski paluda ja lasta neil aru saada, et võime edaspidi neile, kes meile võlgu olid, ise võlglasteks saada.

22. Need aga, keda sinuga seob lootus, on palju hoolsam ja pühendunud inimeste liik ning nende puhul tee nii, et su abi näiks käepärast ja valmis, ja et nad tõepoolest mõistaksid, et sa jälgid hoolikalt teeneid ning näed selgelt ja märkad, kui palju keegi neist sinu heaks teeb.

23. Kolmas liik toetajaid on need, kes on su sõbrad omal soovil; nendega tuleb häid suhteid kindlustada tänuavaldustega ja kõnet kohandades vastavalt oludele, mille tõttu keegi sinu toetajaks saavat näib. Neile tuleb osutada võrdset heatahtlikkust ja anda lootust, et sõprus kasvab harjumuspäraseks läheduseks.

Mõttele kõigile neile liikidele ning kaalu, kui palju keegi suudab, et teaksid, millisel moel on vaja kedagi teenida ning mida kelleltki oodata ja nõuda.

24. Sest on inimesi, kes on oma naabruskondades ja muutsiipiiumides mõjukad, on hoolsaid ja rikkaid, kes, kui nad ka varem ei ole seda mõju kasutanud, võivad vajaduse korral kergesti pingutada inimese pärast, kellele nad võlgu on või keda nad aidata tahavad. Seda liiki inimestega tuleb käituda nõnda, et nad saaksid ise aru, et sa näed, mida sa neist igäühelt ootad, mõistad, mida neilt saad, mäletad, mida oled saanud. Kuid on ka teisi, kes kas pole millekski võimelised või on koguni oma triibuseliikmetega vaenujalal ning kel pole

piisavalt julgust ja võimalusi, et vastavalt vajadusele pingutada. Vaata, et sa teed neil vahet, et mitte panna liiga suuri lootusi kellelegi, kellelt saad liiga vähe abi.

VII. 25. Ja ehkki juba sõlmitud ja kindlustatud sõprussidemetest peab olema abi ja kaitset, soetatakse ka kandideerimise käigus väga rohkesti kasulikke sõpru; nimelt on hoolimata kõigist raskustest kandideerimisel siiski see kasu, et sa võid väärικalt teha seda, mida tavaelus ei saa: sõlmida sõprust kellega tahes. Sest kui sa nendega mõnel muul ajal läbi käia püüaksid, näiks sinu tegutsemine sobimatu, kui sa aga kandideerimise ajal seda hoolsasti paljudega ei tee, näid kandidaadina täiesti tühine.

26. Ma kinnitan sulle aga seda, et kui sa vaid püüad, siis jättes kõrvale need, keda liidavad mõne su konkurendiga sõprussidemed, ei ole mitte kedagi, kellelt sa kergesti ei saavutaks, et ta osutaks sulle teene, nii et sinust saaks tema tänuvärglane — kui ta ainult mõistab, et sa hindad teda kõrgelt, et sa tegutsed südamest, et ta teeb endale kasulikku asja ja et sellest ei tule lühike ja üksnes valimistega seotud, vaid kindel ja pidev sõprus.

27. Usu mind, mitte keegi, kel on vähegi tervet mõistust, ei laseks mööda talle pakutud võimalust sinuga sõprus sõlmida, eriti kuna saatuse tahtel konkureerivad sinuga need, kelle sõprust tuleb kas põlata või vältida ning kes seda, mida ma sulle soovitan, ei suuda mitte ainult järgida, vaid isegi alustada.

28. Sest kuidas hakkab Antonius inimesi endaga liitma ja sõprusele kutsuma, kui ta neid isegi nimepidi kutsuda ei suuda? Mulle ei näi mitte miski rumalam kui arvata, et sinu toetaja võib olla keegi, keda sa ei tunne. Peavad olema mingi erakordne kuulsus ja väärικus ning suured vägiteod sellel, keda võõrad inimesed valivad ilma kellegi soovituseta kõrgesse ametisse, samas kui vaid suure hooletuse süül saab sündida see, et kõlbmatu, laisk, teeneteta, andetu, häbiväärne, sõpradeta inimene võidaks meest, keda paljud toetavad ja kõik hindavad.

VIII. 29. Seetõttu kannu hoolt, et sa kindlustaksid endale kõik tsentuuriad paljude erinevate sõprade abil. Ja esmajoones — mis on silmanähtav — koonda enda poolele Rooma senaatoreid ja ratsanikke ning teistegi seisuste tähtsaid ja mõjukaid inimesi. Foorumil liigub palju tegusat linnarahvast, palju mõjukaid ja tähtsaid vabakslastuid. Tööta kas ise või ühiste sõprade kaudu täiest jõust selle nimel, et neist saaksid sinu toetajad — lähene neile, saada nende juurde inimesi, näita, et nad osutavad sulle suurima teene.

30. Seejärel pööra tähelepanu kogu linnale, kõigile kolleegiumidele, pagustele⁴⁵ ja naabruskondadele. Kui sa lood nende juhtidega sõprussidemed, võidad nende abil hõlpsasti enda poolele ülejäänud rahva. Hiljem pea meeles ka kogu Itaaliat, mis on määratud ja jaotatud triibusteks, nii et poleks ühtegi munitsiipiimi, kolooniat, prefektuuri⁴⁶ ning lõpuks isegi üht kohta Itaalias, milles sul toetust napiks.

31. Otsi ja leia inimesi igas piirkonnas, õpi neid tundma, lähene neile, kindlusta nende poolehoid, kannu hoolt, et nad oma naabruskonnas sinu eest kostaksid ning justkui sinu eest kandideeriksid. Nad soovivad sind oma sõbraks, kui näevad, et sa püüad nende sõprust taotleda. Et nad seda mõistaksid, käsitle seda küsimust eraldi kõnes. Munitsiipiimide ja maa-kohtade elanikud peavad end meie sõbraks, kui me neid nimepidi teame; kui nad aga arvavad, et me oleme mingil moel neile abiks, siis ei jäta nad selle väljateenimiseks võimalust kasutamata. Teised, iseäranis sinu konkurendid neid ei tunne, sina aga tunned ja õpid kergesti tundma, sest ilma selleta pole sõprus võimalik.

32. Kõik see on küll oluline, ent pole siiski piisav. Järgnema peab lootus kasule ja sõprusele, et sa ei näiks neile ainult nomenklaatorina⁴⁷, vaid ka hea sõbrana. Niisiis, kui sind

⁴⁵Territoriaalne üksus Roomas.

⁴⁶Administratiivne üksus Roomas.

⁴⁷Ori, kelle ülesandeks oli nimetada nende inimeste nimesid, keda tema isand valimisvõitluse ajal kohtas. Hiljem võeti vastu seadused, mis keelustasid selliste orjade kasutamise, kuid neid eirati. Ka Cicero kasutas nomenklaatorit.

tsentuuriates toetavad ka need, kel oma ambitsiooni tõttu enda triibusekaaslaste juures enim mõjuvõimu on, ning kui võidavad ka selliste inimeste poolehoidu, kellel on mingi triibuseosa juures tähtsust kas oma rolli tõttu munitsiipiumis või naabruskonnas või kolleegiumis, peaksid sul olema parimad väljavaated.

33. Mulle näib aga, et ratsanike tsentuuriad⁴⁸ on palju kergem hoolika tööga enda poolele võita. Kõigepealt õpi ratsanikke tundma, neid on ju vähe, seejärel lähene neile — on ju tunduvalt kergem nende noores eas meestega sõprust sõlmida ning siis on sinuga parim osa noortest, kes on inukaimad toetajad. Kuna sa oled ise ratsanikuseisusest, järgivad nad seejärel seisuse autoriteeti, juhul kui sa üritad hoolikalt mitte ainult seisuse poolehoidu, vaid ka üksikisikute sõprusega need tsentuuriad endale kindlustada. Sest noormeeste püüdlused hääletamisel, osalemisel, teavitamisel, järgneajate leidmisel on erakordselt tähtsad ja toovad suurt au.

IX. 34. Ja et ma juba meenutasin järgneajaid, on vaja hoolt kanda ka selle eest, et su ümber oleks iga päev igasugu liiki ja seisusest ja vanusest inimesi. Sest nende hulga järgi on võimalik oletada, millised on su jõud ja võimalused väljakul.⁴⁹ See peaks koosnema kolmest osast: ühed on tervitajad⁵⁰, teised foorumile saatjad, kolmandad pidevad järgnejad.⁵¹

⁴⁸Ratsanike tsentuuriad koosnesid ratsanike ja senaatorite poegadest vanuses 17–27 eluaastat. Kokku oli 18 tsentuuriat, neist igaihes 100 meest, s.t kokku oli neis mehi vähemalt 1800.

⁴⁹Vrd ka *Murena kaitseks* 44.

⁵⁰Tervitamiseks (ld *salutatio*) tulid kliendid ja toetajad varahommikul või koguni öösel vastu hommikut oma patrooni aatriumisse. Seal jagati klientidele nende igapäevased toidukorvikesed, hiljem ka raha (ld *sportula*), arutati juriidilisi ja poliitilisi küsimusi ning lepiti kokku teenetes.

⁵¹Saatjaskonnad olid Rooma avaliku elu tegelastele maine hoidmiseks väga olulised. Nii ei olevat tuntud riigimees Tiberius Gracchus kunagi kusagil käinud ilma mitmest tuhandest inimesest koosneva kaaskonnata (vrd Aulus Gellius 2.13.3). Suur saatjate hulk oli märk poliitiku tähtsusest ja mõjuvõimust.

35. Tervitajatega, kes on madalamad inimesed ja tulevad praeguse kombe kohaselt suurema hulganä⁵², tuleb käituda nii, et neile paistaks, et see nende pisike teene on sulle ülimalt meeldiv. Näita neile, kes su majja tulevad, et sa märkad seda, anna ka nende sõpradele teada, et nad räägiksid seda neile edasi, korda neile seda ise samuti sageli. Nii annavad inimesed paljusid konkurente külastades ja märgates, et on üks, kes seda teenet teistest enam tähele paneb, oma hääle sageli just temale, hülgavad teised ning kujunevad vähehaaval paljude omast isiklikuks ja näilisest kindlaks toetajaks. Kui sa aga kuuled või tunned, et sind on, nagu öeldakse, ninapidi vedanud keegi, kes lubas sulle oma toetuse, siis jälgi hoolikalt, et sa varjaksid, et oled seda kuulnud või teada saanud; kui keegi end sinu silmis puhtaks tahab pesta, kuna arvab, et teda kahtlustatakse, siis kinnita, et sa pole tema poolehoidus kunagi kahelnud ega pidanud kahtlema. Sest see, kes ei arva, et ta teeb küllalt, et olla sõber, ei saa seda olla mitte mingilgi moel. Tuleb aga teada, milline on kellegi meelsus, et suudaksid kindlaks teha, keda mil määral usaldada.

36. Foorumile saatjate ülesanne on tähtsam kui tervitajate oma. Anna märku ja näita, et see on sulle meeldivam, ning kui võimalik, lasku kindlatel kellaaegadel foorumile. Saatjate igapäevane suur hulk loob parema mulje ja suurema väarikuse.

37. Kolmas selline liik on pidevad ja arvukad järgnejad. Kanna hoolt, et su vabatahtlikud mõistaksid, et sa oled nende ees igavesti tänukohuslane; neilt aga, kes sulle võlgu on, nõua see teene otse välja. Kelle vanus ja kohustused lubavad, olgu sinuga kaasas pidevalt, kes ise järgneda ei suuda, määraku see teene oma lähedastele. Ma tahan väga, et sind saadaks pidevalt rahvahulk, ning usun, et see on tulemuse seisukohalt oluline.

38. Peale selle aitab suurele kuulsusele ja ülimalle väarikusele kaasa see, kui sinuga on kaasas inimesed, keda sa oled kaitsnud ning kelle sa oled päästnud ja süüdimõistmisest vabastanud. Et ühed neist pole tänu sinule ilma mingi tasuta

⁵²Vrd ka *Murena kaitseks* 44.

oma omandist midagi kaotanud, teistel on alles au, kolmandatel on elu ja kogu vara⁵³ ning neil ei tule enam teist aega, mil nad võiksid sulle tänuvõla tasuda, siis nõua neilt otse, et nad osutaksid sulle selle teene.

X. 39. Ja kuna kogu see kõne on seni keskendunud sõprade toetusele, ei saa ma nüüd mööda minna ühest kohast, kus tuleb olla ettevaatlik. Pettus, salasepitsused ja reeturlus on kõikjal. Praegu pole aeg, kus lõputult arutleda selle üle, kuidas eristada teineteisest heatahtlikku ja teesklejat inimest, vaid nüüd tuleb lihtsalt nõu anda. Sinu loomutäius on ühtesid ja samu inimesi pannud nii sinuga sõprust teeskleva kui ka samas sind kadestama.

40. Seetõttu pea meeles neid Epicharmose⁵⁴ sõnu: “Tarkuse selgroog on mitte millegi pimesi uskumises.” Ja kui sa oled oma sõprade toetuse taganud, uuri välja ka oma pahasoovijate ja vaenlaste plaanid ja liigid. Neid on kolm: ühed, keda sa oled kahjustanud, teised, kes sind ilma igasuguse põhjuseta ei armasta, kolmandad, kes on sinu konkurentidega suured sõbrad. Nende ees, kellele sa oled kohtus mõnd oma sõpra kaitstes kahju teinud, vabanda otse, meenuta neile kohustusi sõprade ees ning anna lootust, et kui nad kingivad sulle oma sõpruse, hakkad nende asjadesse samasuguse innu ja kohustusega suhtuma. Neil, kes sind ilma põhjuseta ei armasta, püüa seda hoiakut muuta kas teene või lootuse või oma tähelepanuga. Neile, kes ei poolda sind, kuna on sõbrad mõne su konkurendiga, ole meelepärane samade vahenditega,

⁵³Auväärsuse säilitas Quintus Gallius, keda Calidius süüdistas mürgitamiskatses ja valijate ostmises; Cicero kaitses teda 64 eKr. Sextus Roscius Ameriast, keda süüdistati isatapus, säilitas elu ja vara: pärast Rosciuse rikka isa mõrva, kelle pärija ta oli, kandsid tapetu sugulased ta tagantjärele proskribeeritute nimekirja ja omandasid tema vara, esitades poja vastu süüdistuse. Cicero kaitses teda edukalt 80 eKr, astudes sisuliselt välja Sulla režiimi vastu. Kaitse oli kohtus tasuta (Cinciuse seaduse alusel).

⁵⁴Epicharmos (540–450 eKr) oli Sitsiilias elanud kreeka draamakirjanik ja filosoof. Marcus Cicero tsiteerib seda Epicharmose mõtet kreeka keeles (vrd *Atticusele* 1.19.8).

millega eelnevate suhtes, ning kui suudad neid veenda, näita, et suhtud heatahtlikult ka oma konkurentidesse.

XI. 41. Kuna sõprussidemete sõlmimisest on piisavalt räägitud, tuleb käsitleda ka teist kandideerimise külge, mis keskendub rahva toetuse võitmisele. See nõuab nimepidi pöördumist, meelitamist, järjekindlust, heldust, head kuulsust ja mainet riigiasjades.

42. Kõigepealt näita välja, et sa tunned inimesi, ning suurenda ja paranda seda iga päev. Mulle tundub, et miski ei näi rahvale nii meeldiv ja soositud kui see.

Seejärel saavuta, et vähemalt näiliselt teeksid täiesti loomupäraselt seda, mida su loomuses ei ole. Nimelt meeldivusest ei ole sul puudust, nagu see on kohane heale ja armastusväärsele inimesele, kuid vaja on suurel määral meelitamist, mis on küll kohatu ja inetu tavaelus, kuid hädavajalik kandideerimisel. Sest kui lipitsemine teeb kedagi halvemaks, on see halb, kui aga sõbralikumaks, mitte nii laiduväärne; see on aga hädavajalik kandideerijale, kelle nägu, ilme ja kõne peavad muutuma ja kohanema kõigi tunnete ja hoiakutega, kellega ta kohtub.

43. Aga järjekindluse kohta ei ole ühtegi juhust: sõnast endast selgub, millega on tegu. Väga kasulik on mitte kutsuda lahkuda⁵⁵, kuid järjepidevus toob peamiselt kasu mitte ainult Roomas ja foorumil olles, vaid pidevalt inimeste poole pöördudes⁵⁶, aina ühtesid ja samu kõnetades ning mitte lastes sündida, et keegi võiks öelda, nagu poleks sa palunud tema toetust ning palunud väga palju ja hoolsasti.

44. Heldust saab samuti laialt kasutada. Seda nii oma varandusega — mis küll rahvamassideni jõuda ei saa, ent kui seda sõbrad kiidavad, on see siiski rahvale meeldiv —, kui ka pidusöömingutega, millel peaksid nii ise kui ka su sõbrad osalema nii üldiselt kui ka triibuste kaupa. Aga ka abiga, millest anna kõigile avalikult teada ning hoolitse selle eest, et sinu juurde pääseks nii päeval kui ka öösel ja mitte ainult uste, vaid ka näoilme kaudu, mis on südame värv; kui see

⁵⁵Vrd ka *Murena kaitseks* 21.

⁵⁶Kasutades nomenklaatori abi.

osutab, et su meelestatus on varjul ja kättesaamatu, on avatud ustest vähe kasu. Inimesed ju ei taha mitte lihtsalt lubadusi — eriti nendes asjades, mida nad kandidaadilt küsivad —, vaid heldelt ja austusega antud lubadusi.

45. Seetõttu on lihtne reegel: näita, et mida iganes sa tegema hakkad, teed innukalt ja meelsasti; keerulisem ja rohkem praegusele ajale kui sinu loomusele omane on sellest, mida sa teha ei saa, keelduda kas meeldivalt või üldse mitte, millest esimene on omane heale inimesele, teine heale kandideerijale. Sest kui küsitakse seda, mida me ei saa ausalt või iseennast kahjustamata lubada, näiteks kui keegi palub meil võtta enda peale kohtuasja mõne sõbra vastu, tuleb kenasti keelduda ja osutada sõprussidemetele, näidates välja, kui raske see sulle on, ning veendes teda, et sa heastad selle mõnel teisel viisil.

XII. 46. Ma olen kuulnud, kuidas keegi rääkis mingisuguste oraatorite kohta, kellele ta oli soovinud usaldada oma kohtuasja, et talle olid meeldivamad selle sõnad, kes talle ära ütles, kui selle, kes juhtumiga soostus. Nõnda köidavad inimesi rohkem näoilme ja sõnad kui teene ja tegu ise. Viimase kiidad siiski kergesti heaks, samas kui seda teist on sulle kui platonistile raske soovitada, ehkki annan sulle ajakohast nõu. Kellele sa keeldud abi osutamast mõne sõprussideme tõttu, võivad sinu poolt rahustatuna ja heatahtlikul meelel lahkuda. Kellele sa aga seetõttu ära ütled, et oled seotud kas sõprade kohustustega või tõsisemate ülesannetega või juba varem võetud kohustustega, lahkuvad vaenulikult, sest kõik kalduvad eelistama seda, et sa neile keeldumise asemel valetaksid.

47. Gaius Cotta⁵⁷, ametitaotlemise meister, tavatses öelda, et kui just ei paluta midagi otseselt tema kohustuste vastast, lubab ta harilikult oma abi kõikidele ning laseb osaks saada neile, kelle puhul arvab sellest enim kasu tõusvat; ei keela seda aga mitte kellelegi, kuna sageli juhtus, et see, kellele ta midagi lubas, ei kasutanud seda lubadust ära, ning sageli oli ta ka ise arvatust vabam; pealegi ei saa olla rahvast täis selle

⁵⁷Gaius Aurelius Cotta oli konsul 75 eKr, Cicero peab temast lugu kui kõnemehest.

inimese maja, kes võtab enda peale ainult neid asju, mida peab võimalikuks täide viia; juhuse tahtel saavad teoks need asjad, mida sa poleks arvanud, aga need, mida sa uskusid olevat juba käes, jäävad mingil põhjusel teostumata; lõppude lõpuks saab kõige äärmisemal juhul see, kellele sa valetasid, lihtsalt vihaseks.

48. Kui sa annad lubaduse, siis pole vihastamine kindel, jääb tulevikku ja puudutab väheseid, kui sa aga keeldud, siis tõukad kindlalt eemale, kusjuures otsekohe ja paljusid. Sest on ju palju rohkem neid, kes paluvad teiste abi, kui neid, kes seda päriselt kasutavad. Seetõttu on parem, kui mõni neist vahel sinu peale foorumil vihastab, kui nad kõik teeksid seda pidevalt sinu kodus, eriti kuna nad vihastavad palju rohkem nende peale, kes ära ütlevad, kui nende peale, keda näevad olevat keerulises olukorras seetõttu, et ta tahaks oma lubadust täita, kui see mingilgi viisil võimalik oleks.

49. Aga et ei tunduks, nagu kalduksin ma oma jaotusest kõrvale, käsitledes neid asju rahva kohta käivas kandideerimise osas, jõuan nüüd selleni, et kõik need asjad ei puutu mitte niivõrd sõprade pingutustesse, vaid rahva arvamusse, ning kui ka selles on midagi esimesest liigist, nagu näiteks heatahtlik vastamine, sõprade innukas aitamine nende tegemistes ja ohtudes, räägin ma siiski siin sellest, kuidas sa saaksid rahvast köita nii, et juba öösel täituks su maja rahvast⁵⁸, et paljusid seoks lootus sinu abile, et sinu juurest mindaks ära sõbralikumal meelel, kui tuldi, et võimalikult paljude kõrvad oleksid tulvil kõige paremaid sõnu.

XIII. 50. Järgmiseks tuleb aga rääkida mainest, mille eest tuleb erilisel hoolt kanda. See, millest on kogu kõne jooksul juttu olnud, on maine tugevdamiseks tähtis: kõnelemise kuulsus, pingutused maksukogujate ja ratsanike suunas, suursuguste inimeste poolehoid, noorte inimeste rohkus, sinu poolt kaitstute järjepidevus, munitsiipiumidest silmanähtavalt sinu pärast kohale tulnute hulk; selleks et sa hästi inimesi tunneksid, kõneta lahkelt neid, taotle järjepidevalt ja hoolikalt oma asju, et nad nii räägiksid kui ka arvaksid, et sa oled heataht-

⁵⁸S.o klientidest, kes tulevad oma patrooni tervitama.

lik ja helde, täitugu su maja juba öösel igat liiki inimestega, rõõmustagu su kõne kõiki, aga teod ja abi paljusid, vii see, mida saab teha, täide usinalt, osavalt ja hoolikalt, mitte selleks, et kuuldused jõuaks kõikideni, vaid et rahvas ise viibiks nende pingutuste juures.

51. Sa oled Pompeiuse ülistamisega, Maniliuse kohtuasja⁵⁹ enda peale võtmisega ja Corneliuse kaitsmisega⁶⁰ juba enda poolele võitnud linnarahva ning need, kes juhivad rahvakoosolekuid: me peame saavutama selle, mida seni ei ole olnud mitte kellelgi, kui ta ei ole ühtlasi suursuguste inimeste poolehoidu omanud. Tuleb ka teha nii, et kõik teaksid, et Gaius Pompeiuse poolehoid sinu vastu on väga suur ning kui sa saavutaksid selle, mida sa taotled, sobiks see tema plaanidega ülimalt hästi.⁶¹

52. Lõpuks kanna hoolt selle eest, et kogu kandideerimine oleks täis hiilgust, suursugune, tore, rahvale meelepärane, et sellel oleks ülim sära ja väärikus, aga samuti, et kui võimalik, leviks su konkurentide kohta vastavalt nende kommete kuu- lujutte kas mõnest kuriteost või löbujanust või altkäemaksust.

53. Ja selle kandideerimise juures tuleb kõige enam silmas pidada, et vabariigil oleks sinu suhtes head lootused ja austav arvamus; siiski ei tuleks sul kandideerides senatis või rahvakoosolekutel poliitiliste küsimustega tegeleda, vaid sul tuleks säilitada olukord, kus senat arvab selle järgi, kuidas sa oled seni elanud, et sinust saab nende autoriteedi kaitsja, ratsanikud ning tublid ja jõukad mehed sinu elatud elu järgi, et sa pooldad rahu ja vaikust, aga rahvas selle järgi, et sa vähemalt kõnedes oled rahvakoosolekul ja kohtus rahvameelne olnud, et nende kasu ei saa sulle olema võõras.

⁵⁹Rahvatribuun Gaius Manilius oli nn Maniliuse seaduse autor, millega Pompeiusele sai osaks peaaegu piiramatu sõjalise ja rahandusliku võimuga ülemjuhatus Aasia, Kiliikia ja Bitüünia provintsis. 66 eKr pidas Cicero preetorina tema toetuseks kõne "Maniliuse seaduse kaitsiks" (*Pro lege Manilia*).

⁶⁰Rahvatribuun Gaius Corneliust oli Cicero edukalt kaitsnud 65 eKr.

⁶¹Et rõhutada Pompeiuse suurt poliitilist mõju.

XIV. 54. Need asjad tulid mulle pähe nende kahe hommi- kuse arutlusega, mille kohta ma ütlesin, et sa peaksid nende üle mõtisklema iga päev foorumile minnes: "Olen uus, kan- dideerin konsuliametisse." Jääb üle veel kolmas: "See on Rooma," riik, mis on rajatud kokkutulnud rahvastest, kus on palju salasepitsusi, palju pettusi, palju igasuguseid pahesid ning tuleb taluda paljude ülbust, paljude kangekaelsust, pal- jude pahatahtlikkust, paljude kõrkust, paljude vihkamist ja pahameelt. Ma näen, et on vaja rohkesti tarkust ja osavust, et igasuguste niivõrd paljude ja suurte erinevate inimpahede juures vältida solvamist, vältida kuulujutte, vältida salasepit- susi, olla see üks inimene, kes kohaneb niivõrd suure kom- mete, juttude ja hoiakute mitmekesisusega.

55. Seetõttu püsi sellel teel, mida sa alustasid: ole era- kordne kõnemees. Just sellega saab roomlased enda poolele võita, neid kõita ning takistada endale vastu töötamast ja kahju tekitamast. Ja kuna meie kodanikud on kõige pahe- lisemad selles osas, et tavatsevad altkäemaksu pärast unus- tada loomutäiuse ja väärikuse, tunne hästi iseennast⁶², see tähendab, saa aru, et sina oled see, kes võib konkurentidele sisendada suurimat hirmu kohtumõistmise ohtude ees.

Tee nii, et nad teaksid, et sa neid valvad ja jälgid; nad kardavad nii sinu hoolikust, autoriteeti ja kõnelemise jõudu kui ka ratsanikuseisuse poolehoidu sinu vastu.

56. Ja ma tahan, et sa paneksid selle nende ette mitte nõnda, nagu näiksid juba süüdistust välja mõtlemas, vaid et selle hirmu abil saavutada kergemini see, mille poole püüded. Ning pinguta kõiki lihaseid ja kasuta kõiki võimalusi, et jõuda sinna, kuhu pürgid. Ma ei ole näinud selliseid rahvakoosole- kuid, mis oleksid niivõrd määratud altkäemaksust, et mõned tsentuuriad ei nimetaks endaga lähedalt seotud inimesi täiesti ilma rahata.

57. Niisiis, kui me oleme vastavalt selle asja väärikusele valvel, kui ärgitame meie vastu heatahtlikult meeletatuid

⁶²Kr γνῶθι σεαυτόν, tunne iseennast. Selle kreeka tarkadele omis- tatud maksimi sisu avab ka Marcus Cicero 54 eKr vennale saadetud kirjas, vrd *Vend Quintusele* 3.6.7.

meid ülimalt toetama, kui anname oma mõjukatest poolehoidjatest igauhele mingi ülesande, kui konkurente ähvardame kohtuga ja nende vahemeestele sisendame hirmu, kui ohjeldame mingil viisil väljajagajaid⁶³, siis võib teoks saada, et mingit altkäemaksu ei tule või ei ole sellel mingit mõju.⁶⁴

58. Need on need asjad, mille kohta ma arvasin, et ehkki ma ei tea neid paremini kui sina, on mul sinu hõivatust arvesse võttes kergem need kokku koguda ja sulle kirjapanduna saata. Ehkki need on kirjutatud nii, et ei kehti kõikide kohta, kes ametisse kandideerivad, vaid just sinu ja antud kandideerimise kohta, sooviksin, et ütleksid mulle, kui näib, et midagi tuleks muuta või üleüldse välja jätta või kui miski on kahe silma vahele jäänud. Tahan ju, et see lühike kandideerimisõpetus oleks igas mõttes täielik.

QUINTUS TULLIUS CICERO — ANTIKAEGNE KAMPAANIAEKSPERT?

1. Quintus Tullius Cicero elust ja loomingu. Quintus Tullius Cicero (102–43 eKr) oli kuulsa kõnemehe Marcus Tullius Cicero (106–43 eKr) noorem vend. Ta sündis Roomast umbes sada kilomeetrit kagu pool paiknevas Arpinumis jõukas ratsanikuseisusest perekonnas. Vendade esivanemad teenisid elatist sõdades, hiljem maksukogujatena. Nende isast on teada üksnes nii palju, et tal olid küll head sidemed oluliste inimestega Roomas ning tema majanduslik olukord ja seisus oleksid seda lubanud, ei osalenud ta terviseprobleemide tõttu poliitilises elus, vaid veetis peaaegu kogu aja oma Arpinumi villas. Selle eest pühendas ta oma elu vaimsele tegevusele⁶⁵. Cicero ema oli Helvia, kuid tema elust ei ole muud teada, kui et ta oli kokkuhoidlik perenaine ning pühendunud kodusele majapidamisele.⁶⁶

Isa pingutas väga, et mõlemad pojad saaksid võimalikult hea ja laiahaardelise hariduse: ta viis vennad varakult Rooma, et leida neile seal

⁶³Häälendamistahvlite (*tabella*) jagamiseks olid eraldi ametnikud.

⁶⁴Vrd ka *Murena kaitseks* 43.

⁶⁵Vrd *Seadustest* 2.1.

⁶⁶Vrd *Lähedastele* 16.26.

parimad õpetajad. Hiljem reisisid Cicerod koos Kreekas — Ateenas ja võimalik ka, et Rhodosel, kus end retoorika valdkonnas täiendati. Umbes 70 eKr korraldas Marcus Cicero Quintusele abielu oma kaua-aegse sõbra Atticuse õe Pomponiaga, kes oli temast tunduvalt jõukam ning mõned aastad vanem — seetõttu on ka arvatud, et see ei olnud Pomponia esimene abielu. Paari aasta pärast sündis nende poeg, kes sai samuti nimeks Quintus. Nagu teame Marcus Cicero ja Atticuse kirjavahetusest, oli Quintuse ja Pomponia abielu küll pikaajaline, kuid õnnetu, täis pidevaid tülisid ja lahkkelisid. Quintuse ja Pomponia riid olid Atticuse ja Cicero kirjavahetuses sageli arutluse all. Nii näiteks kirjutab Cicero 51 eKr Atticusele⁶⁷: “Me lõunastasime Arcanumis. Sa tead tema sealset valdust. Kui me sinna jõudsime, ütles Quintus kõige lahkemal moel: “Pomponia, sina palu naistel siia tulla, mina aga kutsun mehed.” Mulle näib, et mitte ainult tema sõnad, vaid ka kavatsus ja näoilme ei oleks saanudki kenamad olla. Kuid tema nähvas seda kuuldes meile: “Ma olen ise siin võõras!” See aga tuli minu meelest sellest, et Staius hakkas enne teda meile hommikusööki tegema. Siis ütles Quintus mulle: “Näed, mida ma pean iga päev taluma.” Sina küsid: “Aga palun, mis tähtsust sellel üldse on?” Suur tähtsus, ja ta vihastas ka minu välja, niivõrd sobimatult ja jämedalt ta vastas — ja seda nii sõnades kui näoilmes. Ma varjasin oma meeelhärmi. Võtsime laua ümber kohad sisse, kõik peale tema. Quintus saatis talle siiski laua pealt toitu, mille ta tagasi lükkas. Kas on vaja rohkem sõnu? Ma ei ole näinud kedagi, kes oleks leebem mu vennast ega jämedam kui su õde.”

Umbes 45 eKr Quintuse ja Pomponia abielu lõpuks lahutati, kuigi nii Cicero kui Atticuse pingutasid mõlemad, et seda päästa.

Kui välja arvata üks tõsisem tüli ajal, kui Caesar oli diktaator, olid vennad Cicerod suurema osa elust väga lähedastes suhetes, nende kirjavahetus oli soe ja südamluk ning hulk kirju, mille vanem Cicero ajavaheajal 60–54 eKr oma vennale saatis, on siiaaani säilinud. Vrd näiteks katket 58 eKr Quintusele saadetud kirjust:

“Mu vend! Mu vend! Mu vend! Kas sa tõesti kartsid, et ma olen sinu peale mingil põhjusel vihane ja saatsin orjapoisid seetõttu sinu juurde ilma kirjata või et ma koguni ei soovinud sind näha? Mina ja sinu peale vihane? Kuidas saaksin ma sinu peale vihastuda? Nagu oleksid see sina, kes mind paiskas armetusse olukorda, sinu vaenlased, sinu kadetus ja mitte mina ise poleks sind kahetsusväärsel moel hukutanud! Minu kuulsusrikas konsuliperiood on minult röövinud sinu, lapsed, isamaa ja vara, kuid ma soovin, et see ei rööviks sinult midagi peale minu! Ent üks

⁶⁷Atticusele 5.1.

on kindel: kõik, mis mulle sinult osaks on saanud, on aus ja meeldiv, kuid mina olen sulle oma õnnetusega seoses pakkunud vaid kurbust, hirmu, kahetsust, valu ja üksindust. [---] Kas sa kujutad endale ette, milliste pisarate voolu saatel ma neid ridu kirjutan? Kindlasti valan ma neid sama palju, kui tean sind seda tegevat kirja lugedes. Kas ma võin lakata sinule mõtlemast, õigemini lakata mõtlemast ilma silmaveeta? Kui ma tunnen sinust puudust, kas tunnen ma siis puudust ainult oma vennast? Ei, hoopis sellest, kes on meeldivuselt peaaegu kaksikvend, kuulekuselt poeg, nõuannete poolest isa.”⁶⁸

Kahjuks on Quintuse vastused põhiosas kaduma läinud, ent tänu Marcus Cicero kirjadele saame päris hea ettekujutuse sellest, mis vendade elus toimub, millised on nende omavahelised arutlusteemad, teineteisele antud nõuanded ja soovitusel, jagatud vaated ja eriarvamused.

Quintuse poliitiline karjäär algas 66. aastal eKr ediliametiga. 62. aastal eKr sai temast preetor, kusjuures Cicero vihjab oma kaitsekõnes luuletaja Archiasemale⁶⁹, et just Quintus on antud protsessil kohtu eesistuja. Seejärel veetis ta kolm aastat propretorina Aasia provintsis, mis jäigi tema poliitilise karjääri laeks: kõrgemale pürgimiseks oli ta liiga tulipäine ega olnud ka kõnemehena nii võimekas kui tema vend — Quintus mõistis seda isegi ning hoidus teadlikult avalikust kõnelemisest, naljatades, et perekonnale ja isegi linnale piisab ühest oraatorist küll⁷⁰. Edasi tegutses ta sõjaväes: kõigepealt Caesariga Gallias, 51 eKr aga Marcus Cicero legaadina Kiliikias. Tänu Caesarile teame, et Quintus oli vapper sõjamees ja võimekas väejuht⁷¹, kes suutis oma väeosaga lootusetust olukorrast välja tulla. Sellegipoolest kirjeldab Caesar ka üht juhtumit 53 eKr, kus just tänu Quintuse tehtud veale tuli kanda olulisi kaotusi.⁷² Juhina oli Quintus küll sirgjooneline ja aus, ent karmi käega ja vahel halastamatult julm. Nii teame tänu tema vanemale vennale⁷³, et Quintus on Aasia propretorina rakendanud julma karistusmeetodit: nimelt õmmeldi süüdlane koos koera, mao, kuke ja ahviga ühte kotti

⁶⁸Vend Quintusele 1.3. Tlk Kaarina Rein (*Rooma kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Varrak, 2009).

⁶⁹Kõne poeet Archias kaitseks 32. Vt ka Astrid Kurismaa eestindust *Rooma kirjanduse antoloogias* (Tallinn: Eesti Raamat, 1971).

⁷⁰Kõnemehes, 2.3.

⁷¹Märkmeid Gallia sõjast 5.52.

⁷²Märkmeid Gallia sõjast 6.36 jj.

⁷³Vend Quintusele 1.2.

ning visati vette. Mujal kurdab vanem vend Quintuse keevaverelise ja ettearvamatu käitumise üle⁷⁴.

Kodusõja ajal oli mõlemad vennad Cicero Pompeiuse toetajad, kuid Caesar andis neile nagu ka paljudele teistele oma vastastele andeks.

Pärast Caesariga surma tekkisid Marcus Tullius Cicero ja Antoniuse vahel teravad pinged. Cicero väljendas avalikult oma vastumeelsust Antoniuse poliitika suhtes ja pidas rea temavastaseid kõnesid, mida ta ise nimetas Demostenese Makedoonia Philippose vastaste kõnede eeskujul filipikateks. Cicero läks koguni nii kaugele, et püüdis senatis läbi suruda Antoniuse nimetamist riigi vaenlaseks, ent tema Antoniuse pagendamise plaan kukkus läbi. Samal ajal hakkasid Antonius ja Octavianus üksteisele lähenema ja kui nendega liitus ka Lepidus, sõlmiti nn teine triumviraat, kes otsustas oma vastastega jõuliselt võidelda. Nii vennad Cicero kui ka Quintuse poeg proskribeeriti. Vennad põgenesid Tuscolumi, kus neil õnnestus end mõnda aega varjata. Kuid Quintuse poeg tabati ja kuigi ta ei reetnud oma isa asupaika ka pärast piinamist, siis ühe versiooni järgi andis Quintus end poja päästmiseks ise üles, misjärel nad mõlemad 43 eKr tapeti. Plutarchos⁷⁵ kirjutab aga, et vendade ühisel otsusel siirdus Quintus hoopis koju, et muretseda pagemiseks vajalikke asju, ent juba mõni päev hiljem saadi Quintus oma reetlike teenrite abil kätte ja tapeti koos pojaga. Ka vanem vend tabati üsna pea ja hukati kohapeal.

Nagu öeldud, oli Quintus Cicero saanud väga hea hariduse ning säilitas huvi kirjanduse ja kultuuri vastu kogu elu. Kuid tema huvi ei piirdunud vaid kirjanduse uurimisega — ta kirjutas ka koguni neli Kreeka-ainelist tragöödiat, millest on paraku meieni jõudnud üksnes kolme teose pealkirjad: “Troas”, “Erigone” ning “Electra”. Vendade kirjavahetusest selgub, et Quintus oli need valmis saanud kõigest kuue- teistkümnepäevaga⁷⁶. Cicero palub oma venda, et ta tragöödiad talle lugeda saadaks, kuid pole teada, kas need üldse kunagi Marcuseni jõudsid. Quintuse loomingut on mainitud teisteski Cicero kirjades. Nii näiteks teame tänu vendade kirjavahetusele, et Quintus plaanis Caesariga juures teenistuses olles kirjutada Britannia sõjakäiku kirjeldava luuletuse⁷⁷. Marcus kiitis selle mõtte heaks, arvates, et nii piirkonna topograafia, loodus, kombed, hõimud, lahingud kui ka väejuht ise pakuvad sellisele teosele suurepärasest ainest. Samas kirjas palub Cicero ka tungivald, et

⁷⁴Vrd nt Vend Quintusele 13.38.

⁷⁵Cicero 47.

⁷⁶Vend Quintusele 3.5.

⁷⁷Vend Quintusele 2.15.

Quintus uuriks välja, mida Caesar arvab tema värssidest, muretsedes eriti selle pärast, mida oli Caesar silmas pidanud kirjutades, et need on ῥαθυμότερα⁷⁸: kas talle ei meeldi nende aines või iseloom?

Ent kirjavahetus ongi ainus allikas Quintuse loomingu kohta: mainitud teostest pole säilinud fragmentigi ning meieni on jõudnud vaid mõned Quintuse kirjad⁷⁹ ning pikem kirjutis “Lühike kandideerimisõpetus”, mille autorsust on küll sageli kahtluse alla seatud.

2. “Lühike kandideerimisõpetus”. *Ajaloolisest taustast: Marcus Tullius Cicero kandideerimine konsuliametisse.* Kuigi Marcus Tullius Cicero oli *homo novus*, uus inimene poliitilises elus, õnnestus tal täita kõiki ametikohti noorimas vanuses, mis üldse seadusega võimalik. Nii oli ta kvestoriks saades 31-aastane, ediiliks saades 37-aastane, preetorina 40-aastane. Sellise kiire tõusu karjääriredelil ja enneolematu edu oli suures osas taganud talle tema erakordne kõnelemisanne, millega tal oli õnnestunud kohtutes silma paista. Just sellega oli ta saavutanud oma maine ja võitnud endale silmapaistvaid sõpru. Niisiis erines ta paljudest teistest Rooma riigimeestest selle poolest, et polnud oma positsiooni võitnud mitte sünnieelise tõttu, vaid annete, võimekuse ja töökusega.

Konsuliks kandideerides oli Cicero 42 aastat vana, tal oli suur sõprusring ja mõjukas toetajaskond. Lisaks lõi 64. aastaks eKr kujunenud poliitiline olukord Cicero konsuliks saamisele üsna soodsad väljavaated. Lucius Sergius Catilina oli juba mõnda aega vabariigi vastu salanõu septsenud, kogudes enda ümber laostunud aristokraate, kes lootsid riigipöördega oma olukorda parandada ja võlgadest vabandada. Kuigi vandenõulased püüdsid oma üritust saladuses hoida, sai Cicero nende plaanist teada ning kasutas seda endale nobiliteedi toetuse⁸⁰ võitmiseks osavalt ära, seda enam, et tema kaks peamist vastaskandidaati olidki Catilina ning Gaius Antonius Hybrida, kes oli väidetavalt Catilina toetaja. Just ähvardava riigipöörde ning otsustava sellevastase võitluse tõttu õnnestus Cicerol koguda endale ka senaatorite hääli, mis lõpuks tagasidki tema võidu. Teiseks konsuliks sai Antonius, kellel õnnestus napilt Catilinat edestada.

Konsulivalimine Roomas. Konsuleid nagu ka teisi kõrgemaid ametnikke Roomas valiti tsenturiaatsetel komiitsidel ehk tsentuuriate kaupa hääletaval rahvakoosolekul, millest võtsid osa nii patriitsid kui plebeid. Rooma rahvas oli kuningas Servius Tulliusesele omistatava re-

formiga jaotatud varandusliku tsensuse ja vanuse järgi klassideks ja tsentuuriateks, kusjuures sellel oli kaks väljundit: sõjaline ja poliitiline. Sõjaväes oli tsentuuria leegioni väikseim üksus, mille ideaalsuurus oli sada meest (sõnast *centum* ‘sada’), kuid ajapikku selle koosseis vähenes 60–80 sõdurini. Ent tsentuuriad võisid koguneda ka ühiskondliku elu korraldamiseks: magistraatide valimiseks, tsensorite otsuste ratifitseerimiseks, sõja ja rahu üle otsustamiseks ning teatud juhtudel ka kõrgeima kohtu rollis, ehkki hilise vabariigi ajal oli see funktsioon juba taandunud (vt ka Shotter 1994: 101). Tsenturiaatsed rahvakoosolekud tulid kokku konsulite ja preetorite valimiseks kord aastas ning iga viie aasta järel tsensorite valimiseks. Tsentuuria eesistuja oli tavaliselt konsul, ent vahel ka preetor.

Koosolekul oli igal tsentuurial üks hää, mille otsustas hääletajate enamus, ning hääletamine toimus varanduslike klasside järjekorras. Süsteem oli üles ehitatud nii, et rikkamatel klassidel oli suurem mõjuvõim: esimesena andsid oma hääle kõige rikkamad tsentuuriad ning kui vajalik hääleenamus oli käes, hääletamine lõppes. Kaks rikkamat seisust: senaatorid ja ratsanikud kontrollisid peaaegu pooli tsentuuriatest, samas kui kõige vaesemad olid kokku surutud ühteainsasse, nn proletaaride tsentuuriasse (vt ka Wiseman 1971: 125; Jakobson 1999: 9). Rikkaste elanike hääle võitmiseks korraldati pidusööke, lubati oma teeneid ja abi. Ent kuigi vaeste kodanike hääle luges võrdlemisi vähe, pingutasid kandidaadid kõikide vahenditega, sh atkäämaksuga, nendegi toetuse tagamiseks, mitte nende enda, vaid patrooni hääle võitmiseks (Lintott 1990: 11).

Tekstist. 63. aasta eKr konsulite valimised toimusid 64. aasta suvel, kuid valimiskampaania algas juba tunduvalt varem, ning kui “Lühike kandideerimisõpetus” on siiski Quintus Cicero kirjutatud, pärineb see tekst kõige tõenäolisemalt 65. aastast eKr.

Tegu on asjaliku ja praktilise, hoolikalt ja läbimõeldult komponeeritud kirjutisega, mida läbivad kolmikjaotused, sh sissejuhatuses esitatud *novus sum, consulatum peto, Roma est* (olen uus, kandideerin konsuliametisse, see on Rooma), kolm poliitilise toetuse ajendit (ptk 21 jj), kolm erinevat saatjate liiki (ptk 34 jj) ning kolme sorti vaenlased (ptk 40; vt ka Richardson 1971: 439). Nii sellised liigendused kui ka kuivavõitu väljenduslaad ei meenuta sugugi kirjade kõnekeelset ja sundimatut stiili. Teistsugune on kirjutise lõpuosa, mille laused on lihtsamad ja vabamad ning mille sisu näiteks John Richardson peab üheks Quintuse autor-sust toetavaks argumendiks: Quintuse *post scriptum* märkusena on see omal kohal, kuid retoorikaharjutuses, milleks paljud uurijad seda peavad, mõjub niisugune lisa üleliigse ja kummalisena.

⁷⁸Pisut hooletud (kr k).

⁷⁹Lähedastele 16.8, 16, 26, 27.

⁸⁰Vrd ka *Kirjad Atticusele* 1.1.

Olgu ka toodud mõned markantsemad soovitused, mida konsuliameetisse kandideerimisel tuleks silmas pidada. Tähtis on kohalolek. Roomas kandideerides tuleb viibida Roomas ja ennast ka pidevalt avalikkuse ees näidata. Riigiametisse kandideerimisel tuleb pingutada nii sõprade poolehoidu kui ka rahva toetuse nimel. Sõprade poolehoid kindlustatakse heategude, teenete ja vastutulelikkusega, rahva toetuse võitmiseks tuleb luua head sidemed kohalike arvamusiidritega, kellele tuleb sõpruse sõlmimiseks isiklikult läheneda. Rahva soosingut aitab kujundada ka hea maine, mille loomiseks tuleb enda ümber hoida pidev rahvahulk märgina kandidaadi populaarsusest ja mõjukusest. Kuid eriti aitavad rahva poolehoidu võita isiklikud kontaktid ja pöördumised. Kandidaadi ülesanne on tutvuda võimalikult paljudega ning tunda neid ka nimepidi — ei ole ju midagi rumalamat kui eeldada, et sulle annab hääle keegi, keda sa ei tunne. Oluline on anda isiklike lubadusi, kusjuures see, kas neid hiljem ka täita suudetakse, polegi eriti tähtis: “Kui sa annad lubaduse, siis pole vihastamine kindel, jääb tulevikku ja puudutab väheseid, kui sa aga keeldud, siis tõukad kindlalt eemale, kusjuures otsekohe ja paljusid. Sest on ju palju rohkem neid, kes paluvad teiste abi, kui neid, kes seda päriselt kasutavad.” Eriti tuleb aga tähelepanu pöörata sellele, et suhted lähedastega oleks korras, sest peaaegu kõik kuulujutud saavad alguse kodust. Kampania peab olema suursugune, hiilgav ja torete, kuid sinna juurde peaks käima ka vastaste mahategemine: kuuldes mõnest korruptsioonijuhumist või eetilist laadi üleastumisest, ei tasu põlata selle levitamist. Ning avastades, et mõni oponent plaanib valimistel korruptiivset tegevust, ei tasu süüdistuse esitamisega kiirustada, vaid piisab mõista andmisest, et neid jälgitakse tähelepanelikult, ja sisendada hirmu kohtumõistmise ees: just nii võib korruptsioon jääda teoks saamata. Kandideerimise ajal ei tohiks tegeleda poliitiliste küsimustega — vastasel korral on risk kellelegi vastuvõetamatu otsuse või seisukoha pärast valijaid kaotada.

Kuigi sageli rõhutatakse, et kirjutis on aktuaalne ka tänapäeva poliitikutele, kes võiksid neid näpunäiteid osavalt oma kampaniates ära kasutada, siis päris nii see siiski pole. Ühelt poolt oli tegu teistsuguse valimissüsteemiga — puudusid tänapäeva mõistes parteid, mis oleksid kampaniat koordineerinud ja rahastanud. Olukord oli põhimõtteliselt erinev ka seetõttu, et tsenturiaatsetel rahvakoosolekutel ei kehtinud põhimõte “üks inimene, üks hääl”. Teiselt poolt puudusid tänapäevased massikommunikatsioonivahendid, mis oleksid võimaldanud viia sõnumi korraga paljude inimesteni. Sellel olid oma tagajärjed ka valimiskampaniatele: need olid paljud personaalsemad, rõhuasetusega isiklikel kontaktidel, samas aga ei pöördunud sageli kindlate sihtrühmade poole, vaid eesmärk

oli meeldida võimalikult paljudele. Siiski on üht-teist, mis nüüdisaegsete kampaniatega haakub: ka praegu leiame programmidest katteta lubadusi, mida pole kunagi kavaski ellu viia, ka praegu on valimisvõitluse osaks kingitused, meened ja erakorralised toetused, ühekordsed populistlikud hüved, mis on justkui lubadus tulevases heaolust. Personaalne lähenemine, kohalolek ja avalik aktiivsus võib aga olla edukas munitispaalsete valimiste puhul, kus valijad otsivad kedagi, keda nad tunnevad ja usaldavad kohalikkude elu edendamaks.

Huvitavamad on poliitilise eetika probleemid, mida vihjamisi tõstatab ka kõnealune tekst. Kõigepealt, eraisiku ja poliitiku eetika eristamine: oma soovitustes saab teose autor hästi aru, et need kõlavad küüniliselt, ja ütleb ka otse välja, et hea inimene nii ei toimiks. Kuid need pole soovitusel mitte heale inimesele, vaid heale kandidaadile. Siin tekib probleem, mis on päevakorral siamaani ja millele ühest lahendust ei ole. Ajalugu tunneb küllalt näiteid sellest, kuidas hea inimene tekitab halva poliitikuna rohkem kurja kui halb inimene hea poliitikuna. Teine eetilise probleem on veel keerukam ning kätkeb vähemalt kaht aspekti. Esimeseks on poliitiku huvid ja ühiskonna/riigi huvid ning teiseks üksikinimese moraal ja massi moraal. Paradoksaalsel kombel osutuvad need kaks aspekti selles tekstis lausa vastandlikuks. Nii ei leia me kirjutisest ühtegi soovitusi, mis oleks seotud vabariigi huvidega — fookus on vaid sellel, kuidas osutada valituks. See aga ei tähenda, et Quintusele ja eriti tema vennale ei oleks avalikud huvid olulised. Lõppude lõpuks ohverdasid mõlemad nende eest elu. Kuid valimisvõitluses ei tohtinud seda tahku rõhutada, vaid lausa vastupidi, see tuli maha vaikida, tõstes esile inimeste egoistlikud huvid. Mis aga puudutab üksikisiku — antud juhul poliitiku — ja massi vahekorda, siis Quintuse arusaam poliitiku loomust ja tegevusest võib tunduda küüniline. Kuid suurel määral rajaneb niisugune poliitiku küünilisus sellele, et valijad oma massis on veel palju küünilisemad, egoistlikumad ja rumalamad. Ja ehk just see ongi aspekt, mis võiks kõige rohkem praegustele ühiskonnategelastele ja -teadlastele mõtteainet anda.

Autorsuse probleem. Ehkki kõik käsikirjad omistavad teksti üksmeelselt Quintus Cicerole, hakati teksti autentsuses kahtlema juba 19. sajandi teisel poolel: esimene, kes tõstas autorsuse küsimuse, oli Adam Eussner (1872). Argumendid Quintuse autorsuse vastu olid järgmised⁸¹: 1) Kirjutisel on rida silmatorkavaid paralleelkohti mitmete Marcus Tullius Cicero tekstidega, sh hilisematega nagu “Valges toogas”, mille

⁸¹Vrd ka Hendrickson 1892: 200.

Cicero kandis ette 64. aasta suvel eKr⁸², ning 63. aastal eKr ette kantud “Murena kaitseks”; 2) noorema ja vähem tuntud Quintus Cicero nõuanded oma poliitikas juba kogenud ja tunnustust leidnud vennale näivad kohatud. Üsna pea liitusid Eussneri arvamusega veel mõned teisedki mõjukad õpetlased, nii näiteks väljendas ka tuntud ajaloolane Theodor Mommsen seisukohta, et kandideerimisõpetus ei ole Quintus Cicero kirjutatud. Quintuse autorsust pooldavatele õpetlastele ei olnud need argumentid siiski veenvad: nende meelest ei saa välistada, et ka Quintus võis oma venda mõjutada, millega saab põhjendada paralleelkohti; mis aga puudutab seda, et noorem vend justkui õpetaks vana, siis ilmselgelt ei olnud see kiri mõeldud erakirjana, ning seda mitte ainult oma viimistletuse ja läbimõeldud ülesehituse tõttu, vaid ka kirja lõpumärkust arvesse võttes, kus Quintus palub oma kirjutise täiustamiseks ja parandamiseks vennalt abi.

Hendrickson (1892) lisab teisigi vastuväiteid. Kirjutise kuiv, monotoonsuseni väljapeetud stiil näib olevat vastuolus Quintus Cicero tormaka ja otsekohese loomuga. Kuigi meil on temalt säilinud vaid neli lühikest kirja⁸³, mille alusel ei saa teha kaugeleulatuvaid järeldusi Quintuse stiili kohta, teame tema venna kaudu, et Quintus kirjutas luuletusi ning oli ka võimekas proosaautor. Selle valguses tundub antud kirjutise laad Quintuse kirjatöö kohta liiga masinlik ja kiretu. Nii terminoloogia (sh sellised retoorilised terminid nagu *distributio*) kui ka ülesehitus näib Hendricksoni meelest viitavat sellele, et tegu on hoopis retoorikakooli harjutusega, nn *prosopopoeia*’ga, mis jäljendas Quintuse võimalikku kirja oma vennale. Quintilianuse kaudu (3.8) teame, et vähemalt Marcus Cicero kirjade jäljendamine oli tavapärane harjutus, mis kuulus retoorikastuudiumi juurde. Teine punkt, millel Hendrickson peatub, on kirjutise leksika. Kuigi enamjaolt näib sõnavara langevat kokku vabariigiaegsete tekstidega, kohtame siin siiski esimest korda sõna *fabula* kuulujutu tähenduses. Kokkuvõttes dateerib Hendrickson teksti 1. sajandi algusesse pKr.

Kui leksikaanalüüsiga ei õnnestunud Quintuse autorsust vastuvaidlematult ümber lükata, oli järgmine samm sisuline analüüs, et leida anakronisme ja vastuolusid, mis kandideerimiseaegsesse teksti ei sobiks. Kuigi teksti käsitleb pisut sellest seisukohast ka Hendrickson, tuleks siin

⁸²Kõne tervikteksti ei ole säilinud, kuid tänu Asconiusse kommentaarile on meieni jõudnud märkimisväärne kogus fragmente. Pealkiri, “Valges toogas” osutab eriliselt valgendatud riietusele, mida kandidaadid teistest eristumiseks kandsid.

⁸³Vt ka Balsdon 1963: 243.

eelkõige märkida Mary Hendersoni uurimust (1950), milles võetakse vaatluse alla mõningad kõnealuses kirjutises esitatud väited, mis on vastuolus teiste allikate teadetega. Nii näiteks tuleb tekstist (ptk 8) välja, nagu oleks Antonius proskribeeritud juba enne 64 eKr, kuigi tegelikult leidis proskriptsioon aset 59 eKr. Samuti loeme kandideerimisõpetusest, et Cicero on kahe aasta jooksul edukalt kaitsnud nelja inimest: Cornelium, Fundanium, Orchivium ja Gallium. Esimesed kaks on tõenäoliselt õigesti dateeritud, ning kuna Orchiviuse kohtuprotsessist teised allikad vaikivad, ei ole sedagi võimalik otseselt kahtluse alla seada. Samas näib 65. aasta preetori Quintus Galliuse kohtuprotsessi aeg teiste allikate valguses veidi hilisem, langedes Cicero konsulaadi järgsesse aega. See on viga, mille võiks Hendersoni arvates hõlpsasti teha varase keisririigi aegne jäljendaja, kuid mitte tema eluga peensusteni kursis olev vend. Henderson juhib samuti tähelepanu asjaolule, et Catilina pahategude loetelust on täiesti välja jäetud 66. aastal eKr toimunud riigipöördekatse, millega alates 59 eKr Catilinat jõuliselt seostati, samas kui Suetonius oma 2. sajandil pKr kirjutatud tekstis enam Catilinat vandenõulaste seas ei loetle (vrd *Julius* 9.1). See toetab tema meelest teose dateerimist Augustuse-järgsesse perioodi.

Balsdon (1963) on need väited aga ükshaaval ümber lükanud või vähemalt kahtluse alla seadnud. Muuseas arvab ta, et Henderson käsitleb proskribeerimise mõistet liiga kitsalt, samas kui see võib tähendada ka lihtsalt varade sundmüüki, mis oli tõepoolest Antoniussele juba ka varem osaks saanud. Ka Galliuse kohtuprotsessi daatumid argumentidele võib leida vastuväiteid. Nii näiteks võis Gallius sattuda kohtu alla kaks korda: korra juba 64 eKr paiku, teist korda 50. aastatel eKr. Teine ja märksa tõenäolisem selgitus on, et kuigi Galliuse-vastane kohtuprotsess peeti tõepoolest alles 64 eKr, oli ta Cicero poole juriidilise abi saamiseks pöördunud juba mõni aeg enne kohtuprotsessi tegelikku algust, mis oli Cicerole taganud tema ringkonna toetuse. Ka John T. Ramsey meelest (1980) ei viita kõnealune tekstilõik sugugi otseselt sellele, et Galliuse kohtuprotsess oleks selleks ajaks ajaks juba peetud: sõnastus *in causis ad te deferendis* (sulle oma kohtuasju usaldades) tähendab oma kohtuasja ajamist kellelegi ülesandeks tegema ning me ei saa pelgalt selle formuleeringu järgi eeldada, nagu oleks kõnealune kohtuprotsess juba toimunud. Pigem on tõepärane arvata, et Gallius teadis juba enne oma preetoriaameti lõppemist, et talle võidakse esitada süüdistus võimu kuritarvitamises, ning pöördus juriidilise nõu saamiseks Cicero poole juba 66. aasta teisel poolel. Enne ametiaja lõppemist ei saanud teda aga kohtu alla anda ning seetõttu peeti protsess rohkem kui aasta hiljem (vrd Ramsey 1980: 406). Niisiis, kuigi Galliusel võisid olla 66 eKr

juriiidilised pahandused, ei pruukinud see juhtum niipea kohtusse jõudagi ning Cicero oli tema toetuse kindlustanud pelgalt lubadusega teda vajadusel kohtus kaitsta. Ramsey meelest pidi sellisel juhul kirjutise autor olema keegi, kes Cicerot hästi tundis, samas kui hilisema dateeringu võib välistada, sest selliseid suusõnalisi leppeid teised allikad ei tunne ning oletataval keisririigiaegsel autoril poleks olnud mingit võimalust vastavat teavet hankida.

Mis aga puudutab Esimese Catilina vandenõu mainimata jätmist, siis see tõestab nii mõnegi uurija meelest hoopis kandideerimisõpetuse varasemat dateeringut. Nimelt seostas Marcus Cicero Catilina avalikult nende sündmustega alles oma mõnevõrra hiljem peetud kõnes “Valges toogas” ning enne seda ei rääkinud tema osalusest keegi (Richardson 1971: 436–437). On selge, et autor oli hästi kursis Cicero töödega, kus Catilinale on neid sündmusi inkrimineeritud korduvalt, ning ei oleks nii olulist kuritegu märkimata jätnud.

Ka kirjutise paralleelkohti kuulsa venna kirjutistega ei pea nii mõnedki uurijad probleemiks. Antiikajal ei eksisteerinud tänapäevases mõttes plagiaadiküsimust ning Cicero on mujalgi viitamata teiste autorite mõtteid ja sõnastusi kasutanud. Teise võimalusena on oletatud koguni, et vanem Cicero võis kirjutisse ise vastavad kohad juurde lisada ning neid mõtteid hiljem ka oma vastavateemalistes tekstides väljendada.

Töö autentsuses on kaheldud ka seetõttu, et selle eesmärk on ebaselge. Nii on osutatud, et erakirja seisukohalt on see liiga retooriline, avaldamiseks mõeldud essee jaoks aga liiga küüniline (Nisbet 1961: 84). Kui autoriks oli Quintus, siis ei olnud kirja eesmärgiks kindlasti vanemat venda nõustada, sest ilmselgelt oli see kirjutis mõeldud avaldamiseks, mitte isiklikuks kirjaks — vastasel korral jääks arusaamatuks viimane lõik, milles Quintus palub venna abi teose parandamisel ja lihvimisel, et tekst oleks nii täielik kui võimalik (vt ka Richardson 1971: 438). Kuigi on uurijaid, kes arvavad, et kirjutise eesmärki polegi mõtet otsida, osutades lihtlabase võltsingu võimalusele (vrd nt Henderson 1950: 21), seda hüpoteesi siiski laialdaselt ei toetata, sest antiikaegsed võltsingud on üldjuhul teotavad ja ründavad, mis kõnealust teksti kuidagi ei iseloomusta (vt ka Balsdon 1963: 243). Ühe spetsiifilisemat laadi võltsingu võimaluse on siiski välja pakkunud Michael Alexander (2009), kelle meelest võib tegu olla katsega naeruvääristada Rooma valimisvõitlust, mis sunnib ka kõige väärikamaid kandidaate enast häälte kogumise nimel alandama ja tegema asju, mida nad tavaelus peaksid sobimatuks ja kohatuks. Sellisest hoiakust lähtuvalt seab ta kahtluse alla ka selle väärtuse ajalooallikana ning näeb selle dokumendi peamise tähtsusena hoopis tunnistust valimisvõitlust kritiseeriva suhtu-

mise olemasolu kohta Roomas. Andrew Bell (1997: 56) aga arvab vastupididi, et kandideerimisõpetus võis oma süstemaatilise ja ratsionaalse esitusega püüda näidata lipitsemist, meelitusi ja valelubadusi valimiskampaania loomulike võtetena, et muuta need vähem vastumeelseks ja aktsepteeritavamaks.

Teisedki argumentid, mida on poleemikasse autorsuse ümberlükamiseks lisatud, on kergesti leidnud vastuargumenti. Näiteks arvab Robin G. M. Nisbet (1961: 84–85), et kirjutise teises peatükis sisalduv märge selle kohta, et Cicerot on peetud piisavalt väärikaks (*dignus*) kaitsma endisi konsuleid, on vastuoluline, sest sellel ajal ei olnud Cicero veel kaitsnud ühtegi inimest, kes oleks kunagi konsul olnud. William McDermott (1970) leiab aga, et Cicero võis olla sellel ajal juba andnud nõusoleku kaitsta Pisot, kes oli pärast Gallia provintsis naasmist 65 eKr saanud väljapressimissüüdistuse, ning nimelt sellele Quintus, kes oli kokkuleppest teadlik, antud kohas viitabki.

Ning lõpuks — on neidki, kes arvavad, et autorsuse küsimus on üldse üle tähtsustatud, seda enam, et kui just uusi dokumente ei leita, ei ole olemasolevate materjalide põhjal võimalik veenvalt ei Quintuse autorsust tõestada ega ka ümber lükata. Selliste uurijate meelest on igal juhul tegu väärtusliku allikaga Rooma poliitiliste tavade ja valimisvõitluste kohta, mis pärineb kelleltki, kes tundis peensusteni Rooma poliitilist elu 1. sajandil eKr, ning ei olegi eriti oluline, kas see pärineb hilise vabariigi või varase keisririigi ajast (vrd nt Freeman 2012: xi).

Maria-Kristiina Lotman

Kirjandus

- Alexander, Michael C. 2009. The Commentariolum Petitionis as an Attack on Election Campaigns. — *Athenaeum*, No. 31–58, 369–396
- Balsdon, John Percy Vyvian D. 1963. The Commentariolum Petitionis. — *The Classical Quarterly*, Vol. 13, No. 2, pp. 242–250
- Bell, Andrew J. E. 1997. Cicero and the Spectacle of Power. — *The Journal of Roman Studies*, Vol. 87, pp. 1–22
- Eussner, Adam 1872. *Commentariolum petitionis examinatum et emendatum*. Würzburg: Officina Theiniana
- Freeman, Philipp (transl.) 2012. *How to Win an Election: An Ancient Guide for Modern Politicians*. Princeton, Oxford: Princeton University Press
- Gorenštein 1949 = Горенштейн В. О. *Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Бруту*.

Lühike kandideerimisõpetus

- Т. I: *Годы 68–51*. Москва—Ленинград: Издательство Академии Наук СССР
- Henderson, Mary Isobel 1950. De commentariolo petitionis. — *The Journal of Roman Studies*, Vol. 40, Parts 1 and 2, pp. 8–21
- Henderson, Mary Isobel 1989. Quintus Cicero. Handbook of electioneering. — *Cicero in Twenty-Eight Volumes*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Hendrickson, George L. 1892. On the Authenticity of the Commentariolum Petitionis of Quintus Cicero. — *The American Journal of Philology*, Vol. 13, No. 2, pp. 200–212
- Lintott, Andrew 1990. Electoral bribery in the Roman Republic. — *Journal of Roman Studies*, No. 80, pp. 1–16
- McDermott, William C. 1970. Commentariolum Petitionis 2. — *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 19, H. 3, pp. 384–385
- Nisbet, Robin G. M. 1961. The Commentariolum Petitionis: Some Arguments against Authenticity. — *The Journal of Roman Studies*, Vol. 51, Parts 1 and 2, pp. 84–87
- Ramsey, John T. 1980. A Reconstruction of Q. Gallius' Trial for "Ambitus": One Less Reason for Doubting the Authenticity of the Commentariolum Petitionis. — *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 29, H. 4, pp. 402–421
- Richardson, John S. 1971. The 'Commentariolum Petitionis'. — *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 20, H. 4, pp. 436–442
- Shotter, David 1994. *The Fall of the Roman Republic*. London—New York: Routledge
- Shuckburgh, Evelyn S. (transl.) 1908. *The Letters of Cicero*. Vol. 1. London: George Bell & Sons
- Wind, Robert (transl.) 1978. *Commentariolum petitionis: Handbook for an Election Campaign*. Hyattsville: Dunwoody Press
- Yakobson, Alexander 1999. *Elections and Electioneering in Rome: A Study in the Political System of the Late Republic*. Stuttgart: Franz Steiner

ADO VABBE. Torukiübaraga mehe figuur (1915)

ORIENTALISM JA MÜÜTILINE “HINDUISM” TÄNAPÄEVAL

Richard King

Tõlkinud Indrek Peedu

Paistab, et poliitilisel areenil konstrueeritava “hinduismi” ning akadeemilises uurimistöös esineva “hinduismi” vahel on olemas seesmine seos.

(Hardy 1995: 48.)

Võiks öelda, et tänapäeva läänemaailmas leidub kaks mõjuvõimsat kujutelmata idamaisest religioossusest. Üks neist on lakkamatult püsiv arusaam “müstilisest Idamaast” — tegu on mõjuvõimsa kujutelmaga just seetõttu, et mõnede silmis esindab see kõike häirivat ja iganenut Ida kultuuris, samas kui teistele tähendab see maagiast, seda salapära ning vaimsusetaju, millest nad kaasaja Lääne kultuuris puudust tunnevad. Oriendi rikutus ja mahajäämus seisavad seega kõrvuti õitsva vaimuse ning kultuurilise rikkusega. Kummalgi motiivil on pikk ajalooline põlvnemislugu, mõlemad pärinevad euroopaliku kujutlusvõime lootustest ja kartustest ning Euroopa igikestvast idamaadelummusest.

Ida religiooni teiseks ning viimasel ajal läänemaailmas üha enam esile kerkivaks kujutelmaks on “sõjaka fanaatiku” kuvand. Sellisel iseloomustusel on samuti pikk ajalugu — tege- mist on vanade koloniaalmüütide tänapäevase ilminguga, mille

Orientalism and the Modern Myth of “Hinduism”. — *Numen*, Vol. 46, No. 2, 1999, pp. 146–185.

Avaldame autori nõusolekul.

sisuks on idamaine despoopia ning allutatud rahva irratsionaalsus. Muidugi on selle konstruktsiooni loomus tugevasti mõjutatud tänapäeva Lääne kultuuri suure osa sekulaarsest suundumusest. Sõjaka fanaatiku või religioosse “fundamentalisti” kujutelmi, kui ka tihtipeale “müstilise” iseloomustusega läbi põimunud (eriti selles, kuidas Lääne kommentaatorid rõhutavad konfliktide “religioosset” mõõdet, näiteks Ayodhyā Indias), seostatakse harva otsesõnu “müstilise Idaga” just seetõttu, et kaasaegse Lääne arusaam “müstilisest” kaldub välistama eheda müstilise osaluse võimalikkust poliitilises võitluses. Ebamaine Ida müstik ei saa olla seotud selle maailma poliitiliste võitlustega, seadmata kahtluse alla tugevat kultuurilist vastasseisu müstilise ja avaliku maailma vahel. Seose puudumine kahe mainitud Ida kultuuri esituse vahel on sageli põhjustanud probleeme neile läänemaistele ning Läänest mõjutatud vaatlejatele, kelle jaoks on osutunud raskeks ühitada vaimse lahtiütlemise ning poliitilise (ja mõnel puhul vägivaldse) sotsiaalse aktivismi mõisted. (Vt Juergensmeyer 1990.)

Seetõttu on tänapäeval võimalik näha, kuidas hinduismi kujutletakse ühtaegu üleilmastunud ja kõikehaarava maailmareligioonina ning religioosse natsionalismi sallimatu ja nakkusliku vormina. Kavatsen selles artiklis näidata, kuidas hoolimata nende kahe kujutluse näivast kokkusobimatusest leidub neil üks ühine tunnus — mõlemad võlgnevad midagi läänemaisele orientalismile. See ei tähenda, nagu tänapäevane “hinduismi” mõiste oleks pelgalt läänemaise orientalismiga saadus. Lääne mõju oli tarvilik, kuid mitte piisav põhjuslik tegur selle konkreetse sotsiaalse konstruktsiooni esilekerkimiseks. Vastupidist väita tähendaks selle mõjuka rolli eitamist, mis brahmanistlikul ideoloogial oli hindu religioossuse varajase orientalistliku kujutamise tekkes.

ORIENTALISM JA POSTKOLONIAALSE DISKURSUSE OTSINGUD

Antropoloogid, kes uurivad näiteks moslemite uskumusi ja tavasid, peavad olema teadlikud sellest, kuidas “religioon” on mõiste ja praktikana uusajal Läänes välja kujunenud. Sest kuigi religioon on uusaegse Lääne ajaloo lahutamatu osa, kaasnevad sellise normaliseeriva

mõiste kasutamise ja islami traditsioonide tõlkimisel teatavad ohud. (Asad 1993: 1.)

Seda Talal Asadi seisukohta võib samahästi rakendada Aasia kultuuri uurimisele üldiselt. Viimastel aastatel on sellise uurimistööga tegelevad õpetlased hakanud üha enam teadvustama seda, kui võrd Lääne diskursused Aasia teemal peegeldavad Lääne ja Aasia ühiskondade vahelisi võimusuhteid. Postkoloniaalsel ajastul on seega muutunud möödapääsmatuks selliste suhete kriitiline vaatlemine.

1978. aastal avaldas Edward Said oma teedrajava teose *Orientalism: Lääne arusaamad Oriendist*.¹ Selle raamatuga algatas Said läänemaiste Ida-arusaamade terava kriitika, olles ühtlasi kriitiline ka selle suhtes, kuidas “orientalistlik diskursus” on õigustanud koloniaalset agressiooni ning Lääne poliitilist ülemvõimu.

Saidi töös on samas märkimisväärsed lünki. Tema Prantsuse, Briti ning vähemal määral Ameerika orientalisti analüüs ei käsitle üldse orientalistika pikka traditsiooni Saksamaal, kus sellega ei kaasnenud koloniaalset impeeriumi Idas. Sheldon Pollock on seejuures näidanud, kuidas Saksa orientalistlik India veedade pärimuse analüüs mõjutas Saksamaad märkimisväärselt, luues rassipõhise Indoeuroopa müüdi puhtast aaria rassist, mida oli hiljem võimalik kasutada semiitide määramisel “mitteaarialastena” (Pollock 1993). Seega ei eiranud Saidi töö mitte ainult olulisi suundumusi Euroopa orientalistliku diskursuse sees, vaid kaldus ühtlasi ka ignoreerima viise, kuidas need diskursused mõjutasid koloniseerijat samavõrd kui koloniseeritut.² Tõepoolest, ühelt poolt Saksa orientalistide ning teiselt poolt Jaapani näited annavad põhjust kahelda Saidi teesis, et orientalistlik diskursus on alati seotud imperialistliku agendaga — Saksamaal ei olnud idamaist

¹Said 1978. Saidi töö toetub selgesti varasematele töödele, mis on keskendunud Aasia kultuuri ja inimeste kujutamise konstrueeritusele Läänes. Olulised teosed siinkohal on Schwab 1984 ning Steadman 1969. Aga esimene kirjatöö, mis keskendub sellele, kuidas orientalismil on ideoloogiline funktsioon toetada koloniaalset hegemooniat, pärineb Anwar Abdel Malekilt (1963).

²Siinkohal tasub märkida, et kui võrd Said eirab orientalistliku narratiivi mõju koloniseerijale, ei järgi ta Foucault’ analüüsi, mis üritab näidata, kuidas diskursus konstrueerib ühtaegu nii subjekti kui ka objekti.

impeeriumi, mida manipuleerida ja kontrollida ning Jaapan oli allutatud orientalistlikule diskursusele hoolimata sellest, et temast ei saanud kunagi Lääne kolooniat (Minear 1980).

Sheldon Pollocki Saksa orientalisti analüüs näitab, et selliste diskursuste autoritaarne mõjuvõim võis samavõrd leida rakendust ka kodusel pinnal, loomaks tugevat “sisemist narratiivi”, mis siinsel puhul osutus heaks vahendiks saksa rahvusteadvuse konstrueerimisel, et lõpuks natsionaalsotsialistide käes viia “Euroopa enda koloniseerimise ja domineerimiseni”. Jayant Lele on väitnud, et peale oma ilmsete tagajärgede Aasia jaoks toimib orientalism samuti Oksidendi eneseisolatsioonina, võimaldades vältida seda eneseanalüüsi, mis kaasneks mittelääne kultuuride ja vaatepunktide sisulise mõtestamisega. Lisaks märgib ta, et orientalistlik diskursus tsenseerib püüdeid analüüsida Läänt eneskriitilisel ning võrdleval viisil, kujutades ekslikult nii Aasia kui Lääne kultuuri. Seega, “kultuuriliselt pealesurutud juhmistamise abil” manipuleeritakse ning allutatakse nii Lääne kui mittelääne inimesi “sama kontrolli- ning ärakasutamisprojekti abil” (Lele 1993: 59). Vähesed orientalisti kriitikud on seda asjaolu märganud, nimelt: kujutades Oriendi Lääne olemuslikustatud ja stereotüüpilise “teisenena” vaikitakse maha nii Oriendi kui ka Oksidendi heterogeensus ja keerukus.³

Saidi kriitikud on täheldanud, et ta rõhutab liialt palju kohaliku rahva passiivsust (vt nt Parry 1992: 34; vt ka Veer 1993: 23; O’Hanlon 1989: 109) ning ta ei käsitle ega isegi tunnista seda, kuidas kohalikud Idas on kasutanud, manipuleerinud ja konstrueerinud omaenda positiivseid vastuseid orientalistlikke kontseptsioone kasutavale kolonialismile. Homi Bhabha “hübriidsuse” mõiste näiteks peegeldab teadlikkust sellest, et koloniaalsed diskursused on üsna ambivalentseid ega ole alati sobituma mingi ühe-suunalise agendaga. Nii väidab Bhabha, et see viib juhtiva dis-

³Nandy 1983: 71–74. Kasutades kultuurilise läbikäimise üldjoontes psühoanalüütilist käsitlust, väidab Nandy ühtlasi, et Ida orientalistlik projektsioon Lääne ümberpööratud teisiku või “teisenena” on Lääne kultuuri allasurutud “varjukülje” peegeldus. Just selles mõttes on võimalik näha, kuidas valgustusaeg surus alla Euroopa kultuuri poeetilised, müstilised ja naiselikud elemendid ning projitseeris need omadused Oriendile.

kursuse omaksvõtuni kohaliku inimese poolt, kelle kultuuriline vastupanu väljendub koloniaalvõimu matkimises ning parodeerimises. (Vt nt Bhabha 1985.) Richard G. Fox on samamoodi näidanud, kuidas sikhi reformistid 1920. aastatel leppisid sikhide kujutamisel kasutatavate orientalistlike stereotüüpidega, et siis kasutada neid Briti koloniaalvõimule vastanduva massiliikumise loomiseks.⁴ Samasugust teisenemist võib näha ka hindu kontekstis, kus orientalistlike eelarvamusi India "vaimuse" jm kohta kasutasid ära sellised reformistid nagu Rammohun Roy, Dayānanda Saraswati, Swāmi Vivekānanda ning Mohandas K. Gandhi koloniaalvõimule vastanduva hindu natsionalismi arendamisel. Kahtlemata ei osuta see üksnes orientalistlike ideede levikule India rahvaste seas (ning eriti koloniaalse hariduse saanud intelligentsi seas), vaid viitab ka sellele, et niisugused diskursused ei liigu etteaimatavalt ega sirgjooneliselt, vaid leiavad mugandamist ja rakendust mitmesugustel viisidel, mis nende algatajate jaoks võivad olla küllaltki ootamatud. Nii võtsid indialased 19. sajandil omaks orientalistlikud diskursused ning rakendasid neid sellisel viisil, mis võimaldas koloniaalvõimu õõnestamist, kuigi Saidi arvates tulenes koloniaalvõim neist diskursustest endast.

Oleme juba näinud, kuidas Saidi enda negatiivne hinnang orientalismile ei paista ruumi jätvat kohalikule orientalistliku diskursuse positiivsele omaksvõtule koloniaalvõimule vastanduvate eesmärkide teenistuses. Ühtlasi pöörab tema töö vähe tähelepanu sellele, mida Clifford on kirjeldanud "sümpatiseeriva, mitte-reduktiivse orientalistliku traditsioonina" (Clifford 1988: 261). Richard Fox viitab sellele suundumusele kui "jaatavale orientalismile" ning peab silmas selliseid India kultuuri apologeete Läänes nagu teosoof Annie Besant, hinduks pöördunud õde Nivedita, vägivallatuseapostel Tolstoi jne (Fox 1992: 152). Siinkohal peaks vaatlema ka seda, mida võib pidada senimaani kõige teravamaks Saidi kriitikaks. David Kopf ründab Saidi, väites, et too "pillab nimesid, kuupäevi ja anekdoote", kasutades meetodit, "mis on läbinisti strukturealne ning sünkroonne" ning seega "risti vastu-

pidine ajaloole".⁵ Kuigi Kopf näeb Saidi töös palju väärtuslikku, kritiseerib ta termini "orientalism" kasutust "kontseptuaalse solgitoruna, tähistamaks igasugust intellektuaalset rämpsu, mida Lääne inimesed on ideede globaalsel turuplatsil väljendanud" (Kopf 1980: 498). Kopf leiab tegelikult, et Said on esitanud liialt negatiivse ning ühekülgse analüüsi, mis ei ole suutnud arvesse võtta orientalistliku diskursuse positiivseid elemente. Ta kinnitab, et moodne orientalism sai alguse Kalkutas 1784. aastal Bengali Aasia Seltsi loomisega ning seetõttu võib öelda, et Briti orientalism lõi pinnase Bengali renessansi esilekerkimiseks, sest see "aitas indialastel leida oma põliskultuuriline identiteet kaasaegses maailmas" (samas: 501). Kopf leiab, et need orientalistid olid "ühiskondlikult aktiivsed mehed, kes töötasid hindu kultuuri sisemise moderniseerimise suunas" (samas: 502). Kopfi järgi tuleb neid vastandada orientalismivastastele läänlastele, nagu näiteks kõigutamatu anglist Thomas B. Macaulay, kelle silmis "üks riul heast Euroopa raamatukogust on väärt rohkem kui kogu India ja Araabia kirjandus kokku".⁶ Kopf kommenteerib seda järgmiselt: "Tundub veider, et Said eirab täiesti seda protoimperialistide rühma, kes vastandusid orientalismile. Oma töös vaatleb Said nende, mitte orientalistide ideoloogiat" (1980: 503).

Süüvides põhjalikumalt Kopfi seisukohta, on võimalik paremini mõista tema ja Saidi vahelise vaidluse ja segaduse päritolu. Kopf kiidab nende orientalistide moderniseerimispuudeid, kes

toimisid ühendusteedena regionaalse eliidi ning toleaege Euroopa dünaamilise tsivilisatsiooni vahel. Nad aitasid kaasa uue India kesk-klassi kujunemisele ning Bengali intelligentsi professionaliseerumisele. Nad rajasid koole, süstematiseerisid keeli, töid Indiasse trükkimise ja kirjastamise ning julgustasid raamatute, ajakirjade, ajalehtede ja teiste meediasuhtlusvormide kiiret levimist. Nende töö tulemus oli linnalik ja ilmalik. Nad ehtasid India esimesed tea-

⁵Kopf 1980: 499. Rosane Rocher väidab samuti, et Saidi lähenemisviis "teeb orientalistliku uurimistööga sama, mida ta enda väitel orientalistlik uurimistöö on teinud Euroopast ida poole jäävate maadega, luues üheainsa ajas ja ruumis, poliitilises, sotsiaalses ja intellektuaalses plaanis eristumatu diskursuse" (Rocher 1993: 215).

⁶Macaulay "Minute on Education" (1835), mida tsiteerib Kopf (1980: 504, algselt tsiteeritud raamatus Kopf 1969: 248).

⁴Fox 1992: 146. Aga vt Veer 1994: 53–56, kus väidetakse, et britid kasutasid sikhide identiteeti ära, mitte ei konstrueerinud seda.

duslaborid ning õpetasid euroopalikku meditsiini. Nad ei olnud ei staatilised klassitsistid ega progressiidee vastased, nad tõstsid esile India ajaloo ning võimendasid India intellektuaalide ajalooteadvuse kujunemist. (Kopf 1969: 275, tsit. Kopf ise (1980: 502–503).)

Briti orientalistide tegevuse sellise kirjelduse juures on tähelepanuväärne, kui ühemõtteliselt Kopf neid kiidab, sel ajal kui kriitikud, nagu Said (ning ma peaksin ka ennast üheks neist), peavad seda laadi tegevust äärmiselt kahtlaseks. Kopfi tõeline vaidlus Saidiga puudutab küsimust, mil määral on võimalik eristada moderniseerimist läänestamisest. Kopfi arvates on neil kahel võimalik kergesti vahet teha ning orientalistid huvitusid ainuüksi moderniseerimisest, sel ajal kui anglistid, nagu Macaulay, pooldasid tülhingeliselt mõlemat. (Kopf 1969: 275–276.) Seega Kopfi arvates “ei olnud 19. sajandi Euroopa mitte niivõrd modernsuse allikaks, vaid moderniseerimisprotsesside asukohaks, mis samavõrd muutis ka Lääne kultuure”, ning orientalistile “oli oluline nende moderniseerimisprotsesside käimalükkamine, mille kaudu indialased ise saaksid ennast muuta vastavalt omaenda väärtustesüsteemile”.⁷

Arvata, et meil on võimalik tõmmata selge piir läänestamise ning moderniseerimise vahele, on parimal juhul naiivselt lihtsusatud ja halvimal juhul täiesti ekslik. See, mida tavaliselt peetakse “modernsuseks”, näib olevat väga tugevalt seotud nende hoiakute ja sotsiaalsete muutustega, mis tulenevad otse Euroopa valgustusajast. Seega, hoolimata “moderniseerimise” keele väidetavast kultuurilisest ja poliitilisest neutraalsusest ning tema vaidlusest anglistidega tegelesid Kopfi (jaatavad) orientalistid ikkagi Oriendi euroopastamisega ning isegi kui näis, et nad edendavad kohalikku ja pärismaist, eeldasid nende meetodid, eesmärgid ja alusväärtused Euroopa kultuuri ülimuslikkust. Sellest annavad tunnistust isegi need tsitaadid, mida Kopf tõstab esile tõendusmaterjalina orientalistide euroopastamisest. Näiteks tsiteerib ta Horace H. Wilsonit, keda ta kirjeldab kui “üht suurimat orientalisti”, kes edendas sanskriti keele tundmist, selleks et kohalikud dialektid

⁷Kopf 1969: 277–278). Kopf arvates on seega tegu vaid ajaloolise juhusega, et moderniseerimisprotsessid said alguse just Euroopas (samas: 276). Aga isegi kui see vastaks tõele, oleks ikkagi naiivne uskuda, et selle protsessi tulemusi on võimalik eksportida kaasamata neid aspekte, mis on üksnes Euroopale eriomased.

võiksid “kehastada euroopalikku õpetatust ning teadust” (Kopf 1980: 505). Samuti tsiteerib ta William H. Macnaghtenit, kes olevat kritiseerinud läänestajate seisukohti väites, et “kui me tahame valgustada India suuri rahvamaasse, siis peame vahenditena kasutama India keeli. [...] meie eesmärgiks on edasi anda ideid, mitte sõnu” (Kopf 1969: 250, uuesti tsit. ka Kopf 1980: 504). Seega, hoolimata Kopfi vastupidistest väidetest tegutsesid orientalistid samas suunas Euroopa imperiaalsete püüdlustega, isegi kui nende retoorika polnud niivõrd vastanduv, agressiivne ega alan-dav. Anglistide ja orientalistide vastasseisu küsimuste keerukust näitab hästi Gayatri Spivaki keeldumine pöörduda tagasi eranditult “kohalike” India keelte kasutamise juurde. Võib-olla on oluline märkida, et inglise keelt on koloniaalses ja postkoloniaalses Indias olulisel määral “põlistatud” ning tal on endiselt palju suurem potentsiaal rahvusvahelisel läbikäimisel kui ühelgi “pärismaisel” keelel (olguigi selle põhjuseks Briti imperialistlik hegemoonia). Sellest hoolimata soovib Spivak “keelte vastastikuse toimimise” lähenemisviisi, väites, et “inglisekeelse kirjanduse õpetamine saab olla oluline ainult siis, kui ta on tihedalt seotud inimeste emakeelse kirjanduse ja kultuuritegevuse õpetamisega.” (Spivak 1993: 151.)

Koloniaalsed eelarvamused on silmanähtavad selliste Oriendi “hinnatud õpetlaste” töödes nagu William Jones ja James Mill (kes oli John Stuart Milli isa). William Jonesi on nimetatud selleks Lääne õpetlaseks, kes kõige otsesemalt vastutab “tekstualiseeritud” India eurooplastele tutvustamise eest.

William Jonesi töö kõige olulisemad sõlmpunktid on veendumused, et (a) tekstid tuleks eurooplaste poolt tõlkida, sest kohalikud ei ole usaldusväärsed omaenda seaduste ja kultuuri tõlgendajatena; (b) seaduslooja peaks andma indialastele nende “endi” seadused; (c) soov “puhastada” India kultuur ning kõnelda tema nimel. [...] Jonesi tõlgenduses ilmnevad “hindud” allaheitliku ja laisa rahvana, kes ei oska ise hinnata vabaduse vilju, soovides olla valitsetud absoluutse võimu poolt ning olles langenud sügavale ürgvana religiooni mütoloogiasse. (Niranjana 1990: 774.)

Nagu Tejaswini Niranjana näitab, “libiseb see romantiline orientalistlik projekt sujuvalt ja peaaegu märkamatu viktoriaanlikku utilitaarsesse ettevõtmisse, mis näeb ette pärismaalaste “parandamist” inglise hariduse kaudu” (samas: 775). James Milli kol-

meköiteline *Briti India ajalugu* (1817) on jätkuvalt mõjukas oma monoliitse lähenemise poolest India kultuurile, oma homogeniseerivate viidete tõttu "hinduismile" ning oma äärmiselt küsitava India ajaloo periodiseerimise poolest. (Vt Thapar 1992: 5–6, 89; Veer 1993: 31.)

Kopf on naiivne, kui usub, et kõik orientalistid olid läänestamise vastased. Ta ei märka koloniaalse diskursuse poliifoonilist loomust ega eri kihistusi, samuti pole ta üritanud tõsta katet neilt maskeeringutelt, mis tihtipeale varjavad imperialistlikke motive. Niiviisi väidab Kopf ka, et "orientalism oli aasialaste endi seisukohalt euroopakeskse imperialismi otsene vastand. [...] Kui orientalism oli lihtsalt samane imperialismiga," küsib ta, "kuidas me siis peaksime mõistma hilisemate põlvkondade hindu intelligentsi üha enam nostalgilist vaadet orientalistidele?" (Kopf 1980: 505). Oleme sellele juba vastanud, täheldades, et "hindu intelligents" oli ise samuti tugevalt mõjutatud Lääne stereotüüpilisest "Oriendi" kujutamisest. See, mil määral anglist Macaulayt saatis edu tema püüdes "kujundada välja klassi, kes võivad olla tõlgendajateks meie ja nende miljonite vahel, keda me valitseme; selliste inimeste klassi, kes oleksid indialased värvilt ja verelt, aga inglased maitseelistuste, seisukohtade, moraali ja mõistuse poolest",⁸ muutub väga nähtavaks hiljem, kui me vaatleme neid 18. ja 19. sajandi muutusi, mille kaudu kujunes välja arusaam ühtsustatud hinduism-minimelisest religioosest nähtusest. Ma kavatsen väita, et hindu religiooni mõiste konstrueerisid algselt Lääne orientalistid, tuginedes juutlik-kristlikule arusaamale sellest, millest koosneb üks religioon. Muidugi võtsid selle konstruktsiooni üle hindu natsionalistid, kes püüdisid omavalitsuse (*swaraj*) poole, vastandudes Briti imperialistlikule hegemooniale.

ORIENTALISM JA INDOLOOGIA

Edward Saidi näited pärinevad peamiselt "Lähis-Ida" kontekstist, mis kahtlemata on tingitud tema enda Palestiina päritolust, ning teistele on jäetud ülesanne uurida tema töö tähendust Aasia muude osade puhul. Viimastel aastatel, Wilhelm Halbfassi *India*

⁸Macaulay, "Minute on Education" (1835), tsit. Niranjana 1990: 778.

ja *Euroopa: Mõistmiskatse* (1988) ning Ronald Indeni *Kujutledes Indiat* (1990) avaldamisega, on hakatud arutlema orientalistliku problemaatika seoste üle India religiooni ja filosoofiaga.⁹ Inden pakub näiteks välja, et indoloogiline analüüs tingib India arusaamade, institutsioonide ja tavade kujutamise normatiivsete (ehk läänelike) käitumismustrite moonutatud või hälbinud vormidena (Inden 1986: 411). Indeni arvates teisendab indoloogiline diskursus indialased allutatud objektideks kõrgemalseisva (ehk kõrgema taseme) teadmise jaoks, mis kuulub ainuüksi Lääne indoloogist eksperdile. Selle põhjuseks on asjaolu, et indoloogiaalane uurimistöe ei esita ainult kirjeldavaid käsitlusi uuritavast nähtusest, vaid sisaldab ka kommentaare, mis väidetavalt *esindavad* India inimeste mõtteid ja tegevusi sellisel moel, mis võimaldab Lääne lugejale edasi anda nende üldist loomust või "olemust". Inden on ühtlasi kriitiline "hegemoonlike" käsitluste suhtes, mis esitavad indialaste "irratsionaalse" käitumise reduktsionistlikke ja põhjuslikke seletusi (irratsionaalne selles mõttes, et ratsionaalse Lääne lugeja jaoks vajavad need täiendavaid selgitusi). Sellised reduktsionistlikud käsitlused annavad mõista, et

India tsivilisatsioon on seega erinevalt Läänest täielikult omaenda keskkonna tulem ning pealegi vigane tulem. Euroopa tsivilisatsioon on ratsionaalse inimtegevuse tulemus. Eriti kuna niinimetatud Lääne valgustusaeg on olnud juhitud teadusliku mõistuse poolt, mis on vorminud Lääne institutsioone ja uskumusi. [...] Moodne teadus omab privileeeritud teadmisi looduse kohta. Ta on suutnud luua erakordselt täpse "koopia" sellest välisest tõelisusest. Lääne institutsioonid on seega saavutanud parema kooskõla sellega, mida selles diskursuses peetakse "loomulikuks". Traditsioonilised ja mitteläänelikud ühiskonnad on oma ekslike välise tõelisuse koopiate tõttu olnud suhteliselt ebatõhusad oma keskkonnale kohastumises. Nad ei ole arenenud nii kiiresti, nagu moodne läänemaailm. (Inden 1986: 441, 415.)

Samas on põhjust arvata, et Inden läheb oma väidetega kohati liiale. Ma pole nõus sellega, nagu eeldaksid kõik India mõtlemise ja käitumise seletused indialaste irratsionaalsust. Seletused on vajalikud, sest India kultuur on Lääne kultuurist mitmes aspek-

⁹Üheks hiljutiseks vastuseks Halbfassi sekkumisele orientalistlikusse väitlusse on Franco, Preisendanz 1997.

tis erinev; "teise" orientalistlike projektsioonide kõrvaleheitmine ei muuda neid erinevusi olematuks. Kuigi neis võib leida mõningaid moonutusi, on India mõttemaailma seletavas vormis käsitlemine Lääne lugeja jaoks möödapääsmatu, ja mitte seetõttu, et eurooplased oleksid indialastest ülemad või ratsionaalsemad. Samavõrd reduktsionistlikke kirjeldusi võib esitada, ning aina tihedamalt esitataksegi, ka Lääne enda ajaloo ja kultuuri kohta. Tõepoolest, võiks isegi väita, et praeguse aja postmodernistlik ängistus Lääne tsivilisatsiooni alustalade asjus on osalt tingitud historitsistlikest ja reduktsionistlikest analüüsides, mida on refleksiivselt rakendatud Läänele endale!

Inden on seega esitanud indoloogilise uurimistööst väga poleemilise ning üldiselt negatiivse käsitluse.¹⁰ Tema analüüsi võib siiski pidada mitmeti tabavaks ning see sisaldab mitmeid silmatorkavaid tähelepanekuid. Ta väidab, et minevikus on indoloogilises uurimistöös domineerinud "positivisti" ja "empiirilise realisti" privilegeritud hää. (Inden 1986: 440.) Kohati meenutades usupragmatistlikku filosoofi Richard Rortyt ning teadusfilosoofi Paul Feyerabendit, lükkab ta kõrvale "positivistliku" väite, nagu eksisteeriks "üks kindlaksmääratud reaalsus" ning nagu oleks Lääne teaduse töövahenditel eelistatud ligipääs sellele reaalsusele teadmise vormide kaudu, mis talle otseselt vastavad või teda "peegeldavad".

Ma lükkan tagasi selles *epistēme*'s eeldatud teadja ja teadaoleva dualsuse. Minu seisukoht on, et teadmine ühtaegu osaleb reaalsuse konstrueerimises, kui ka on ise suures osas konstrueeritud ega ole seega lihtsalt loomulik (antud olemise ja paratamatuse mõttes).¹¹

Ühtlasi väidab Inden, et essentsialism on enamiku orientalistlike diskursuste olemuslik osa, mille peaks põhimõtteliselt kõrvale

¹⁰Richard G. Fox kritiseerib Indenit selles, et too on "kogu Lõuna-Aasia-alase uurimistöö orientalistlikuna" hukka mõistnud. Foxi arvates on Indeni lähenemisviis orientalistlikule uurimistööle heaks näiteks just neist stereotüüpiseerivatest tendentsidest, mida ta ise kritiseerib; kuigi see võib olla tingitud ka asjaolust, et Fox ise ei ole osanud märgata, kuivõrd isegi "jaatav orientalism" toetas Euroopa hegemooniat Ida üle. Vt Fox 1992: 144–145.

¹¹Inden 1986: 444–445. Nagu Edward Saidi puhul on ka Indeni töös näha selgeid Foucault' mõjutusi.

heitma. Enamikus indoloogilistes käsitlustes võib tõesti täheldada kalduvust väita, et vaatluse all on avastatud uurimisobjekti "olemus", mida uuritakse tähelepaneliku akadeemilise analüüsi abil. Seega, kirjatööd, mis esitavad "orientaalse maailmamõistmise" või "India mentaliteedi" vms seletusi, eeldavad, et eksisteerib homogeenne, peaaegu platooniline "olemus" või "loomus", mida indoloogilisel eksperdil on õnnestunud täpselt tabada. Minu arvates on Indenil täielik õigus kritiseerida sellist essentsialismi, mis pärineb valgustusaegsest uskumisest universaalsesse inimloomusesse, ning mitte ainult seetõttu, et see moonutab uurimismaterjali heterogeensust, vaid ka seepärast, kuidas selline essentsialism tingib kultuuriliste stereotüüpide loomise, mida siis kasutatakse mittelääne maailma allutamisel, klassifitseerimisel ja selle üle domineerimisel.

Indeni töö on huvitav ka "jaatava orientalmi" kriitilise analüüsi poolest. Ta on nimetanud niisugust orientalistlikku diskursust romantiliseks, pidades silmas seda, kuivõrd palju too toetub Euroopa romantismile. Motivatsiooni leiab selline orientalmi Ida kultuuride imetlemisest ning kohati ka usust nende üliluslikkusesse. Romantiline pilt Indiast kujutab India kultuuri üdini vaimse, idealistliku ning müstilisena. Peter Marshall on täheldanud:

Nagu eurooplased on ikka teinud, löid nad hinduismi omaenda näo järgi. Hinduismi uurimine kinnitas nende uskumusi ning hindud tõusid nende töödes esile millegi umbes sellise järgijatena nagu mittedogmaatiline protestantlus. Eurooplaste hilisemad põlvkonnad, huvitades ise müstitsismist, said seejärel hindusid kirjeldada müstikutena. (Marshall 1970: 43–44, tsit. Inden 1986: 430.)

Oluline on mõista, miks Inden kritiseerib romantilist India-kontseptsiooni "lojaalse vastandumisena". See heidab valgust asjaolule, et "romantiline orientalmi" nõustub üldlevinud arusaamaga Indiast Euroopa vastandliku peegelpildina, üritades jätkuvalt postuleerida kultuurilisi "olemusi" ja seega põlistades sedasama (või vähemasti sellega sarnast) kultuurilist stereotüüpi Idast. Romantiline vaade Oriendile on seega ikkagi moonutav, isegi kui ta on aeg-ajalt tingitud Oriendi väärtustamisest. Sellisena osaleb ta stereotüüpsete vormide projitseerimises, mis võimaldab Ida kodustamist ning kontrollimist.

Romantilises India-kontseptsioonis ülekaalus oleva “müstilise” ja “spirituaalse” rõhutamise juures on huvitav asjaolu, kuidas sellest pole saanud valitsevat mõttesuunda mitte ainult kaasaegsetes läänelikes India-kujutelmades, vaid see on tugevasti mõjutanud ka nendesamade indialaste eneseteadlikkust, keda vaadeldav kujutelm väidetavalt kirjeldab. Mõned võivad öelda, nagu David Kopf teebki, et selline omaksvõtt indialaste endi poolt annab märku nende diskursuste mitteimperialistlikust loomusest, ometi pole võimalik eitada seda, et Briti koloniaalideoloogia on eri kommunikatsioonivahendite, hariduse ja institutsioonilise kontrolli kaudu tugevasti mõjutanud tänapäeva indialaste identiteeti ning eneseteadlikkust.

Lääne lugeja jaoks mõeldud India tekstide tõlked Euroopa keeltesse varustasid “haritud” indialase terve hulga orientalistlike arusaamadega. Isegi siis, kui angliseeritud indialane rääkis mõnda teist kui inglise keelt, oleks “tema” inglise keelele omistatud sümbolise jõu tõttu eelistanud tutvuda omaenda minevikuga tõlgete ja ajalugude kaudu, mis kasvasid välja koloniaalsest diskursusest. Inglise haridus tutvustas indialastele ühtlasi erinevaid nägemisviise, tõlkimistehnikaid ning esitusviise, mida hakati pidama “loomulikuks”. (Niranjana 1990: 778.)

Selle asjaolu kõige silmapaistvamateks esindajateks võiks ehk pidada Swāmi Vivekānandat ning Mohandas K. Gandhit.¹² Vivekānanda (1863–1902), advaita-vedaanta (mitedualismi) tänapäevast vormi edendava Ramakrishna Misjoni rajaja, rõhutas eriti India kultuuri vaimsust, pidades seda moodsa nihilistliku ning materialistliku Lääne kultuuri ravimiks. Vivekānanda võttis omaks orientalistlikud arusaamad India “teispoosuslikkusest” ja “müstilisusest” ning ülistas neid India erilise kingitusena inimkonnale. Seega kasutas Vivekānanda India rahva ühendamise kutsetes ära sedasama India võõrandamisele, allutamisele ja kontrollimisele rõhku panevat diskursust ning sellest pärinevat universalistliku ja kõikehõlmava hinduismi loosungit.

¹²Mohandas Gandhi oli samuti mõjutatud Lääne orientalistlikest India-kontseptsioonidest, avastades India religioosete traditsioonide mõtteviljad alles Teosoofia Ühingu romantistlike tööde kaudu. Seda asjaolu ning selle seoseid orientalismidebatiga puudutavat arutelu vt Fox 1992: 152 jj.

Tõuse üles, India, ning valluta maailm oma vaimsusega. [...] Meie religiooniks on see, millele budism kogu oma vägevuses on mässav laps ning kristlus vaid väga katkendlik imitatsioon.

Euroopa lunastus sõltub ratsionalistlikust religioonist ning advaita — mitteduaalsus, ühesus, mitteisikulise jumala idee — on võimeline haarama kõiki intellektuaalseid inimesi. (Vivekānanda *s.a.*: III, 275; II, 139.)

Sellega koloniaalsed stereotüübid muundusid ning neid hakati kasutama võitluses kolonialismi *vastu*. Sellest hoolimata jäid nad stereotüüpideks! Vivekānanda olulisus seisneb aga palju enamas kui tema seoses Ramakrishna Misjoniga. Ta osales (kutsumata) esimeses Maailma Religioonide Parlamendis Chicagos 1893. aastal, esinedes kõnega hinduismist (või vähemasti omaenda arusaamast hinduismi olemuse ning selle kohta, milline on tema suhe teiste “maailmareligioonidega”). Vivekānandat saatis suur edu ning sellest sai alguse terve hulk edukaid turneesid Ameerika Ühendriikides ja Euroopas. Läänes oli ta mõjukas India vaimsuse romantistliku kujutelm tugevdaja ning Indias sai temast taastärkava intellektuaalse liikumise keskpunkt, mida “hinduismi” asemel võiks nimetada uushinduismiks või uusvedaantaks.

HOMOGEENSUSE MÜÜT JA TÄNAPÄEVANE “HINDUISMI” MÜÜT

Sellised õpetlased nagu Wilfred Cantwell Smith on olnud skeptilised üleilmastunud, äärmiselt abstraktsete ning ühetähenduslike mõttesüsteemide rakendamises inimkonna religioossele kogemusele (nagu seda on näiteks “maailmareligioonide” lähenemisviis religiooniuuringutele), leides, et selline lähenemisviis annab meile õigustamatult homogeense pildi inimkonna kultuurilisest mitmekesisusest.¹³ Niisuguse asjaolu järeldused muutuksid mõisteta-

¹³Siin arutatava teema kohta on Cantwell Smith öelnud: “. . . termin “hinduism” on minu arvates üks eriti väär kontseptualiseering, mis on silmatorkavalt ebasobiv hindude religioosse maailma mõistmiseks” (Smith 1964: 61). Hiljuti on Friedhelm Hardy (1990: 72) osutanud, et ““hinduismi” globaalse nimetuse omistamist [sellele religioossele mitmekesisusele] peaks mõistma selgesti meeletult teona”.

vamaks, kui oleksime kriitilisemad väidete suhtes, mida toetavad Gandhi, Sarvepalli Radhakrishnani ning Vivekānanda tüüpi tegelased ning mille järgi eksisteerib ühene hinduismiks nimetatav, hindu rahva omaks peetav religioon.

Hinduismi mõiste on ise Lääne päritolu abstraktsioon, millel kuni 19. sajandini oli vähe sarnasusi India religioosete uskumuste ja tavade mitmekesisusega, või polnud neid üldse. Termin "hindu" on pärsia variant sanskriti *sindhu*'st, mis osutab Induse jõe ja mida kasutasid pärsilased tähistamiseks sealset piirkonda inimesi.¹⁴ Araabiakeelne "Al-Hind" on niisiis termin, mis tähistab teatavat geograafilist piirkonda. Kuigi esimesi selle termini kasutusid hindude endi poolt võib leida isegi juba 15. ja 16. sajandist, siis oli tegu mõjutusega Pärsia moslemitelt ning see ei tähistanud midagi enam kui eristust "pärismaalaste" või "kohalike" ning võõramaalaste (*mleccha*) vahel. (Thapar 1989: 224. Vt ka Wagle 1991; O'Connell 1973.) Näiteks märkis belglane Thierry Verhelst üht Tamil Nadust pärit India intellektuaali intervjuuerides üles järgmise dialoogi:

Küsimus: Kas sa oled hindu?

Vastus: Ei, ma muutusin selle suhtes kriitiliseks kastisüsteemi tõttu. [...] Tegelikult sa ei peaks inimestelt küsima, kas nad on hindud. See ei tähenda suurt midagi. Kui sa küsiksid neilt, mis on nende usk, vastaksid nad, et "ma kuulun sellesse kasti". (Verhelst 1985: 9, tsit. Balagangadhara 1994: 16.)

Tõepoolest on selge, et terminil "hindu", isegi kui seda kasutasid kohalikud indialased, polnud enne 19. sajandit neid otseselt religioosseid konnotatsioone, mis kujunesid välja orientalistlike mõjutuste tulemusena.¹⁵ Nii ei olnud 18. sajandil haruldased ka viited "hindoo" kristlastele ja "hindoo" moslemite-

¹⁴H. von Stietencron väidab, et termini sellist kasutust võib leida vanapärsia, Dareios I aegsetest kiilkirjalistest raidkirjadest, kes laiendas 517. aastal e.m.a oma impeeriumi Induseni (Stietencron 1991: 12).

¹⁵Kusjuures Partha Chatterjee väidab, et "hindususe" mõistel ei ole mingeid erilisi religioosseid konnotatsioone ning et "India natsionalismi" ideega sünonüümne "hindu natsionalismi" idee ei ole märk mingist eelmodernsest religioosest kontseptsioonist. See on täiesti modernne, ratsionalistlik ning historitsistlik idee. Sarnaselt teiste modernsete ideoloogiatega omistab see ühiskonna moderniseerimisel keskse

le (Frykenberg 1991: 31). Nagu Romila Thapar täheldab oma arutelus, mis käsitleb moslemite saabumist Indiasse: "India rahvad ei mõistnud saabuvaid inimesi ühtse moslemikogukonnana. Nimetus "moslem" nendes varaste kontaktide ürikutes puudub. Kasutati kas etnilist terminit *turuska*, mis viitas türklastele, geograafilist, Yavana, või kultuurilist, *mleccha*". (Thapar 1989: 223.) Oluline on tähele panna termini "hindu" erilisel negatiivset loomust: tema peamiseks funktsiooniks oli pakkuda kõikehaaravat vahendit "teise" tähistamiseks, mis vastanduks negatiivselt siis kas muistsetele pärslastele, hilisematele moslemitele või viimasel ajal Euroopa orientalistidele, kes lõpuks selle termini omaks võtsid. Seesama asjaolu ilmneb tõepoolest ka tänapäeva India seaduste uurimisel. Näiteks 1955. aasta hindu abielude seadus, paragrahv 2 (1) määratleb "hindu" kategooria viisil, mis ei sisalda mitte ainult kõiki budiste, džainiste, sikhe, vaid ka üldse kõiki, kes ei ole moslemid, kristlased, parsid ega juudid. Seega on termineil "hindu" ja "hinduism" olemuslikult negatiivsed tähendused isegi tänapäevases kontekstis, funktsioneerides omalaadse kõikehõlmava rubriigina, millega tähistada kogu mittejuutlik-kristlikku "teist".¹⁶

Tegelikult tõusis "hindu" Läänes esile alles 18. sajandil. Varem klassifitseerisid eurooplased, lähtudes tugevalt kristlikust vaatepunktist, India religiooni kõikehõlmava paganlusekategorias osana. Selle arusaama järgi eksisteeris neli suuremat religiooset rühma: juudid, kristlased, muhameedlased (s.t moslemid) ning paganad. Viimase rühma liikmeid peeti üldiselt kuradi lasteks ning India paganad olid lihtsalt üks eripärane sekt Aafrika ning Ameerika paganate kõrval (viimaseid nimetatakse isegi praegu Ameerika "india(an)lasteks", üritades tõmmata paralleeli India koha-

rolli riigile ning kaitseb tugevalt riigi ühtsust ning suveräänsust. Tema atraktiivsus ei seisne tema religioossuses, vaid tema poliitilises. Selles mõttes on tema arutlusraamistik täiesti sekulaarne". Vt Chatterjee 1992: 147.

¹⁶See on pannud näiteks Frits Staali väitma, et "hinduism mitte ainult ei ole religioon, ta ei ole isegi tähenduslik diskursuse ühik. Mitte mingil viisil ei ole võimalik abstraherida hinduismi tähenduslikku ühtset mõistet India nähtustest, välja arvatud juhul, kui seda tehakse välistamise kaudu". (Staal 1989: 397.)

like rahvaste ning Ameerika koloniaalperioodilise rahvastiku vahel). Lisaks oli tähistusena kasutusel ka “baniad” [*Banians*], tegu on terminiga, mida Põhja-Indias kasutati kaupmeeste kohta, ning “uskmatu” [*Gentoos*], mis oli kasutusel alternatiivina “paganale”. Üheskoos Indiat puudutavate teadmiste ja huvi kasvuga omandas termin “hindu” siiski lõpuks suurema tähtsuse kultuuriliselt ning geograafiliselt spetsiifilisema terminina.

Tulenedes muidugi sagedast kasutust leidnud terminist “hindu”, on termini “hinduism” puhul tegu läänemaise seletava konstruksiooniga. Sellisena peegeldab see termini esmakordselt kasutusele võtnud Lääne orientalistide koloniaalseid ning juutlik-kristlikke eeldusi. Näiliselt üldse mitte tajudes termini Euroopakeskset agendat ning seda, kuivõrd tugevalt India religioosse materjali katmine niisuguse monoliitse “hinduismi”-entiteediga moonutab ja võib-olla ka taastamatult muundab India religioossust läänemaisemas suunas, ülistab David Kopf seda orientalistide “kingitusena”. Nii väidab ta:

Müütide, uskumuste, rituaalide ja seaduste hiigelkogumi lõimimine sidusaks religiooniks ning vormitu pärimuse lõimimine ratsionaalseks, tänapäeval “hinduismina” tuntud usuks, olid orientalistide poolt algatatud ettevõtmised (Kopf 1980: 502).

Tundub, et termin “hinduism” ilmus esmakordselt välja 19. sajandi algul ning tema tähtsus kasvas aegamisi järgnevatel kümnenditel. 18. sajandi viited “uskmatute religioonile” (nt Nathaniel Brassey Halhed, *Uskmatute seadusekoodeks* (1776)) asendusid 19. sajandil aegamisi viidetega “hindude religioonile” [*the religion of the Hindoos*] — seega eelistati Pärsiast pärinevat terminit Portugali päritolu tähistusele India rahvaste kohta. Üldise, kõikehõlmava nähtuse ning iseseisva religiooni määratlusena hakati nii Lääne kui India ringkondades “hinduismi” laiemalt kasutama aga alles 19. sajandil. Varaseima “hindooismi” kasutuse tuvastab Oxfordi inglise keele sõnastik 1829. aasta ajalehes *Bengalee* (vol. 45), viidates ühtlasi 1858. aasta kasutusele Saksa indoloog Max Mülleri poolt.¹⁷ Dermot Killingley aga viitab Rammo-

hun Royle, kes olevat terminit “hindooism” kasutanud 1816. aastal. Nagu Killingley ütleb, oli “Rammohun tõenäoliselt esimene hindu, kes kasutas hinduismi sõna”. (Killingley 1993: 60.) Vaevalt peaks veel mainima seda, mil määral oli Roy arusaam “hindu” religioonist tingitud euroopalikest, islami ja unitaarsetest teoloogilistest mõjutustest. Iroonilisel kombel on seega küllaltki õigustatud Roy levinud kirjeldamine Lääne õpetlaste seas “moodsa India isana”.

Oma privilegeeritud poliitilise staatuse tõttu “Briti” Indias on Lääne orientalistlikud diskursused andnud suure panuse tänapäevase “hinduismi” konstrueerimisele ühtse maailmareligioonina. See oli mõningal määral möödapääsmatu, arvestades brittide kontrolli India poliitiliste, hariduslike ning meediainstitutsioonide üle. Kui me näiteks peame meeles seda, mil määral brittide rajatud haridussüsteem edendas Euroopa kirjanduse, ajaloo ja teaduse tundmaõppimist ning India kultuuri tundmaõppimist inglise keeles või Lääne orientalistide tõlgete kaudu kohalikku keelde, kui me märgime fakti, et kõik India ülikoolid on rajatud brittide poolt ning üles ehitatud lähtudes Briti haridussüsteemist, siis saab meile nähtavaks, mil määral Macaulay lootus anglitseeritud indialaste eliidist tööks sai.

KRISTLUS, TEKSTUALISM JA “HINDUISMI” KONSTRUEERIMINE

Euroopa koloniaalne mõju on uusajal tugevalt muutnud India religiooni ja kultuuri loomust. Tahaksin eriti esile tõsta kahte viisi, kuidas Lääne kolonisatsioon on mõjutanud tänapäevase “hinduismi” konstrueerimist — esiteks on India religioossuse kese lokaliseeritud teatavates sanskritikeelsetes tekstides (ehk India religiooni tekstualiseerimine), teiseks esineb varjatud, aga kohati ka selgesõnaline tendents määratleda India religiooni normatiivselt, tuginedes tänapäeva Lääne arusaamadele juutlik-kristlikest traditsioonidest. Need kaks protsessi on keerukal

techism of the Shamans “hindooismi” mõistet, seletades seda, mis mõttes budismi peab mõistma “vana hindu [*Hindoo*] ortodoksse kiriku reformina” (Neumann 1831: xxvi).

¹⁷Vt Müller 1880: xxvii, 304. Vt Frykenberg 1991: 43, märkus 7. Selleks ajaks on vaadeldav termin ilmselgelt kasutusel üldmõistetavana, sest juba 1831. aastal kasutab Charles Neumann oma raamatus *The Ca-*

kombel läbipõimunud, võiks isegi väita, et nad on lihtsalt ühe nähtuse — nimelt India religiooni läänestamise kaks aspekti. Siiski väärivad nad mõningast tähelepanu, selleks et mõista, mis mõttes on tänapäeva hinduismi kontseptsiooni puhul tegu tõepoolest *tänapäevase* arenguga!

Lääne kirjandust väärtustav eelarvamus andis panuse India religiooni tekstualiseerimisse.¹⁸ Siinkohal ei väida ma, et India kultuuril ei oleks omaenda kirjandustraditsioone, pigem soovin pöörata tähelepanu sellele, kuidas Lääne eeldused pühade tekstide rollist “religioonis” tingisid orientalistide eeldusliku keskendumise tekstidele, mida hakati pidama hindu rahva mõistmise üldiliseks eelduseks. Protestantlik rõhuasetus teksti kesksusele religioonis tingis seega India kultuuri kirjalike aspektide erilise rõhutamise orientalistide töödes. Oma haridustausta tõttu kalduvad akadeemilised uurijad ning kõrgelt haritud Lääne administraatorid juba niigi kirjalike väljendusvormide poole, seega pole eriti üllatav avastada, et orientalistid (nii vanad kui uued) eelistavad kirjalikke materjale India kultuuri mõistmise peamiste allikatena. Allutades India materjalid Lääne filoloogilistele mõõdupuudele ning eeldustele, konstrueerisid paljud varased eurooplastest India tekstide tõlkijad (kes olid ühtlasi kristlikud misjonärid) sisuliselt oma tõlgete ja kriitiliste väljaannete kaudu ühtlustatud tekstid ning homogeniseeritud kirjaliku kaanoni.¹⁹ Seetõttu eirati või heideti kaasaegse hindu religiooni ebausupraktikasse tagasilange-

¹⁸Tegelikult võiks isegi väita, et keskendudes oma kriitikas orientalistide tekstidele, jääb nende aluseks olev tekstualistlik paradigma vaidlustamata. Vt nt Breckenridge, Veer 1993: 5, kus seda argumenti mõõdamines mainitakse, sellesse küll kuigivõrd süüvimata.

¹⁹Frykenberg peab isegi võimalikuks väita, et kristlike misjonäride tegevus oli ilmselt kõige olulisem üksiktegur “ühtse” ning “taaselustatud” hinduismi väljakujunemise juures. Vt Frykenberg 1991: 39. Vt ka Dharwadker 1993, kus leidub sisukas arutelu selle üle, mis moel “India kirjanduse” mitmesuguseid vorme uuriti lähtudes Euroopa tollaegsetest kirjanduslikest standarditest. Dharwadker arutleb ühtlasi 19. sajandi Euroopa filoloogia ja selle eelduste üle (nt lk 175, 181). Samuti pöörab Dharwadker tähelepanu Lääne orientalistide sanskriti keele eelistamisele. Vt ka Rocher 1993: 220–225 (vt eriti lk 221), ning Veer 1993: 40.

mise märgina kõrvale India religioosse traditsiooni suulised ning “rahvalikud” aspektid, väites, et neis on vähe või üldse mitte sarnasusi “omaenda” tekstidega. See suhtumine sobitus kergesti puuraanadest inspireeritud braahmanliku uskumusega, mille järgi on tänapäeva tsivilisatsioon mandunud *kaliyuga* ajastus.

Lääne orientalistide tekstuaalsel eelarvamusel on olnud kaugeleulatuvaid tagajärgi tänapäeva üha laiemalt levinud kirjaoskusega Indias. Nagu Rosalind O’Hanlon (1989) täheldab:

Kirjatundjate kogukondade ja “traditsiooni” autoriteetsete tõlgendajate privilegeerimine osutus ühest küljest praktilise administreerimise mõõdapääsmatuks tingimuseks. Teisalt sai sellest üks kolonialismi kultuuride tekstualiseerimise projekti enda väga oluline osa, sest autoriteetsete, hindu kogukondade kohta käivate teadmistekogumite konstrueerimine andis neile ühtlasi “vabaduse” järgida oma tavasid. (O’Hanlon 1989: 105.)

Näiteks William Jones algatas India ülemkohtunikuna dharmashastrate tõlkimise projekti, soovides ületada seda, milles ta nägi kohalike panditite “laiduväärt eelarvamusi”, ning uskudes ekslikult, et dharmashastrates sisalduvad hindude seadused. Pidades dharmashastraid siduvaks seaduseraamatuks, väljendus Jonesi tegevuses juutlik-kristlik paradigma, millest lähtus tema arusaam religioonist; Jonesi püüe sellist raamatut universaalselt rakendada on märk “tekstuaalsest imperialismist”. (Vt Breckenridge, Veer 1993: 7.) Dharmashastrate üleindialiseks pidamise probleemsus seisneb asjaolus, et need tekstid ise esindavad konkreetselt preesterlikku eliiti (braahmanite kaste), mitte hindusid üldiselt. Seega isegi neis tekstides ei leidunud mingit üldistatud arusaama hindu kogukonnast, selle asemel tunnistati kohalike, kutsealaste ja kastiliste kontekstide mitmekesisust, milles erinevad tavad ja reeglid rakendust leidsid. (Vt Thapar 1989: 220–221. Vt ka Balagangadhara 1994: 16–17 ning 3. ja 4. ptk üldiselt.) Sellisel moel niisiis

sunniti ühiskonda alluma muistsetele *dharmashastra* tekstidele, hoolimata tekstide endi rõhutusest, et kohalikud tavad võivad neid tühistada. Viimaks võimaldas see anglistlikul administratsioonil *manipuleerida tekstiliselt defineeritud religiooni paindlike piiridega* nii, et eristada tavasid, mida nad soovisid ära keelata. (Rocher 1993: 242; minu kaldkiri.)

Muidugi on olemas oht, et keskendudes kriitiliselt orientalistlikule diskursusele, võib kergesti jääda märkamata kohalike inimeste ja olukordade tähtsus läänelike India-kontseptsioonide konstrueerimisel. Siinkohal peaks ehk ära märkima selle, kuidas osa elitaristlikke kogukondi Indias (eriti õpetlastest koosnevaid braahmanite kaste) teatud määral mõjutas Lääne orientaliste, nii viisi panustades tänapäevase Lääne hinduismikontseptsiooni kujunemisse. Braahmanikastide kõrge sotsiaalne, majanduslik ja teatud määral poliitiline staatus aitas kahtlemata kaasa seosele braahmanlike religioonivormide ning “hinduismi” vahel. See asjaolu on kõige märkimisväärsem kalduvuses rõhutada veedasilid ning braahmanlike tekste ja uskumusi hindu religioossuse üldise “olemuse” keskme ja alusena, tänapäeval eriti “hindude õpetust” erinevate braahmanlike vedaanta koolkondadega (eriti advaita-vedaantaga) samastades. Tõepoolest, uusvedaantalikul retoorikal India religiooni allasuva ühtsuse kohta on kalduvus

toetada läänlaste eelnevalt konstrueeritud arusaama, nagu tegeldaks ühtse religiooniga. Kuna nood olid harjunud kristliku traditsiooniga ühestainsast absoluutsest tõest, ühiskonnas domineerivast mõjuvõimsast kirikust ning seega ka tulistest religioossetest ja sotsiaalsetest vastasseisudest teiste usutunnistuste liikmetega, ei suutnud läänlased isegi ette kujutada sellist religioosset liberaalsust, mis annaks ühiskonna liikmetele isikliku vabaduse valida, millise religioosse praktikaga nad ennast seovad.

Seetõttu nägid Lääne õpetlased hinduismi ühtsena. Indialastel polnud põhjust seda vaidlustada; Lääne õpetlaste poolt avastatud religioosne ja kultuuriline ühtsus oli neile igati teretulnud tol rahutul ühtse rahvusliku identiteedi otsinguperioodil. (Stietencron 1991: 14–15.)

Christopher A. Bayly näiteks toob välja selle, kui suurel määral administratiivne ja akadeemiline nõudlus braahmanite kirjandusliku ning rituaalse asjatundlikkuse järele tingis nende otsese kontakti ja seotuse oma brittidest valitsejatega; seda tegurit ei tohi eirata, kui eesmärgiks on selgitada, miks Lääne orientalistid kipusid braahmanlikku kirjandust ja ideoloogiat samastama hindu religiooni kui sellisega (Bayly 1988: 155–158). Nii on selge, et vähemasti selles küsimuses lähtusid Lääne orientalistid juutlik-kristlikust religioosset paradigmat ning otsisid Lääne kirikliku

hierarhia mudelitega võrreldavat kiriklikku autoriteeti — ja ka leidsid selle. Braahmanitest “preestrite” ning panditite puhul leidsid õpetlased eest religioosse eliidi, kes juba veendununa India tsivilisatsiooni praeguse, *kaliyuga* ajastu allakäigus, olid vastuvõtlikud ja seetõttu ka järeleandlikud reformi retoorikale.

Mõistagi olid braahmanlikud religioonid ka ise, juba ammu enne moslemite ja eurooplaste sissetunge, aktiivselt tegelnud India mittebraahmanlike religioonivormide omaksvõetuga. Brahmäniseerimine ehk protsess, mille abil sanskritikeelne braahmanite “kõrgkultuur” absorbeeris mittebraahmanlike religioonivorme (mida mõnikord nimetati “rahvalikeks”, või isegi “sugukondlikeks”), oli tõhus vahend, kuidas assimileerida oma piirkonna kultuurilist mitmekesisust, säilitades samaaegselt omaenda sotsiaalset ja poliitilist autoriteeti.²⁰ Muidugi toimub see protsess mõlemat pidi — mitmed sanskriti religiooni tunnused tulenevad konkreetsetest kohalikest kontekstidest.²¹ Siiski leidsid britid haritud braahmani kastide puhul eest üldjoontes piiritletud kultuurilise eliidi, mis osutus vastuvõtlikuks ideoloogiale, kus

²⁰Brahmaniseerimist ehk siis seda üldist protsessi, mille abil India mittebraahmanlike religioonivorme koloniseeriti ja teisendati hegemoonlike braahmanlike diskursuste poolt, on võimalik eristada sanskritiseerimise veel üldisemast protsessist. Nende kahe ekslik samastamine tuleneb veast, mis peab sanskriti kultuuri seotuks eranditult braahmani kastidega. Nagu Milton Singer on viidanud, võib sanskritiseerimine lähtuda nii kšatrija, vaišja kui isegi šuudra mudelitest (Singer 1964). Oma hilisemates mõtisklustes sanskritiseerimise üle rõhutab Srinivas ühtlasi, et Uttar Pradeshi lääneosa Sanādhi braahmanid on tõendusmaterjaliks selle kohta, et braahmanite kultuur ei ole alati loomult nii väga sanskritiseeritud (vt Srinivas 1968: 20). Kuigi brahmaniseerimist laiemas mõttes ei saa seega universaalselt samastada sanskritiseerimisega, kasutan selles kirjatöös terminit “brahmaniseerimine” läbivalt lühendina sanskritiseeriva brahmaniseerimise tähistamiseks, viidates seega ühele sanskritiseerimise eriliigile.

²¹Braahmanlike diskursuste ideoloogilised konstruktid ja koloniaalne loomus, nagu seda ilmestavad eristused eri teadmismvormide — *vaidik*’i (ehk veedadest pärineva), *shastrik*’i (ehk šaastratest pärineva) ja *laukik*’i (maise) vahel, näitavad ilmekalt seda, miks orientalisti imperialistlik püüdlus ei ole ajalooliselt ainulaadne ega isegi mitte eranditult läänelik nähtus. Seda arutelu vt Pollock 1993: 78, 96 jj, 107, 117 (märkus 1).

nad paigutati ühtse maailmareligiooni traditsiooni tippu.²² Kui keegi küsiks, kellel oleks kõige enam võita ühtse hindu kogukonna tänapäevasest konstruktsioonist, mis keskendub India religiooni sanskritilikele ning braahmanlikele vormidele, siis oleks vastuseks mõistagi, et selleks on need kõrgelt haritud braahmani kastide liikmed, kelle jaoks tänapäevane "hinduism" tähendab universaliseeritud braahmanliku religioonivormi triumfi "sugukondliku" ja "kohaliku" üle. Statistiliselt näiteks ilmneb, et iseseisvumisjärgse India braahmani kastid on muutunud kõige domineerivamaks sotsiaalseks grupiks, hõivates 36 kuni 63 protsenti kõigist valitsussektori töökohtadest, seda hoolimata asjaolust, et nad moodustavad vaid 3,5 protsenti India rahvastikust. (Vt Singh 1990: 19, tsit. Larson 1993: 189–190.) Nagu Frykenberg rõhutab,

on braahmanid alati kontrollinud informatsiooni. See oli nendele uhkuseasjaks. Nad varustasid [Lääne orientaliste] informatsiooniga kohalikest institutsioonidest. Nad tegid seda nii üüratul määral, vähemalt üleindialise teadvuse tasemel, et sellest kasvas välja niisugune uus religioon, mille taolist polnud Indias vahest kunagi varem tuntud.²³

Hindu religiooni sanskritilik "brahmaniseerimine" (mis on ise üheks tekstualiseerimisprotsessi osaks) imendus läbi koloniaalsetest diskursustest, esitades seega uue holistliku ja ühtse kontseptsiooni India religioossuse ajaloolisest mitmekesisusest. Niisugune lähenemine on äärmiselt antiajalooline, postuleerides ajalootu "olemuse", millega väidetavalt kõik "hinduismi" vormid

²²Sellega seotud tõlkepoliitiliste asjaolude kohta vt Burghart 1991. Vt ka Veer 1993: 23, 26–27, 40; Cohn 1968; Parry 1985. Talal Asad (1993) arutleb samuti tabavalt keeleliste ja kultuuriliste tõlgete poliitiliste järelduste üle, pöörates eriti tähelepanu tõlgitava konteksti ning tõlkija konteksti võimupositsioonide ebavõrdsusele (1993: 189–199). Nii märgib Asad, et "lihtsustatult öeldes, kuna Kolmanda Maa maailma ühiskondade keeli [...] peetakse nõrgemaks võrreldes Lääne keeltega (ja tänapäeval eriti võrreldes inglise keelega), siis on nad tõlkimisprotsessis vastuvõtlikumad jõuga muundamisele, kui seda on Lääne keeled" (samas: 190).

²³Frykenberg 1991: 34. Kohalike indialaste aktiivse osaluse üle orientalistlike diskursuste konstrueerimises arutlevad Dirks (1993) ja Lelyveld (1993).

on seotud. Nagu Said on täheldanud, on seesugune abstraktne ning sünkroonne lähenemine üheks viisiks, kuidas orientalistlikud diskursused põhimõtteliselt eristavad passiivset ja ajalootut Orienti aktiivsest ja ajaloolisest Okssidendist. Sel moel muudetakse Oriendi inimesed ebainimlikeks (kuivõrd välistatakse nende aktiivne roll ajaloo protsessides) ning ühtlasi vastuvõtlikumaks koloniaalsele manipulatsioonile. Nagu Romila Thapar on täheldanud, sulas see uus hinduism, tuginedes braahmanlikule alusele, kokku "kõrgema klassi uskumuste ja rituaalidega, pidades ühtlasi silmas kristlikku ning islami mudelit", olles ühtlasi tugevasti seotud poliitiliste ja natsionalistlike rõhuasetustega. Thapar kirjeldab seda kaasaegset arengut "sündikeeritud hinduismina", märkides, et seda "propageeritakse ajaloolise India religiooni ainsa õigusjärgse pärijana". (Thapar 1985: 21.)

See peegeldab kindlat Euroopa koloniaalperioodi ning sellele järgnenud aja tendentsi: läänlased ja ka indialased ise kujutasid India religiooni sarnasena juutlik-kristliku kontseptsiooniga religiooni loomusest; tegu on protsessiga, mida Veena Das on nimetanud hinduismi kaasaegseks "semitiseerimiseks". Nii on "hinduism" 19. sajandist alates omandanud mitmesuguseid tunnuseid ja on ka tuntud nende järgi, mis näivad olevat esile kerkinud vastusena juutlik-kristlikele eeldustele religiooni loomuse kohta. See uus organiseeritud vorm, "sündikeeritud hinduism"

otsib oma jumaluste kehastumistele ajaloolisust, propageerib keskse püha raamatu ideed, väidab, et monoteism on jumalakummardamisel oluline, tunnustab mõningate sektide kirikliku organisatsiooni kõikjale ulatuvat autoriteeti ning toetab ulatuslikku misjonitööd ja religioosset pöördumist. Need muutused võimaldavad tal ületada kastiidentiteedi piirangud ning seega jõuda suuremate rahvahulkadeni. (Thapar 1989: 228.)

Selliste suundumuste tulemusena on niisiis tänapäeval "hinduismi" tunnusteks ühelt poolt tärgavad "universalistlikud" suunad, mis keskenduvad poolehoidjate värbamisele (nt uusvedaanta, Sathya Sai Baba, Bhagwan Shree Rajneesh, transtsendentaalne meditatsioon jne), ning teiselt poolt nn "fundamentalistlikud", "taaselustavad" ja "natsionalistlikud" suunad, mis keskenduvad Višnu inimkehastuste ajaloolisusele, näiteks Rāmale ja Krišnale ning nende väidetavate sünnikohtade pühadusele, väljendades üht-

lasi vaenulikkust mittehindu religioonide, eriti India moslemite suhtes.²⁴ Vaevalt peaks eraldi tähelepanu pöörama viisidele, kuidas need suundumused jälgendavad ilminguid, mida Läänes tavaliselt seostatakse juutlik-kristlike traditsioonidega (vt Bakker 1991).

Tundub tõesti, et Lääne algne "hinduismi" ühtsuse postulaat tuleneb esmajärjekorras orientalistide ning misjonäride juutlik-kristlikest eeldustest. Olles veendunud, et eri religioonid ei saa koos eksisteerida ilma pideva vaenuliku vastasseisuta, jäänuks neile mõistetamatuks India religioonide õpetuslik liberalism, kui nad poleks postuleerinud kõigeülest religioosset raamistikku, mis ühendaks kõik indialased ühe religioosse traditsiooni lipu alla. Kuidas muidu oleks võimalik seletada erinevate hindu liikumiste üsna rahulikku koosseksisteerimist ilma teatava religioosse ühtsusega? Miks muidu aktsepteeriksid eri sektidesse kuuluvad hindud konkureerivate jumalate eksistentsi, kui nad ei kuuluks tegelikult samasse religioosesse traditsiooni? Võimetus ületada religioonimudelit, mis tugineb läänekristlikule monoteismile ning teiste lähenemisviiside välistamisele, tingis "hinduismi" kui ühtse religiooni konstrueerimise kujutlusvõime abil. Muidugi muutis kõigi hindude liigitamine ühtse religioosse nimetuse alla tunduvalt lihtsamaks ka koloniaalse kontrolli ning manipuleerimise. Asjaolu, et India näiv ühtsus tugines paljuski imperiaalsele keskviimule, näib olevat ununenud. Keskse ortodoksia, kirikliku struktuuri ning üldse mingi eristava joone puudumine, mis võiks näidata teed ühtse hindu religiooni postuleerimisele, heideti kõrvale; selle üheks tulemuseks oli kalduvus kujutada "hinduismi" vastuolulise religioonina, mis vajab mingit sorti kiriklikku ning doktrinaarset korraldamist ja ühtlasi "hinduismi" "kõrge" kultuuriga vastuollu mineva "ebausu" elementide kõrvaldamist.

See uus *epistēme*²⁵ lõi mõistelise ruumi kasvava äratundmise kujul, mille järgi "hinduism" on oma kunagise identiteedi kahvatu

²⁴Vt Gold (1991), kes esitab ülevaate "fundamentalistlikest" ning "natsionalistlikest" suundumustest tänapäeva Indias.

²⁵Ma kasutan sõna *epistēme* siin üldjoontes foucault'likus tähenduses, kus see "määratleb kõigi teadmiste võimalikkuse tingimused, kas siis teoorias väljendatuna või vaikides tegevusse rakendatuna" (Foucault 1973: 168).

vari (mille kohalolu nähti nüüd kindlates pühades võtmetekstides nagu veedad, upanišaadid ning Bhagavadgītā — kõiki neid peeti tõsikindlateks muistse hindu religioosuse kirjeldusteks). Kaasaegse "hinduismi" väidetavate puuduste tõttu võrdluses tekstides esitatud ideaalkujuga kujunes välja uskumus (nii Lääne kui India inimeste seas), et hindu religioon on sajandite jooksul taandarenenud ning vajab seega reformi. Lõhe algupärase (ideaalse) "hinduismi" ning kaasaegsete hindude uskumuste ja tavade vahel täitus muidugi peagi rühmitustega, mis 19. sajandil said tuntuks "hindu reformatsiooniliikumistena". Siinkohal väärivad mainimist sellised rühmitused nagu Brahmo Samaj, Ārya Samaj ja Ramakrishna Misjon. Peaaegu kõik õpikud kirjeldavad neid gruppe "reformatorlike" liikumistena. Selline kirjeldus langeb aga lõksu, mis tingib kolonialismieelse(te) hindu religiooni(de) vaatlemise läbi koloniaalperioodi prillide. Koos ülimalt küsitava hindu religioonialajaloo periodiseerimisega (mis lõppkokkuvõttes pärineb James Milli *Briti India ajaloost*) jääb mulje, et (i) hinduism on ühtne religioon, mille alguseks on veedad, (ii) alates "keskajast" (ehk alates umbes 10. sajandist) on hinduism taandarenenud ning kaotanud oma uuenemisvõime ning (iii) läänlaste saabumine pani hindusid reformima oma nüüdseks dekadentlikku religiooni, püüdes taastada midagi ligilähedast oma kunagisele hiilgusele. Selline India ajaloo kujutamine, ühtaegu üldlevinud ja problemaatiline, peegeldab viktoriaanlikku ning valgustusajajärgset usku ajaloo olemuslikku progressi. Nii tunnustatakse hinduismi 20. sajandil ühe privilegeeritud "maailmareligioonina", nähes teda Lääne õpetlaste poolt paika seatud liikmekriteeriumi ühe täieõigusliku täitjana, kes on üleilmses kontekstis lõpuks ometi saanud täisealiseks!

Illustreerimaks seda meelevaldsust, mis kaasneb India religioonide ühtlustamisega "hinduismi" üldnimetuse alla, tasub vaadata, mis juhtuks, kui rakendada samasugust *a priori* ühtsuse eeldust judaismile, kristlusele ja islamile. Lähtudes von Stietencronist võib täheldada, et kui neid kolme "religiooni" pidada ühe religiooni sektideks või usulahkudeks, siis on võimalik viidata ühisele geograafilisele päritolule Lähis-Idast, ühistele esivanematele (aabrahamlik traditsioon), samasugusele monoteismile, samasugusele prohvetlusele, samasugusele lineaarsele ja eshatoloogilisele ajalookontseptsioonile, sarnasele (kuigi kohati erinevale)

religioosetele eetikale ning üldjoontes samasugustele teoloogilistele arusaamadele seoses Jumala, kuradi, paradiisi, loomise, inimkonna ajaloolise staatuse ning muidugi (erineval määral) Heebrea Piibli suhtes. Teisalt puudub neil kolmel liikumisel ühine asutaja, ei leidu ilmselt ühtki õpetust, mida kõik usklikud tunnustaksid, puuduvad üldtunnustatud religioossed rituaalid ja kiriklikud organisatsioonid, ning viimaks ei ole tingimata selge, kas nende kolme liikumise liikmed ikka usuvad sama jumalat. (Stietencron 1991: 20–21.) Kui seejärel vaadelda religioosete liikumiste mitmekesisust, mida tavaliselt hõlmatakse “hinduismi” sildi alla, leiame eest samataolise pildi. Erinevuseks on ehk vaid see, et 19. ning 20. sajandi “hindud” ei ole üldiselt vastu vaieldud ühtse religioosse traditsiooni postuleerimisele kui viisile, mille abil võiks mõista nende uskumusi ja tavasid, samas kui juudid, kristlased ja moslemid peavad üldjuhul väga oluliseks oma grupiidentiteedi kaitsmist. Hindude selline suhtumine ei peegelda ainuüksi nende mõttemaailma koloniseeritust orientalistide poolt. Hindude ühtsuse postuleerimine oli oluline ka India autonoomia arendamise seisukohast Briti valitsuse all. *Swaraj*’i (omavalitsust) peeti võimatuks ilma India rahvusliku ja kultuurilise ühendamiseta. Veel enam, kuigi on aset leidnud sektidevahelisi kokkupõrkeid, on India religioossed rühmad võrreldes Lääne juutlik-kristlike religioonide ajalooga suutnud pretseedenditult moel koos eksisteerida.

Järelkult on anakronistlik ka “hinduismi” mõiste tavapärase tähenduse projitseerimine koloniaalajaeelsele India ajaloole. Enne imperiaalse võimu all alanud ning 1947. aasta iseseisvusega konsolideerunud ühinemist ei ole mõistlik rääkidagi mingist India “rahvusest” ega “hinduismi”-nimelisest religioonist, mis peaks tähistama hindu rahva ususteemi. Tänapäevaks on olukord muidugi muutunud, kuivõrd nüüd on võimalik viidata üldjoontes defineeritavale “hinduismi”-nimelisele kultuurinähtusele, või nagu osa inimesi eelistab seda nimetada, “uushinduismile” (kuigi selle terminiga käib kaasas arusaam, et kunagi enne koloniaalajaega oli olemas hinduismiks nimetatav ühtne kultuurinähtus). Ei saa alahinnata orientalistide eeldusi protsessis, mille tõttu 19. ning 20. sajandi india lased on hakanud omaenda identiteeti ja kultuuri nägema läbi koloniaalvõimu prillide. On selge, et 19. sajandist alates on India eneseteadlikkus läbi teinud intellektuaal-

sele ja tekstuaalsele “hinduismile” tugineva arengu, mille tulemused on seejärel “sisse loetud” (andestage mulle see “tekstuaalne” sõnamäng) India religioosesse minevikku.

Ühtse hindu identiteedi konstrueerimine on väljaspool Indiat elavate hindude jaoks ülimalt oluline. Neil on vaja hinduismi, mida on võimalik võõrastele seletada auväärse religioonina, mida on võimalik lastele haridusena õpetada ning mis võib olla kollektiivse toimimise aluseks. [...] Irooniliseks ajalooliseks keerdkäiguks on see, kuidas Läänes elavatele india lastele toovad nüüd orientalisti kohale india lased ise. (Veer 1993: 42–43.)

Nagu varem mainisin, “hinduismi” kui ühtse “maailmareligiooni” leiutamise kaasnud 19. sajandist saati india laste kasvav natsionalistlik eneseteadvus.²⁵ Uusaegne rahvusriik on muidugi 16. sajandist alates aset leidnud Euroopa sotsiaalpoliitiliste ning majanduslike arengute tulemus ning selle mudeli sisetoomine Aiasse veel üheks Euroopa imperialismi pärandiks tolles piirkonnas. Nii on parajalt irooniline see, kuidas needsamad hindu rahvuslased, kes sedavõrd ägedalt võitlesid Briti koloniaalvalitsuse vastu, on ise omaks võtnud “rahvuse” ning “hinduismi” ühtlustavad mõisted, mis lõppude lõpuks pärinevad neiltsamadelt imperiaalsetelt valitsejatel.²⁶ Raske on öelda, milliseid alternatiivse kolonialismivastastel üldse oli, kuivõrd rahvusriik on kogu tänapäevase majandusliku, poliitilise ning kultuurilise läbikäimise paradigmaatiliseks alusüksuseks. Seega, nagu David Luddens on osutanud, pärines orientalistlike diskursuste autoriteet algselt kolonialismist,

kuid imperialismivastased, rahvuslikud, India 1947. aasta eraldumisest ning 1956. aasta India osariikide reorganiseerimisest innustust leidnud liikumised löid need diskursused taas; tänapäeval leiab see peamiselt väljendust religiooselt ning etniliselt mõistetud konf-

²⁵Vt Chatterjee 1992, 1986; Juergensmeyer 1993. Siinkohal on ühtlasi oluline David Lelyveldi (1993) töö, mis käsitleb Hindustani ning hindi keele rolli ebaõnnestunud koloniaalses katses konstrueerida Indiale rahvuslikku keelt. Vt ka Arjun Appadurai arutelu selle kohta, kuidas rahvaloenduse statistilise informatsiooni kvantifitseerimise protsess toimib homogeensuse konstrueerimisena (Appadurai 1993: eriti 330–334).

²⁶India rahvusliku teadvuse koloniaalsete juurte üle arutleb põhjalikult Chatterjee (1986). Vt ka Chatterjee 1992.

liktides. Traditsiooni objektistamise ning Ida ja Lääne vastandamise kaudu ujutab natsionaliseeritud orientalism üle postkoloniaalse poliitilise kultuuri ning akadeemilise uurimistöö, mis väidab, et ta esindab Indiat, määratledes India identiteedi postkoloniaalses maailmas. [---] Aidates kaasa rahvuste tekkimisele Lõuna-Aasias, on orientalism valanud õli tulle, mis võib nad hävitada.²⁷

Romila Thapar toetab seda seisukohta, osutades ühise hindu identiteedi konstrueerimise poliitilistele tagajärgedele. Nii väidab ta:

Kuivõrd oli lihtne tunnistada teisi kogukondi, näiteks moslemeid ja kristlasi, lähtudes nende religioonist, üritati konsolideerida analoogset hindu kogukonda. [---] Gramsci sõnastuses — see klass, mis soovib saavutada hegemooniat, peab iseenda natsionaliseerima ning "natsionaliseeritud" hinduism pärineb keskklassist.²⁸

²⁷Ludden 1993: 274. Sellega seoses on terve hulk kommentaatoreid osutanud, et "kommunalismiga" kaasnevate probleemide puhul on tegu Briti imperiaalse võimu pärandiga. Nii väidab Aditya Mukherjee, et "India ühiskond ei olnud "iidsetest aegadest" saati jagunenud religioosseteks kommunaalseteks kategooriateks. See pole niiviisi jagunenud ka tänapäeval neis piirkondades, kuhu kommunaalne ideoloogia ei ole veel jõudnud. [---] Ent kommunalism, nii nagu seda tänapäeval mõistetakse, [---] on *tänapäevane nähtus*, mis pärineb Briti koloniaalvõimu keskmisest perioodist Indias — 19. sajandi teisest poolest." Vt Mukherjee 1990: 165. Vt ka Thapar 1989: 209 ning Pandey 1990. Vt ka Appadurai 1993: 39; Pollock 1993: 107, märkus 42. Lääne sekulaarsest vaatenurgast peetakse "kommunalismi probleemi" tõendusmaterjaliks selle kohta, et eksisteerivad vanad religioossed kuuluvused, mis on vastuolus tänapäevase natsionalismi sekulaarse perspektiiviga. Lääne sekulaarse natsionalismimudeli hegemoonia kriitikat vt Juergensmeyer 1993.

²⁸Thapar 1989: 230. Daniel Gold osutab, et "postkoloniaalne fundamentalism võib seega paista uue võitjate kolonialismina. Esitades India ühisteadvuse esilekerkimist uutes koloniaalkogemusest mõjutatud vormides, võib ta kergesti viia enamuse türanniani. Sest ta mõistab läänelikku religioosse kogukonna ideed arusaamana ideaalselt homogeensest grupist, hüljates samas kogukondadevahelise võrdsuse ning vähemuste kaitsmise ideed, mida Briti sekulaarne administratsioon samuti juurutada püüdis" (Gold 1991: 580.)

TERMINI "HINDUISM" STAATUS

Kas on üldse võimalik esitatud tõendusmaterjali arvesse võttes jätkata termini "hinduism" kasutamist? Võiks ju väita, et "hinduism" on kasulik konstrukt viitamaks "India kultuuri" üldistele tunnustele, isegi kui tegu ei ole ühtse religiooniga. Julius Lipner on hiljuti väitnud, et õpetlased peaksid jätkama "hinduismi" kasutamist niivõrd, kui sellega osutatakse hindu kultuurile mitte-essentsialistlikult ega peeta seda üheks religiooniks. Lipner leiab, et lääneliku termini "hinduism" selline kasutus on mõttekas sedavõrd, kui see tähistab *Hindutā* (hindulikkuse) "dünaamilist polütsentrismi".²⁹

Ometi toetub ka Lipneri hinduismiiseloostumus tugevasti sanskritilikule brahmanismile. Kuid isegi sellise vaatenurga omaksvõtmise puhul on raske mõista, miks budism ja džainism ei ole *Hindutā* osad. Hoolimata sellest, et Lipner ütleb selgesõnaliselt lahti vaadeldava termini essentsialistlikust või objektistatud mõtestusest, kirjeldab ta "hinduismi" "makrokosmose tasandil ühtsena, kuigi mikrokosmose tasandil mitmekesisena; polütsentrilise nähtusena, mis on läbi imbunud ühestsamast elumahlast; tema piirid ja (mikro)keskused kattuvad ja on üksteisega kokku sulanud võnkuvate pingete keerukuses" (Lipner 1996: 110). Siiski põhjustab ka selline kirjeldus tõenäoliselt arusaamatusi, olles ühtlasi kergesti omaksvõetav ja rakendatav uusvedaantaliku kõikehõlmavuse poolt (mis üritab hõlmata ka budismi oma advaita-vedaanta tüüpi kõikehaarava absolutismi alla) ning samuti hindu rahvuslaste seas. Kuigi praegune India põhiseadus (artikkel 25 (2)) määratleb kõiki budiste, džainiste ja sikhie "hindudena", on see vastuvõetamatu tervel hulgal põhjustel. Esiteks seepärast, et ta sõtkub jalge alla kogu religioosse mitmekesisuse ning väljakujunenud jaotuse. Teiseks eirab selline lähenemine nende traditsioonide mittebrahmanlikke ning mitte-vedalikke aspekte. Põhimõtteliselt õonestab selline assimileerimine mainitud traditsioonide liikmete õigust enese eest kosta. Viimaks on uusvedaantalik kõikehaaravus ebasobiv sel lihtsal põhjusel, et bu-

²⁹Lipner 1996. Lipner kasutab teadlikult just terminit *Hindutā*, vältides sõna *Hindutva*, mis on võetud hindu rahvuslaste poolt kasutusele poliitilisel areenil (vt lk 112–113).

distid ja džainistid ei pea end üldjuhul "hinduismi" sektide liikmeteks.

Ka Lipneri viited "polütsentrismile" ja perspektivismile hindu mõttemaailma iseloomustusena ei päästa India *religioosset* ühtsust äratuntaval kujul, kuna sisuliselt ütleb ta, et "hinduismi" (või *Hindutā*) ühtsust on võimalik leida suurema osa hindu doktriinide ja praktikate relativistlikus perspektiivitunnustamises. Ent vaevalt sellest piisab, kui eesmärgiks on termini "hinduism" niisugune kasutamine, mis võimaldaks teda mingilgi moel klassifitseerida "religioonina" selle sõna tänapäevases läänelikus tähenduses. Ehk võiks püüda postuleerida "hinduismi" *kultuurilise* alusühtsuse, ent see osutuks tõenäoliselt küündimatuks, kui üldistatud kirjelduselt mindaks edasi kultuurilise homogeensuse väitmisele. Aga isegi kui aktsepteerida "hinduismi" kultuurilise ning mitte otse religioosse ühtsuse, peaks tunnustama, mis mõttes poleks tegu enam "ism'iga", muutes niiviisi termini enda aegunuks või lausa eksitavaks. Jätkuvalt "hinduismist" rääkimine, isegi kui silmas peetakse laiemat kultuurinähtust, on samavõrd probleemne, kui ühtse "läänemaisuse"-nimelise [*Westernism*] kultuuritraditsiooni postuleerimine. Eksisteerib nii India kui Lääne kultuuri üldisi tunnuseid ja neid on võimalik teatud määral esile tõsta ja analüüsida, kuid kumbagi terminit ei tohiks objektistada.

Indoloog Wilhelm Halbfass on kritiseerinud väidet, et "hinduism" on orientalistide konstruktsioon, osutades seadmuse (dharma) mõiste universaalsele levikule eelmodernses hindu mõttemaailmas.

Dharma tähendusi ei ole võimalik taandada ühele üldisele printsiibile; samuti ei eksisteeri ühte tõlkevastet, mis kataks kõik selle mõiste kasutused. Ometi leidub selles mitmekesisuses teatav koherentsus; see peegeldab hinduismi enda tabamatut, kuid ometi ümberlükatamatut koherentsust, selle eripärast ühtsust-mitmekesisuses. (Halbfass 1988: 333.)

Halbfass leiab, et hoolimata "sektantlikust" truudusest ja pühendumisest (nt višnuismile või šivaismile) on nende traditsioonide teoreetikud ja kirjanduslikud esindajad "üksteisega seotud, õpetusi kõrvutades ja korrastades üksteisele viidates ning endi üks-teist välistavaid või ületavaid väiteid esitades" ning seda viisil, mis viitab hindu ühtsuse ja identiteedi olemasolule laiemas tähenduses

(Halbfass 1991: 15). Kuid Halbfass ei selgita täpsemalt, mida ta peab silmas selle "tabamatu" liimi all, mis väidetavalt hoiab koos India religioossete traditsioonide mitmekesisust, samuti ei ole see "ühtsus mitmekesisuses" niivõrd "ümberlükatamatu", kui ta väidab. Nagu oleme näinud, postuleerisid 19. sajandi orientalistid hindu religioossete traditsioonide alusühtsuse, sest nad vaatsid India religiooni Lääne kristlikust perspektiivist. Halbfass on vähemasti valmis tunnustama, et "hinduismi" reaalsus on "tabamatu" ning "religiooni" sõna kasutamine *dharma* mõiste tõlkimiseks on problemaatiline (vt Halbfass 1988: 18. ptk). Samas ei mõista ta minu arvates seda, kuivõrd loominguiliselt peab rekonstrueerima ajalugu selleks, et postuleerida hinduismimiselise *religioosse* ühtsuse olemasolu. Indiapärasele seadmuse mõistele apelleerimine, et ühtlustada hindu religioossete traditsioonide mitmekesisust, ei ole tõsiseltvõetav, kuna seadmus ei ole printsiip, mille kohta oleks võimalik esitada ühte, universaalset tõlgendust. Tegelikult on selle mõiste mitmesugustel viisidel omaks võtnud terve hulk erinevaid India traditsioone (ning kõik nad on eelistanud seda mõistet defineerida lähtudes nende endi rühma eelistustest ning identiteedist). Seadmusele apelleerimine on seega äärmiselt küsitav samamoodi, nagu oleks küsitav Jumalaga lepingu sõlmimise kontseptsioonile apelleerimine väitmaks, et juutus, kristlus ning islam on tegelikult ühtse religioosse traditsiooni eri sektid.

Hoolimata kõigist neist probleemidest võib mõni püüda väita, et leidub terve hulk põhjendusi, miks peaks jätkuvalt kasutama terminit "hinduism". Esiteks on ikkagi tegu kasuliku terminiga üldisel, pealiskaudsel ning sissejuhataval tasandil. Teiseks, on selge, et 19. sajandist saati on Indias esile kerkinud liikumised, mis laias laastus vastavad sellele terminile tema orientalistlikus tähenduses. Tõepoolest, nagu ma olen väitnud, on orientalistide käsitlused mänginud olulist rolli selliste rühmade esilekerkimises. Nii eksisteerib "hinduism" tänapäeval tähenduses, milles teda enne 19. sajandit päris kindlasti olemas ei olnud! Kolmandaks võib leiduda neid, kes nagu Lipner soovivad teda kasutusel hoida mööndusega, et tegu on loomult äärmiselt polüteetilise terminiga. Selline lähenemine peaks olema läbinisti mitte-essentsialistlik ning pöörama eriti palju tähelepanu kõigile katkes-

tustele, pidevusetustele, ristuvatele mustritele ja “perekonnasarnasustele”, mis tavaliselt lähevad kaduma termini ebakriitilises ja essentsialistlikus kasutuses. Ferro-Luzzi on näiteks välja pakkunud, et “hinduismi” peaks mõistma “polüteetilis-prototüübilise” mõistena, polüteetilisena tema äärmiselt heterogeense loomuse tõttu ning “prototüübilisena”, sest tihtipeale kasutatakse seda sõna nii Läänes kui Indias osutamaks teatavale idealiseeritud konstruktile. Hinduismi prototüübilised tunnused toimivad niisugusena kas tänu nende tihedale esinemisele hindude seas (nt selliste jumaluste nagu Šiva, Krišna ja Ganeša austamine, templeteenistus, *pūja* praktiseerimine jne) või nende kõrge prestiiži tõttu hindude seas (nt hindude niinimetatud “kõrgkultuur” ehk braahmanlikud seadmuse, sansaara, *karman*’i, advaita, *viśistādvaita* jt mõisted), säilides niiviisi tänapäeva hindude identiteedi normatiivsete või prototüübiliste alusparadigmadena, isegi kui neisse tegelikult usub ainult vähemus. Pidades silmas viimati käsitletud kategooriat, väidab Ferro-Luzzi:

Kuigi ainult väike hulk hindusid usuvad neisse või isegi tunnevad neid, naudivad nad kõrgeimat prestiiži haritud hindude ja Lääne inimeste seas. Pealegi on nende mõju hindudele kasvamas, kuivõrd haridus [ning võiks lisada — kirjaoskus] on üha laiemalt levimas. Hindu prototüübiks oleks isik, kes kummardab eelmainitud jumalusi, külastab templeid, käib palverännakutel ning usub eelmainitud mõistetes. Kahtlemata on sellised inimesed olemas, ent nad on kõigest vähemus hindude seas. (Ferro-Luzzi 1991: 192.)

Minu arvates aga on “hinduismi” kasutamine eelvaadeldud probleemide tõttu ebasobiv koloniaalajaeelse heterogeense “hindu” religioossuse tähistamiseks. Siiski, olenemata kellegi konkreetsest seisukohast termini “hinduism” kasutatavuse asjus avab essentsialismi hülgamine ebamäärasuse ja korratuse edendamise asemel uusi suundi Lõuna-Aasia religiooni ja kultuuri uurimisel. India religioosse heterogeensuse tõeline tunnistamine, nagu seda rõhutab postkoloniaalne homogeniseerivate ja hegemoonlike diskursuste kriitika (olgu Lääne või India päritolu), annab aga allasurututele võimaluse vastata domineerivatele ideoloogilistele konstruktsioonidele ning kultuurilisele ja poliitilisele elitaarsusele, mida need konstruktsioonid kalduvad toetama.

KOKKUVÕTE

Nagu Said ja Ronald Inden väidavad, on Aasia kultuuride uurimisele Läänes üldiselt omane olnud essentsialism, mis postuleerib eraldiseisvate omaduste, kvaliteetide või “loomuste” olemasolu, mis eristavad “India” kultuuri Lääne kultuurist. Lääne õpetlased on ühtlasi kaldunud eeldama, et selline analüüs on täpne ning probleemivaba seletatava uurimisobjekti esitus ning et haritud läänlastena on nad indialastest endist pädevamad India kultuuri mõistma, klassifitseerima ja kirjeldama.

Lihtsustatult öeldes võiks rääkida kahest orientalistliku diskursuse vormist, esiteks üldiselt vaenulik ning Euroopa üleolekus veendunud diskursus, teiseks üldiselt pooldav, entusiastlik ning Indiale teatud võtmeaspektides üleolekut omistav diskursus. Kuid mõlemad orientalisti vormid esitavad essentsialistlikke hinnanguid, mis soodustavad India kultuuri üleliia lihtsustatud ning homogeenset mõistmist. Ometi on oluline märgata, et orientalistlikud diskursused ei ole ühetähenduslikud ega saa neid ka lihtsalt kõrvale heita kui pelki Euroopa imperialistliku ideoloogia tööriistu. Eriti just seetõttu, et India “uus” intelligents, saanud hariduse koloniaalvõimu rajatud institutsioonides, võttis lähtudes Euroopa kultuuristandarditest omaks orientalistlike dialoogide romantilised elemendid ning aitas kaasa iidse ning vaimselt arenenud “hinduismi”-nimelise religioosse traditsiooni idee levikule. Seda traditsiooni tuli pidada India “rahva” religiooniks. Niiviisi imbus kohalik eneseteadlikkus läbi Lääne inspireeritud orientalistlikest ja natsionalistlikest diskursustest, mis leidsid rakendust ka indialaste endi kolonialismivastastes diskursustes. Ent sellised kohalikud diskursused toetuvad tugevasti orientalistlikele eeldustele ega ole olnud üldjuhul võimelised kritiseerima neis narratiivides kehastunud essentsialistlike stereotüüpe. Seesugune Briti poliitilise hegemoonia kõrvaleheitmine seisukohast, mis ometi võtab omaks mitmeid euroopalikke eeldusi India kultuuri kohta, on see, mida Ashis Nandy on nimetanud India “teiseks kolonisatsiooniks”.

Selles mõttes pakub India postkoloniaalse eneseidentiteedi loomus mõningat toetust Gadameri väitele, et traditsiooni normatiivsest autoriteedist pole võimalik kergesti vabaneda — küll

Briti koloniaalvõimule vastandudes ei ole hindu rahvuslased ometi täielikult ületanud Lääne eeldusi, legitimeerides selle asemel Lääne orientalistlikku diskursust oma reaktsioonis, mis ei püüdnudki orientalistide paradigmat põhimõtteliselt vaidlustada!

Koloniaalvõimu rajatud poliitilise, majandusliku ja haridusliku institutsionaalparaadi kaudu on tänapäeva indiaalse eneseteadlikkus endiselt sügavalt mõjutatud läänelikest eeldustest selle kohta, mis asi on India kultuur. Selle kõige ehedamaks näiteks on 19. sajandil alguse saanud kohalik India rahvusliku identiteedi areng ning ühtse, hinduismiks nimetatava "maailmareligiooni" konstrueerimine. See religioon on nüüd rahvusvahelise suunitlusega liikumiste (nt ISKCONi ja Ramakrishna Misjoni) ning tänapäeva hindu rahvuslike liikumiste (nt Vishva Hindu Parishadi ja Rashtriya Svayamsevak Sanghi) vahelise võimuvõitluse kognitiivseks asukohaks. Auhinnaks võitjale on õigus määratleda hinduismi "hinge" või "olemust". Minu teesiks on, et seda "olemust" ei eksisteerinud (vähemasti mitte selles mõttes, nagu Lääne orientalistid ning tänapäevased hindu liikumised on soovinud teda esitada) enne seda, kui ta leiutati 19. sajandil. Sedavõrd, kui sellised India kultuuri ja ajaloo kontseptsioonid domineerivad ning müüt "hinduismist" püsib, jäävad tänapäeva India identiteedid sõltuma lääneliku ja (tõeliselt postkoloniaalsele vastanduva) uuskoloniaalse orientalisti mõjust.

Käesolev artikkel on osa suuremast projektist, mille eesmärgiks on uurida postkoloniaalse teooria ja religiooniuringute suhet. Vt King 1999.

Kirjandus

- Appadurai, Arjun 1993. Number in the Colonial Imagination. — C. A. Breckenridge, P. van der Veer (eds.). *Orientalism and the Postcolonial Predicament*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 314–340
- Asad, Talal 1993. *Genealogies of Religion: Disciplines and Reasons of Power in Christianity and Islam*. London: Johns Hopkins University Press
- Bakker, Hans 1991. Ayodhyā: A Hindu Jerusalem. An Investigation of "Holy War" as a Religious Idea in the Light of Communal Unrest in India. — *Numen*, Vol. 38, No. 1, pp. 80–109

- Balagangadhara, S. N. 1994. *The Heathen in His Blindness: Asia, the West and the Dynamic of Religion*. Leiden: E. J. Brill
- Baly, C. A. 1988. *Indian Society and the Making of the British Empire*. Cambridge etc.: Cambridge University Press
- Bhabha, Homi 1985. Signs Taken for Wonders: Questions of Ambivalence and Authority Under a Tree Outside Delhi, May 1817. — *Critical Inquiry*, Vol. 12, pp. 144–165
- Breckenridge, Carol Appadurai, Peter van der Veer (eds.) 1993. *Orientalism and the Postcolonial Predicament: Perspectives on South Asia*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Burghart, Richard 1991. Something Lost, Something Gained: Translations of Hinduism. — G. D. Sontheimer, H. Kulke (eds.). *Hinduism Reconsidered*. New Delhi: Manohar Publications, pp. 213–225
- Chatterjee, Partha 1986. *Nationalist Thought and the Colonial World — A Derivative Discourse?* London: Zed Books Ltd
- Chatterjee, Partha 1992. History and the Nationalization of Hinduism. — *Social Research*, Vol. 59, No. 1, pp. 111–149
- Clifford, James 1988. *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Cohn, Bernard 1968. Notes on the History of the Study of Indian Society and Culture. — M. Singer, B. Cohn (eds.). *Structure and Change in Indian Society*. Chicago: Aldine, pp. 3–28
- Dharwadkar, Vinay 1993. Orientalism and the Study of Indian Literatures. — C. A. Breckenridge, P. van der Veer (eds.). *Orientalism and the Postcolonial Predicament*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 158–185
- Dirks, Nicholas B. 1993. Colonial Histories and Native Informants: Biography of an Archive. — C. A. Breckenridge, P. van der Veer (eds.). *Orientalism and the Postcolonial Predicament*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 279–313
- Ferro-Luzzi, Gabriella Eichinger 1991. The Polythetic-Prototype Approach to Hinduism. — G. D. Sontheimer, H. Kulke (eds.). *Hinduism Reconsidered*. New Delhi: Manohar Publications
- Foucault, Michel 1973. *The Order of Things*. New York: Pantheon
- Fox, Richard G. 1992. East of Said. — M. Sprinker (ed.). *Edward Said: A Critical Reader*. Oxford: Blackwell
- Franco, Elio, Karin Preisendanz (eds.) 1997. *Beyond Orientalism: The Work of Wilhelm Halbfass and its Implications on Indian and Cross-Cultural Studies*. (Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities.) Amsterdam: Rodopi

- Frykenberg, Robert Eric 1991. The emergence of modern “Hinduism” as a concept and an institution: A reappraisal with special reference to South India. — G. D. Sontheimer, H. Kulke (eds.). *Hinduism Reconsidered*. New Delhi: Manohar Publications
- Gold, Daniel 1991. Organized Hinduism: From Vedic Truth to Hindu Nation. — M. E. Marty, R. S. Appleby (eds.). *Fundamentalisms Observed*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 531–593
- Halbfass, Wilhelm 1988. *India and Europe: An Essay in Understanding*. Albany, NY: State University of New York Press
- Halbfass, Wilhelm 1991. The Veda and the Identity of Hinduism. — W. Halbfass, *Tradition and Reflection: Explorations in Indian Thought*. Albany, NY: State University of New York Press
- Hardy, Friedhelm 1990. *The Religions of Asia*. London / New York: Routledge
- Hardy, Friedhelm 1995. A Radical Reassessment of the Vedic Heritage — The *Ācāryahrdayam* and its Wider Implications. — V. Dalmia, H. von Stietencron. *Representing Hinduism: The Construction of Religious Traditions and National Identity*. New Delhi / Thousand Oaks / London: Sage Publications
- Inden, Ronald B. 1986. Orientalist Construction of India. — *Modern Asian Studies*, Vol. 20, No. 3
- Inden, Ronald B. 1990. *Imagining India*. Oxford: Basil Blackwell
- Juergensmeyer, Mark 1990. What The Bhikkhu Said: Reflections On The Rise Of Militant Religious Nationalism. — *Religion*, Vol. 20, pp. 53–76
- Juergensmeyer, Mark 1993. *The New Cold War?: Religious Nationalism Confronts the Secular State*. Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press
- Killingley, Dermot 1993. *Rammohun Roy in Hindu and Christian Tradition, The Teape Lectures 1990*. Newcastle-upon-Tyne: Grevatt and Grevatt
- King, Richard 1999. *Orientalism and Religion: Post-colonial Theory, India and “the Mystic East”*. London / New York: Routledge
- Kopf, David 1969. *British Orientalism and the Bengal Renaissance: The Dynamics of Indian Modernization, 1773–1835*. Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press
- Kopf, David 1980. Hermeneutics versus History. — *Journal of Asian Studies*, Vol. 39, No. 3, May
- Larson, Gerald 1993. Discourse About “Religion” in Colonial and Postcolonial India. — N. Smart, S. C. Thakur (eds.). *Ethical and Political Dilemmas of Modern India*. New York: St. Martin’s Press
- Lele, Jayant 1993. Orientalism and the Social Sciences. — C. A. Breckenridge, P. van der Veer (eds.). *Orientalism and the Postcolonial Predicament*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 45–73
- Lelyveld, David 1993. The Fate of Hindustani: Colonial Knowledge and the Project of a National Language. — C. A. Breckenridge, P. van der Veer (eds.). *Orientalism and the Postcolonial Predicament*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 189–214
- Lipner, Julius J. 1996. Ancient Banyan: An Inquiry in to the Meaning of “Hinduness”. — *Religious Studies*, Vol. 32, pp. 109–126
- Ludden, David 1993. Orientalist Empiricism: Transformations of Colonial Knowledge. — C. A. Breckenridge, P. van der Veer (eds.). *Orientalism and the Postcolonial Predicament*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 250–278
- Malek, Anwar Abdel 1963. Orientalism in Crisis. — *Diogenes*, vol. 44
- Marshall, Peter 1970. *The British Discovery of Hinduism in the Eighteenth Century*. Cambridge etc.: Cambridge University Press
- Minear, Richard H. 1980. Orientalism and the Study of Japan. — *Journal of Asian Studies*, Vol. 29, No. 3, pp. 507–517
- Mukherjee, Aditya 1990. Colonialism and Communalism. — S. Gopal (ed.). *Anatomy of a Confrontation: The Babri Masjid-Ramjanmabhuni Issue*. Harmondsworth: Penguin
- Müller, Max 1880. *Chips from a German Workshop II*
- Nandy, Ashis 1983. *The Intimate Enemy*. Delhi: Oxford University Press
- Neumann, Charles 1831. *The Catechism of the Shamans*
- Niranjana, Tejaswini 1990. Translation, Colonialism and Rise of English. — *Economic and Political Weekly*, Vol. 25, No. 15, April 14th
- O’Connell, Joseph T. 1973. Gauḍiya Vaiṣṇava symbolism of deliverance from evil. — *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 93, No. 3, pp. 340–343
- O’Hanlon, Rosalind 1989. Cultures of Rule, Communities of Resistance: Gender, Discourse and Tradition in Recent South Asian Historiographies. — *Social Analysis*, Vol. 25
- Pandey, Gyanendra 1990. *The Construction of Communalism in Colonial North India*. Oxford: Oxford University Press
- Parry, Benita 1992. Overlapping Territories and Intertwined Histories: Edward Said’s Postcolonial Cosmopolitanism. — M. Sprinker (ed.). *Edward Said: A Critical Reader*. Oxford: Basil Blackwell

- Parry, Jonathan 1985. The Brahmanical Tradition and the Technology of the Intellect. — J. Overing (ed.). *Reason and Morality*. London: Tavistock Publications, pp. 200–225
- Pollack, Sheldon 1993. Deep Orientalism? Notes on Sanskrit and Power Beyond the Raj. — C. A. Breckenridge, P. van der Veer (eds.). *Orientalism and the Postcolonial Predicament*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 76–133
- Rocher, Rosane 1993. British Orientalism in the Eighteenth Century: The Dialectic of Knowledge and Government. — C. A. Breckenridge, P. van der Veer (eds.). *Orientalism and the Postcolonial Predicament*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 215–249
- Said, Edward W. 1978. *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. New York: Pantheon Books
- Schwab, Raymond 1984 [1950]. *The Oriental Renaissance: Europe's Discovery of India and the East, 1680–1880*. New York: Columbia University Press (originaal 1950)
- Singer, Milton 1964. The Social Organization of Indian Civilization. — *Diogenes*, Vol. 45, pp. 84–119
- Singh, Khushwant 1990. Brahmin power. — *Sunday*, 23–29 December, p. 19
- Smith, Wilfred Cantwell 1964. *The Meaning and End of Religion*. New York: Macmillan
- Spivak, Gayatri Chakravorty 1993. The Burden of English. — C. A. Breckenridge, P. van der Veer (eds.). *Orientalism and the Postcolonial Predicament*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 134–157
- Srinivas, Mysore Narasimhachar 1968. *Social Change in Modern India*. Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press
- Staal, Frits 1989. *Rules Without Meaning: Ritual, Mantras, and the Human Sciences*. New York: Peter Lang
- Steadman, John M. 1969. *The Myth of Asia*. Basingstoke: Macmillan
- Stietencron, Heinrich von 1991. Hinduism: On the Proper Use of a Deceptive Term. — G. D. Sontheimer, H. Kulke (eds.). *Hinduism Reconsidered*. New Delhi: Manohar Publications, pp. 11–27
- Thapar, Romila 1985. Syndicated Moksha. — *Seminar*, Vol. 313 (September)
- Thapar, Romila 1989. Imagined Religious Communities? Ancient History and the Modern Search for a Hindu Identity. — *Modern Asian Studies*, Vol. 23, No. 2 (taastrükk teoses Thapar 1992)

- Thapar, Romila 1992. *Intepreting Early India*. Delhi: Oxford University Press
- Veer, Peter van der 1993. The Foreign Hand: Orientalist Discourse in Sociology and Communalism. — C. A. Breckenridge, P. van der Veer (eds.). *Orientalism and the Postcolonial Predicament*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 23–44
- Veer, Peter van der 1994. *Religious Nationalism: Hindus and Muslims in India*. Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press
- Verhelst, Thierry 1985. *Cultures, Religions and Development in India: Interviews Conducted and Recorded by Thierry Verhelst, 14 to 23–1–1985*. Mimeo. Brussels: Broederlyyk Delen
- Vivekānanda, Swami s.a. *Collected Works*, Vol. I–III
- Wagle, Narendra K. 1991. Hindu-Muslim Interactions in Medieval Maharashtra. — G. D. Sontheimer, H. Kulke (eds.). *Hinduism Reconsidered*. New Delhi: Manohar Publications, pp. 51–66

RICHARD E. KING (sünd. 1966) on lõpetanud Hulli ülikooli filosoofia ja teoloogia alal, doktorikraad religiooniuuringutes Lancasteri ülikoolist (1993). Töötanud Stirlingi, professorina Derby, Vanderbilti, Glasgow' ülikoolis, alates 2012 on Kenti ülikooli budismi ja Aasia uuringute professor. Teoseid: *Early Advaita Vedānta and Buddhism: The Mahāyāna Context of the Gauḍapādīya-kārikā* (1995); *Orientalism and Religion: Postcolonial Theory, India and “the Mystic East”* (1999); *Indian Philosophy: An Introduction to Hindu and Buddhist Thought* (1999) ja *Selling Spirituality: The Silent Takeover of Religion* (koos J. Carrette'iga, 2005).

ADO VABBE. Kompositsioon “Siuru II” (1918)

“KÕIK NOORED POISID JA
NOORED TÜDRUKUD END
SEAVAD RIDADESSE...”

Noorsoo-organisatsioonide
riigistamise kavast Eesti Vabariigis

Eli Pilve, Marti Taru

Noorte sotsialiseerimine on iga ühiskonna ees seisev ülesanne. Indiviidi tasandil on noorust võimalik käsitada elukaare ühe perioodina, mil inimene omandab oskused ja teadmised ühiskonnas toimetulekuks. Tänapäeval noorsootöö nimetuse alla koondatud tegevused võivad mõjutada noorte lõimumist ühiskonda. Kogu selle valdkonna ajaloo jooksul on koolist, kodust ja tööst vabal ajal toimunud vabatahtlikul tegevusel olnud eesmärk aidata kaasa noorte inimeste isiksuse arengule ja ühiskonnas toimetulekuks vajalike oskuste omandamisele, sealhulgas kodanikuidentiteedi kujunemisele. Ühiskonna tasandil võib noorsootööd näha ühe valdkonnana, mis aitab kaasa ühiskonna sidususele. Noore inimese ja ühiskonna mõjutamise võime peitub noorsootööl eriomaste pedagoogiliste meetodite kasutamises (nt skautlus, avatud noorsootöö). Sotsiaalpoliitiliselt neutraalsete meetodite kasutamine kätkeb endas ka ohtusid. Noorsootöö instrumentaliseerimisena mõistetakse olukorda, kus tähelepanu ja eesmärgid nihkuvad noorte arendamiselt mingi konkreetse eesmärgi, organisatsiooni või maailmavaate propageerimisele ja sellesse organisatsiooni kaasamisele või selle maailmavaate omandamisele. Kõrvale jäävad noorte enda soovid, esikohale asetatakse organisatsioonide ja/või ideoloogiate määratletud ideaalid. Selle heaks näiteks on Nõukogude Liidus

tegutsevad kommunistliku partei noorteorganisatsioon Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsooühing ehk komsomol ning pionieriorganisatsioon, kuni 15-aastastele lastele mõeldud komsomoliharu. See süsteem tegutses Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei suuniste järgi ning pidi kaasa aitama partei eesmärkide saavutamisele. Tema põhiülesandeks oli kasvatada lastest ja noortest nn nõukogude inimesed, kes ehitaksid üles kommunistliku ühiskonna. Teisisõnu, tegemist oli poliitiliste eesmärkide saavutamise vahendiga. Sellesarnaseid näiteid võib tuua veel paljudest riikidest: 1930. aastatel tegutses Saksamaal Hitlerjugend koos sidusorganisatsioonidega, Portugalis Mocidade Portuguesa poistele ja Mocidade Portuguesa Feminina tüdrukutele, Kreekas Ethnikí Orgánosis Neoléas, Itaalias Opera Nazionale Balilla.

Noorsootööd on alati olulisel määral mõjutanud oma sisemine areng noorte tunnustamisel ja nende vajaduste eest hoolitsemisel, kuid ka valitseva poliitilise režiimi iseloom. Iga valitsuse poliitiliste eesmärkide teostamise eeltingimuseks on rahva toetus või vähemalt tema passiivsus. Noorsootöö kasutamine noorte vaba aja sisustamiseks nende maailmapildi, tunde- ja mõttemaailma mõjutamise vahendina on seejuures väga ahvatlev ning selle võimaluse kasutamine iseenesestmõistetav.

Noorsootöö ajalugu näitab, et autoritaarsed režiimid püüavad luua organisatsiooni, mille abil kontrollida riigi järelkasvu mõtteid, püüdes sellega tagada noorte kuulekust võimule. Noorsootöö muudetakse poliitiliselt korrektsete noorte vormimise vahendiks. Alternatiivseid noorteühinguid ega tegevusi sel puhul üldiselt ei sallita (Taru, Coussée, Williamson 2014).

NOORSOOTÖÖST EESTI VABARIIGIS

Eesti Vabariik sündis 1918. aastal parlamentaarse demokraatiana, mis kestis kuni 1934. aasta riigipöördeni. Alates iseseisvuse väljakuulutamisest oli noorte organiseeritud vaba aja veetmise võimaluste spekter väga mitmekesine. Keskselt noorte vaba aja korraldamise vormiks oli noorteühing. Võib eristada nelja organisatsioonitüüpi, mis pakkusid eri vanuses ja eri huvidega noortele vaba aja arendava veetmise võimalusi:

- koolides haridusseaduste alusel tegutsevad noortele mõeldud õpilasingid ning -ühendused. Sellesse alajaotusse kuuluvad õpilasingid ja -ühingud, samuti võib siia paigutada Noorte Punase Risti ja noorte karskusseltsi, sest nendest paljud tegutsesid õpilasingidena;
- noorte enda algatusel ja enda juhtimisel väljaspool kooli tegutsevad noorteühingud: koolinoorsooliikumine (õpilaste omalgatuslikud enesearengurühmad), Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus (ÜENÜ) ja üliõpilasorganisatsioonid;
- teiste organisatsioonide juures või nende juhtimise all tegutsevad organisatsioonid: Noored Kotkad, Kodutütred, Ülemaaline Maanoorte Ühendus, religioosse taustaga noorteühendused ja ka noortesport selles osas, mis toimus spordiklubides;
- laste ja noorte enda aktiivsusel, kuid olulise täiskasvanute abi ja toetusega tegutsevad noorteühingud. Selle kategooria alla kuuluvad skautide ja gaidide malevad, samuti skautlik noorteorganisatsioon Noorsepad.

Riigi osa noorte vaba aja korraldamisel hakkas küllaltki ruttu kasvama nii ebaregulaarsete rahaliste toetuste kui ka seadusliku aluse loomise kaudu. 1921. aasta 2. mail võeti vastu määrus, mille järgi võisid alla 20-aasta vanused õpilased võtta osa ainult nende organisatsioonide tegevusest, mille oli registreerinud kas haridusministeerium, koolivalitsus või kooli pedagoogikanõukogu. Õpilased, kes olid osalenud organisatsioonides, mida nimetatud asutused ei olnud registreerinud, pidid neist hiljemalt 1. juuniks 1921 välja astuma.¹ Kuna määrus avaldati *Riigi Teatajas* alles 24. septembril, pikendati tähtaega 1. novembrini.² 1922. aastal võeti vastu avalikkude keskkoolide seadus, mis suurendas veelgi kontrolli õpilaste vaba aja veetmise üle. Selle järgi oli õpilastel õigus asutada kooli juures omavahelisi ühinguid, kui nende põhikirja on kinnitanud kooli pedagoogikanõukogu. Väljaspool

¹*Riigi Teataja* (edaspidi RT) 1921, 81, lk 479–480, Haridusministeeriumi määrus alaealiste õpilaste osavõtmise kohta organisatsioonidest, nr. 22202, 2.5.1921.

²RT 1921, 81, lk 480, Haridusministeeriumi määrus 1921. a. 2. mai nr. 22202 määruse (alaealiste õpilaste osavõtmise kohta organisatsioonidest) § 2-ses nimetatud tähtaja pikendamise kohta, 12.9.1921.

kooli võisid õpilased osaleda vaid selliste organisatsioonide töös, kus alaealiste osalemine oli põhikirjas lubatud. Kooli pedagoogikanõukogul oli ühtlasi õigus õpilasel organisatsioonist osavõtmine keelata, kui seda peeti vajalikuks.³ Kuna need tingimused kehtisid ainult kooliõpilaste kohta, kujundas näiteks ÜENÜ end ilmselt just seetõttu ümber kooli lõpetanud noorte organisatsiooniks.

KAITSELIIDU NOORTEORGANISATSIOON

Kui Kaitseliidul veel oma noorteorganisatsiooni ei olnud, mõlgutati mõtteid olemasolevate skaudiliikumiste sidumisest Kaitseliidu tegevusega. Kaitseliidu häälekandja *Kaitse Kodu* kajastas seda küsimust juba oma esimeses numbris 1925. aastal ning tegi seda ka hiljem (nt Petrov 1925; Hünerson 1926). Siiski tekkis üsna kohe ka mõte Kaitseliidu päris oma noorteorganisatsioonist, mis sai kindlama kuju 1928. aastal, kui Kaitseliidu vanematekogu ja keskkogu kiitsid heaks Kaitseliidu staabi kavatsuse luua noorterühmad. Sellega ei tahetud hakata “takistama juba olemasolevate noorteorganisatsioonide tegevust, vaid töötades nendega täielises kontaktis koguda peamiselt enda ümber just neid, kes praegu ei kuulu ühtegi organisatsiooni ja seetõttu kergesti võivad langeda halva mõjutuse alla” (Kaitseliit. . . 1928). 24. märtsil 1928. aastal kinnitas Kaitseliidu keskkogu loodava noorteorganisatsiooni nimeks Noored Kotkad. Tütarlapsi koondava organisatsiooni loomine pidi jääma Naiskodukaitse hooleks (Neggo 1928). Noorte Kotkaste ja teiste noorteorganisatsioonide vahel loodeti tihedat sidet ja koostööd, mitte võistlemist: “Meie rahvas ei ole nii suur, et ta võiks endale lubada killustamist, meie iseseisvus ei ole veel nii vana, et meie noortel võiks olla liiga palju lahkuminevaid sihte ja aateid” (Neggo 1930).

4. ja 5. jaanuaril 1929 peeti Kaitseliidu noorteorganisatsiooni rajamise üle aru skautliku noorteorganisatsiooni Eesti Noorseppade Liit koosolekul, kus osalesid ka Viktor Neggo Kaitseliidu esindajana, haridusministeeriumi koolide peainspektor August Nuth ja skautide esindaja Hugo Paalmann. Peeti läbirääkimisi, et luua “ühine ja tugev noorte organisatsioon”. Noorseppade Liidu

³RT 1922, 155/156, 91, Avalikkude keskkoolide seadus, 7.12.1922.

seisukoht oli pooldav. Ühinemist Kaitseliidu noortega peeti vajalikuks, ühinemist skautide ja gaididega aga võimalikuks. Viimaste puhul oli tingimuseks, et organisatsioon peab oma liikmeid kasvatama veendunud rahvuslasteks. Et seda pooldas ka skautide esindaja Paalmann, siis olulisi takistusi ühinemiseks ka skautide ja gaididega ei nähtud (Noored. . . 1929). 1930. aasta novembris kirjutati *Kaitse Kodus*: “Juba on võinud ühineda noorkotkasteks peaaegu kõik noorseppade rühmitused, enne kui jõuti tegeliku noorkotkaste tööga alata” (Tederloo 1930). Noorkotkaste põhikirja oli Kaitseliidu vanematekogu kinnitanud juba 27. mail 1930, ametlikult sai organisatsiooni liikmeks aga astuda alles sama aasta novembrist (J. V. 1931; Kaitseliidu. . . 1931: 888–889). Ka Naiskodukaitse asus noorsoo organiseerimisele, koondades 8–17-aastasi Eesti kodakondsuses tütarlapsi. Tütarlaste organisatsioonile pakuti esialgu nimeks ka Koidutarid, Koidutütred, Tähetütred või Tähetarid, mis pidanuks iseloomustama varast ärkamist ja virkust (Koidutarid. . . 1931; Pruuden 1932). 1931. aasta detsembris räägiti aga juba kindlalt Kodutütarde-nimelisest noorteorganisatsioonist: “See nimi ei vii meie noori küll sinikõrgustesse, vaid jätab nad maa peale, kuid praegune aeg nõuabki vahest suuremat maa peal olemist, tegelemist elule tihedalt lähedal seisvate nähtustega” (“Kodutütarde”. . . 1931).

1933. aastal tõstatati *Kaitse Kodus* taas noorkotkaste ja skautide organisatsioonide ühendamise küsimus. “Läinud aastal oli juba kindlalt kuulda mõlema organisatsiooni ühendamise küsimusi. Kuid see jäi jällegi soiku.” Anonüümne autor ütleb, et kirjutatu on mõeldud teema taaselustamiseks, sest ühinemine olevat nüüd lihtsam kui kunagi varem, sest skautlus oli saanud rahvuslikuks liikumiseks. Koondorganisatsiooni nimena nägi autor noorkotkaste kui originaalsema säilimist, põhjendades seda ka hilisema sujuvama liikumisega Kaitseliidu ridadesse (Meie. . . 1933).

1934. aasta riigipöörde järel võeti noorsoo organiseerimise ja olemasolevate organisatsioonide ühendamise küsimus juba tõsisemalt käsile. Sel ajal elas Eestis üldse 8–18-aastasi poisse 90 181 ja tüdrukuid 88 214, kellest oli noorkotkaid 5858, skaute 2823, kodutütreid 3650, gaidide 2200, Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse liikmeid 1700, Noorte Meeste Kristliku Ühingu liikmeid 3450, Eesti Noorte Punase Risti liikmeid 14 669, Loo-

tusingide (karskusliikumine) liikmeid 14 500. Viimase kahe organisatsiooni liikmed võisid samal ajal olla ka mõnes teises organisatsioonis. “See arv ei ole küllaldane ja võiks olla suurem,” kirjutati ajakirjas *Kaitse Kodu* (A. B. 1934). Loetelust puuduvad Kristlike Noorte Naiste Ühingu liikmed ning maanoorte ringides osalejad, samuti oli nimetatud vanuserühma kuuluvatel õppivatel noortel võimalus osaleda koolisiseses õpilasringide ja koolidevahelises õpilasühingute töös; lisaks sai aega sisustada lootusringides (karskusringides), kirikukoguduste juures jm. Viimased ei eeldanud ka kooliskäimise kohustust.

NOORSOO RIIKLIK ORGANISEERIMINE PÄRAST 1934. AASTA RIIGIPÖÖRET

12. märtsil 1934 viisid Konstantin Päts ja Johan Laidoner Eesti Vabariigis läbi riigipöörde. Kehtestati kaitseseisukord ja koos sellega lükati edasi uue Riigikogu valimised. Siseminister ja peaministri asetäitja Kaarel Einbund nimetas tekkinud olukorda riigikogu “vaidkivasse olekusse” seadmiseks. Muu hulgas keelati ära eraisikute ja organisatsioonide korraldatavad avalikud poliitilised koosolekud. 7. septembril 1934 pikendas Päts kaitseseisukorda veel aasta võrra, ühtlasi peatas valitsus erakondade tegevuse. Kogu võim koondus riigivanema ja valitsuse kätte. Omavalitsuste, ametiühingute jt institutsioonide õigusi tõmmati koomale, asutati ainupartei Isamaaliit, ajakirjandus allutati tsensuurile. Valitsuse poliitiline programm rõhutas rahvuslust ja üksmeelt (Pajur 2005). Viimasest tingituna asutati 1935. aastal Riiklik Propaganda Talitus, mis allus otseselt peaministrile. Talitus korraldas rahvuslikke suursuureid, nagu nimede eestistamine, kodukaunistamine, rahvuslipu propageerimine; allutas enda järelevalvele teatri, kino, kirjanduse ja ajakirjanduse ning tegi ideoloogia juurutamisel koostööd haridusministeeriumiga (Vaan 2005: 35–36). “Praegu, kus on teoksil kõiki rahvakihte ühendava rahvusliku vaimu ja eestluse propageerimine, peame küll tingimata mõtlema sellele, kuidas ühtlustada meie noorte organisatsioonide tööd ja leida alust rohkemale ühistööle,” kirjutati ajakirjas *Kaitse Kodu* (U. S. 1935). “Sellest tarvidusest lähtuvalt ongi tõstetud päevakorraale noorsoo sundorganiseerimise mõte,” kirjutab E. Kadak 1935. aastal, tõstatades

küsimuse sundorganiseerimise mõjust. “Meie sihiks peab olema noorsoo organiseerimine sajabrotsendiliselt, kuid selle sihi võime saavutada meetodite ja tööviisidega, mis noorele ja noorte liikumisele on enam omased” (Kadak 1935).

1936. aastal andis riigivanem Konstantin Päts dekreedina välja noorsoo organiseerimise seaduse, mille eesmärgiks oli koondada noored organisatsioonidesse, viimaste tööd sihipäraselt “riiklike sihtide ja kasvatuslikkude põhimõtete järgi” ühtlustades ning juhtides. Ühtlasi määratleti *noore* mõiste, kelleks peeti alla kahekümne aasta vanuseid isikuid.⁴

23. märtsil 1938. aastal võeti vastu noorsoo organiseerimise muutmise seadus, mille järgi oli Vabariigi President kõigi Eestis tegevate noorsoo-organisatsioonide patroon ja juhtis nende tegevust haridusministeeriumi kaudu. Vabariigi Presidendil oli õigus moodustada olemasolevatest noorsoo-organisatsioonidest koondisi ja liite ning määrata nende põhimõtted ja tegevuse alused. Ühtlasi sai kõikide noorsoo-organisatsioonide esindajaks ja juhiks sõjavägede ülemjuhataja. Kõik organisatsioonid, mis võisid koondada ka alla 18-aasta vanuseid liikmeid, tuli registreerida haridusministri nõusolekul.⁵

SKAUTLIKE NOORSOO-ORGANISATSIOONIDE ÜHENDAMINE

Noorsoo organiseerimise muutmise seadusega pandi alus ühtse skautliku noorteorganisatsiooni moodustamisele, koondades ja seega ühtlasi likvideerides seniseid organisatsioone.

15. septembril 1938 tõusis Kaitseliidu häälekandjas *Kaitse Kodu* pärast ligi kolmeaastast vahet taas päevakorda noorteorganisatsioonide ühendamise teema. Haridusministeeriumi noorsoo ja vabahariduse osakonna direktor kolonel Johannes Vellerind pakkus, et organisatsioonide liitumisel “võiks seada vormeli, et kõik skautide ja noorte kotkaste sõprade seltsid liituvad ja loovad oma esindused KL malevate juure ning keskesinduse KL juhatuse

⁴RT 1936, 82, 655, Noorsoo organiseerimise seadus, 7.10.1936.

⁵RT 1938, 33, 262, Noorsoo organiseerimise seaduse muutmise seadus, 1.4.1938.

juure. Need esindused koos KL ja NKK esindajatega ja noorte üksusi juhtivate tegelastega võtaksid osa majanduslikust korraldusest ja noorte eriorganisatsioonide ja peastaapide ja maleva ning ringkonna juhatuse moodustamisest. Noorte üksused allpool malevaid jääksid oma koosseisudes püsima". Vellerind lisas, et "hiljuti Eestis viibinud inglise skautide juhtiv tegelane Mr. Wilson ei arvanud ühele skautide organisatsioonile sellest mingit pahet, kui ta on KL juures ja selle toetamisel" (1938).

30. septembril 1938 toimus haridusministeeriumis nõupidamine ühtse noorteorganisatsiooni loomise küsimuses. Nõupidamisele olid kutsutud Kaitseliidu ülem, Noorte Kotkaste vanem, Noorte Kotkaste peastaabi ülem, Eesti Skaudisõprade Seltside Liidu esimees, Eesti Skautide Maleva vanem ja peastaabi ülem. Päevakord nägi ette arutada küsimusi, kas ühtse organisatsiooni loomine on vajalik ning kas see tuleks luua ühinemise või ühendamise teel ning milliseks kujuneks loodava ühtse organisatsiooni struktuur ja alused. Samuti seda, millised oleksid tingimused nimetuse ja vormi suhtes.⁶

Eesti Skaudisõprade Liidu juhatuse ja peastaabi seisukoht oli selles küsimustes pooldav juhul, kui loodav organisatsioon rajatakse "puhtskautlistel põhimõtetel vastavalt rahvusvaheliste skautide büroo nõuetele (juhtide ja vanemate vaba valik, noorte võimalik laialdane isetegevus salga süsteemi alusel, mis võimaldab iga noore individuaalset väljaarendamist)". Nimetuse puhul eelistati skauti või selle sobivat eestikeelset vastet ning vormide ja märkide koha pealt eelistati võimalikult "rahvusvahelist skaudivormi".⁷

Noorteorganisatsioonide ühinemise poolt oli ka Kaitseliit, põhjendades, et ühise organisatsiooni loomine (erinevalt hari-

⁶ERA 1108.7.219, 1 20, Haridusministeeriumi Noorsoo ja Vabahariduse Osakonna direktor J. Vellerind ja noortesekretär A. Roose Kaitseliidu ülemale, Noorte Kotkaste organisatsiooni vanemale, Noorte Kotkaste peastaabi ülemale, Eesti Skaudisõprade Seltside Liidu esimehele, Eesti Skautide Maleva vanemale ja Eesti Skautide Maleva peastaabi ülemale, 22.10.1938, ärakiri.

⁷ERA 1108.7.219, 1 30, Skaudisõprade Liidu juhatuse ja Peastaabi seisukohad Haridusministeeriumi Noorsoo Osakonna kirjale 22.9.38. a nr 616, 7.10.1938.

dusministri kirjast mainib allakirjutanud kindralmajor Johannes Orasmaa siin ka Kodutütarde ja Eesti Gaidide Maleva koondamist loodavasse organisatsiooni)⁸ on vajalik ühiskonnas noorte organiseerimise küsimuses lahkkelide kaotamiseks; tööjõu, juhtkonna ning toetuste killunemise likvideerimiseks; noorte endi hulgas ühe või teise organisatsiooni "mahategemise" lõpetamiseks ja "endiste parteidekujulise organisatsioonilise erinemise" lõpetamiseks. Peale haridusministeeriumi ettepaneku leidis Kaitseliidu ülem, et "iseenesestki mõistetavalt tuleks kaotamisele ka noored teiste organisatsioonide juures. Kui mõnd eritegevusharu noorte töös ja tegevuses loetakse riikliselt tähtsaks, näiteks tuletõrje, kehalise kasvatuse jne. alad, siis nendega tuleks teatud ulatuses täiendada ühise noorteorganisatsiooni töökaava, — luues vajaduse korral huvidele erisektsioonid". Ühinemise või ühendamise kohta arvas Kaitseliidu peastaabi ülem Johannes Maide, et ühinemine on ideaal, mis seni veel vaatamata tahtele teostunud ei ole, ning kui jõutakse arusaamisele, et seda ei sünnigi, siis tuleb läbi viia ühendamine. Struktuuri ja nimetuse puhul eelistati Noorte Kotkaste nimetust ja põhimäärusi, millesse tuleks teha mõni muudatus. Vormi küsimust ei peetud põhimõtteliseks, kuid tõstatati osavalt praktiline küsimus, kas on otstarbekam riie-tada ümber 15 000⁹ noorkotkast või 5000 skauti. Vormist hoopis olulisemaks peeti, et uuel organisatsioonil säiliks kontakt Kaitseliiduga.¹⁰

⁸Kuigi ühinemiseideedes ja -plaanides on enamasti kasutatud üksnes noorkotkaste nimetust, tuleb eri tekstidest välja, et vähemalt Kaitseliit pidas nendega koos silmas ka kodutütred.

⁹Andmed noorkotkaste arvu kohta on erinevad. Kolonelleitnant Jaan Lepa Kõrgema Sõjakooli lõputöös "Kaitseliidu ülesanded riigikaitse õppe- ja kasvatustöö alal rahu- ja sõja ajal" on antud noorkotkaste arvuks 1938. aasta 1. detsembril 19 215 (ERA 495.12.699, 1 1, Kaitseliidu suurenemine 1.12.1927 kuni 1.12.1938); Sõjamuuseumi omaaegsete eksponaatide materjalides on 1938/1939. aasta noorkotkaste arvuks näidatud 18 715 (ERA 1962.1.202, p-mata, Sõjamuuseumi eksponaadid, Kaitseliidu, Naiskodukaitse, Noorkotkaste ja Kodutütarde organisatsioonide tegevust tutvustavad diagrammid, 1936–1939).

¹⁰ERA 1108.7.219, 1 31–32 p, Kaitseliidu Peastaabi ülem Haridusministeeriumi noorsoo ja vabahariduse osakonna direktorile, 6.10.1938; vt ka Maide 1938a.

Sisuliselt tahtsid nii Eesti Skaudisõprade Seltside Liit kui ka Kaitseliit, et teine lihtsalt temaga liidetaks. Seetõttu polnud ilmselt ka vabatahtlik ühinemine seni õnnestunud. 15. novembril 1938 kirjutas *Päevaleht* artiklis “Kutsutakse ellu ühine organisatsioon “Eesti Noored””, et Haridusministeeriumi noorsoo- ja vabaharidusosakond oli ühtse loodava organisatsiooni kava seniste organisatsioonide ühendamiseks asjaosalistele laiali saatnud, ning arvamusi selle kohta oodati 25. novembriks. Kuna nii skaudid kui ka noorkotkad leidsid, et nende nimi võiks säilida, pakuti kavas ühe võimaliku lahendusena Eesti Noorte siseselt poisse koondata allüksuse nimeks Vapperlased, hiljem leidis poolehoiu hoopis Võidupoiste nimetus. Tütarlaste puhul arvati, et Kodutütarde nimetus on nii omapärane ja sisukas, et peaks sellisel kujul säilima ka uue organisatsiooni sees.¹¹

Organisatsioonide ühendamise poolt oldi täpselt nii kaua, kui see oma organisatsiooni ei puudutanud. Suuremal või vähemal määral puudutas see aga kõiki, sest vastavalt Vabariigi Presidendi juhendi projektile noorsoo alal nr 2 kuulusid ühisorganisatsiooni Eesti Noored koondamise alla Noored Kotkad, Kodutütred, Eesti Skautide Malev, Eesti Gaidide Malev, Tallinna Noorseppade Malev, vähemusrahvuste ja teiste skaudisõprade ühingute või seltside noorteüksused, seega kõik Eestis seni tegutsenud skautlikud noorteorganisatsioonid või -üksused.¹² Seejuures oli Vabariigi Presidendil õigus arvata Eesti Noorte koosseisu “ka teisi nii olemasolevaid kui ka asutatavaid noorsoo-organisatsioone või organisatsioonide noorteüksusi ja noorliikmeid”.¹³ Viimasest võib järeldada, et soovi korral võis koondorganisatsiooniga liita ka mitteskautlikke noorteorganisatsioone.

¹¹ERA 1108.7.219, 171–74, Haridusministeeriumi Noorsoo ja Vabahariduse Osakonna noortesekretär A. Roose kaitseliidu ülemale, Naiskodukaitse esinaisele, Eesti Skaudisõprade Seltside Liidu juhatusele, Noorte Kotkaste peastaabile, Kodutütarde keskjuhatusele, Eesti Skautide Maleva peastaabile ja Eesti Gaidide Maleva peastaabile, 12.11.1938; Kutsutakse... 1938.

¹²ERA 1108.7.219, 1237–238, Vabariigi Presidendi juhend noorsoo organiseerimise alal nr. 2, allkirjastamata, 16.2.1939.

¹³ERA 1108.7.219, 1359–362, Noorsoo-organisatsiooni “Eesti Noored” seadus, allkirjastamata, 25.5.1939.

Noorte Meeste Kristliku Ühingu (NMKÜ) peasekretär Herbert Tõnissoo leidis, et on igati õige ühendada niisugused organisatsioonid nagu skaudid ja noorkotkad ning nimi ja vorm on selle juures piasasjad, mis sisuliselt midagi ei muuda. Küll aga leidis ta, et NMKÜ ise on niivõrd erilmeline organisatsioon, et see peaks eraldi alles jääma (Noorkotkaste... 1938). Eesti Maanoorte vanem ja Põllutöökoja esimees August Jürima pooldas koolialalistele noortele mõeldud organisatsioonide ühendamist, leides, et peamiselt kooli juba lõpetanutele mõeldud Maanoorte Ühendusel oleks samuti parem, kui selle liikmed tuleksid ühest organisatsioonist, välistades sellega idee, et maanoored ise võiksid ühineda. Gaidide Tallinna maleva juht Emilie Kaarik tervitas ühinemist väga, sest see oleks tähendanud gaididele paremaid majanduslikke võimalusi, “kuna meie seni ei saanud mingisuguseid riiklikke toetussummasid”. Nii nagu skaudid pidas ka tema oluliseks, et organisatsiooni juhiks oleks valitud ja mitte määratud isik, kuid sellest suurem probleem tundus olevat siiski vorm, sest “gaididel pole vist väga vastuvõetav kodutütarde hall vorm, samuti ka mitte müts”. Kodutütarde nimetuse vastu ei olnud tal aga midagi. Kodutütarde peavanem Salme Pruuden tervitas ühinemist, mis lõpetaks noorteorganisatsioonide omavahelise võistlemise ning avardaks majanduslikke võimalusi. Noorte Kotkaste peastaabi ülem Johannes Tedersoo valutas südant, kas uues organisatsioonis jääb side Kaitseliiduga piisavalt tugevaks (samas). Sama mure vaevas ka Kaitseliidu keskkogu, mille koosolekul 16. novembril 1938 leiti, et tulevane noorteorganisatsioon kuulugu Kaitseliidu juurde nagu Noored Kotkad ja Kodutütred seni (“Eesti Noored”... 1938). Kaitseliidu Peastaabi ülem kolonel Johannes Maide arvas koguni, et “avaldatud kava kohaselt on organisatsioon “Eesti Noored” vaid n i m e l i s e l t loetud Kaitseliidu juurde kuuluvaks” (Maide 1938b). Tartu Ülikooli Riigikaitselise Kasvatuse Instituudi juhataja kolonel August Traksmäa ühines aga haridusministeeriumi seisukohaga, et “vähem sõltuvus Kaitseliidust on asjale kasuks, sest kuuludes Kaitseliidu administratsiooni alla on noorte isetegevus piiratud” (Mida... 1938). Samal arvamusel oli Noorkotkaste Tartu maleva vanem, koolide inspektor Juhan Lang, lisades, et vabanedes Kaitseliidu ülemvalitsuse alt kaob ka “v ä ä r a r v a m i n e , et meie noorte organisat-

sioon on militaristlik”. Noorkotkaste Tartu maleva pealik prokurör Arthur Paal, kes oli tegutsenud nii skautide kui ka noorkotkaste organisatsioonis, eelistas aga kindlalt Kaitseliidu alla kuulumist: “Töötades rida aastaid noorte kotkaste juures, olen tähele pannud, et Kaitseliit ennast ei sega kasvatuslikesse küsimustesse ega avalda ideelist survet.” Samal ajal leidis ta, et “ei skautide sõprade seltsid ega teised seltskondlikud organisatsioonid ei suuda sellel määral nii majanduslikku kui ka ideelist toetust pakkuda kui Kaitseliit”. Kodutütarde Tartu ringkonna vanem Ernestine Räägo leidis, et Kaitseliit ei ole seni end Kodutütarde sisulisse tegevusse seganud, küll on aga majanduslikult toetanud ja selles mõttes ei muutu loodava organisatsiooni juures midagi (samas).

Saksa Vähemusrahvuse Kultuurivalitsus pidas saksa rahvusest noorte ühinemist Eesti Noortega võimalikuks juhul, kui nad ei moodusta mitte territoriaalse, vaid rahvusringkonna ning ringkonna nõukogu ülesandeid täidaks kultuurivalitsuse poolt ellu kutsutud nõukogu, mis valiks ringkonnale juhatuse, mille kaudu alluks saksa noorsoo-organisatsioon Eesti Noorte peastaabile. Saksa Rahvusvähemuse Kultuurivalitsus palus haridusministeeriumil võtta Eesti Noorte põhimäärusesse paragrahvid, mis võimaldaksid saksa noorte rahvusringkonna moodustamist.¹⁴ Ka Tallinna Vene Skautide Sõprade Seltsi juhatuse kinnitas, et mõistavad ühendamise vajadust, kuid pidas tarvilikuks, et uues organisatsioonis antaks vähemusrahvuste noortele võimalus rahvusühenduseks edasi töötada, kasutades sisemises asjaajamises oma emakeelt. Juhatuse leidis, et rahvustunde puudumine võib noortele ainult halvasti mõjuda ja “nad vastuvõtlikuks teha igasugustele halvadele ja riigivastastele mõjudele ning iseäranis ädaohtlikkudele kommunistlikkudele ideedele, missugused võivad kergesti oma rahvuslase tunne kaotanud noorsoo keskel pinda leida”.¹⁵ Riigivolikogu liige Jaan Tõnisson oli aga kogu vabariiklaste tegevuse tsentraliseerimise vastu (vabariiklaste tegevuseks kutsuti tollal igasugust huvitegevust), leides, et senine vabariiklik ja vaimustusega ning

¹⁴ERA 1108.7.219, I 171, E. V. Siseministeeriumi Saksa Rahvusvähemuse Kultuurivalitsus haridusministeeriumi Noorsoo ja Vabariiklaste Osakonnale, 24.11.1938.

¹⁵ERA 1108.7.219, I 174–174 p, Tallinna Vene Skautide Sõprade Seltsi juhatuse Haridusministeeriumi Noorsoo-Osakonnale, 9.12.1938.

enamasti tasuta tehtud töö kaotab oma sõnaõiguse, millega kaotab palju kogu rahvakultuur.¹⁶ Haridusminister Aleksander Jaakson põhjendas aga organisatsioonide ühendamise vajadust sellega, et seni tegutsenud ja sarnased noorsoo-organisatsioonid olid juba aastate eest sattunud ebatervetesse ja üksikeist halvustavatesse suhetesse, mis häiris noortes üldise isamaalisuse ühistunde teket, killustas koostööd ning omavalitsuste toetusi. Selle all kannatas nii organisatsioonide sisuline töö kui ka nende juhtide ettevalmistamine, viimane pidi aga kujunema kõikidele organisatsioonidele ühiseks. Kuna organisatsioonid ise põhimõtteliselt pooldasid ühinemist, kuid ei suutnud kõiki pooli rahuldavat lahendust leida, kinnitas haridusminister, et on otstarbekas noorsoo organiseerimise seaduse muutmise seaduse¹⁷ alusel noorsoo-organisatsioonide ühendamine ellu viia hiljemalt 1. maiks 1939.¹⁸ Hiljemalt selleks ajaks tuli moodustada ka esialgsed Eesti Noorte kesk- ja ringkonnaorganid, et alustada tööd 1. jaanuarist 1940.¹⁹ Ent kui ajakirjanik, Eesti Noorseppade Liidu juhatuse liige ja Noorkotkaste Tallinna maleva propagandapealik Kaljula Teder kirjutas 31. mail 1940 *Kaitse Kodus* noorkotkaste 10. aastapäeva puhul kokkuvõtva artikli skautlike organisatsioonide tegevusest Eestis kuni noorkotkaste ja kodutütarde ellukutsumiseni, ei maini ta enam üldse kavandatud Eesti Noorte ühisorganisatsiooni (1940). Vastupidi, samas numbris kirjutas Noorkotkaste Tartumaa maleva abipealik Kaarel Liping noorte kotkaste eelolevast tegevusrohkest suvest ja olude sunnil ärajäävast II suurlaagrist (1940).

¹⁶ERA 1108.7.219, I 286–286 p, Riigivolikogu 57. koosolek, 30.1.1939.

¹⁷RT 1938, 33, 262, Noorsoo organiseerimise seaduse muutmise seadus, 1.4.1938.

¹⁸ERA 1108.7.219, I 249–253, Seletuskiri Vabariigi Presidendi juhendi noorsoo organiseerimise alal nr. 2 ja noorsoo-organisatsiooni “Eesti Noored” põhikirja juurde, 16.2.1939.

¹⁹ERA 1108.7.219, I 237–238, Vabariigi Presidendi juhend noorsoo organiseerimise alal nr. 2, allkirjastamata, 16.2.1939.

EESTI NOORTE PÕHIKIRJA JA EESTI NOORTE SEADUSE PROJEKT

1938. aastal andis Vabariigi President välja juhendi noorsoo organiseerimise alal nr 2. See oli juba samm ühtselt juhitud ja riiklikult kontrollitud Eesti Noorte nimelise noorteorganisatsiooni asutamise poole, mis pidi tegevust alustama 1940. aastal. Idee tegeliku teostuseni jõuti aga alles Saksa okupatsiooni päevil, mil algselt kavandatust jäi alles vaid vorm, kandes endas algideest sootuks teistsugust riiklik-ideoloogilist sisu.

1939. aastaks oli siiski koostatud juba ka Eesti Noorte põhikiri, mille järgi pidi moodustatavast ühtsest noorteorganisatsioonist saama üleriigiline noorte isetegevusel põhinev isamaaline noorsoo-organisatsioon, mis jaguneb sugupoolte järgi Võidupoiesteks ja Kodutütardeks. Organisatsiooni side Kaitseliiduga oli otsustatud pooldavalt, sest viimane kui rahva vabatahtlik omakaitseorganisatsioon suurendaks noortes oma eesmärgi ja eeskujuga aktiivset riigikaitsetahet, luues neile soodsaid võimalusi teadmiste ning oskuste omandamiseks, positiivsete võimete väljaarendamiseks ja tegevusse rakendamiseks; teisisõnu noortele igakülgselt huvipakkuvat tegevust võimaldades. Ühtlasi pidid Kaitseliit ja Naiskodukaitse oma kaasabiga noorte tegevusele tagama ühiskonna toetava ja stabiilse suhtumise kogu Eesti Noorte organisatsiooni. Eesti Noorte esindajaks ja juhiks oli peavanem, sõjavägede ülemjuhataja.²⁰ Huvitava nüansina võib märkida, et kui ajakirjanik Reinhold Heinlaid oli 1935. aastal *Kaitse Kodus* kirjutanud, et “peame kord jõudma sinnamaale [---], et k õ i k noored poisid ja noored tüdrukud end seavad ridadesse ja ütlevad “alati valmis!”” ehk siis liituvad Kaitseliidu noorte kotkaste või kodutütardega, siis esitas ta oma artikli pealkirjas “Eesti noored — eesti tulevikulootuse kandjad” tegelikult tulevase ühisorganisatsiooni nime, ennustades ühtlasi, et sisuliselt liidetakse olemasolevad noorteorganisatsioonid ühendamise sildi all Kaitseliidu riiklikult tunnustatud ja toetatud noorteorganisatsiooniga (1935).

²⁰ERA 1108.7.219, 1368–380, Noorsoo-organisatsiooni “Eesti Noored” põhikiri, 1939; ERA 1108.7.219, 1411–415, Aluseid “Võidupoieste” ja “Kodutütarde” korrastiste põhimääruste koostamiseks, 1939.

Eesti Noorte organiseerimiseks kavandati isegi vastavat seadust, mis andnuks organisatsioonile juriidilise isiku õigused ning võrdsustanuks organisatsiooni täisealised teenistujad riigiteenistujatega (s.t nad hakkaksid sellest peale saama riiklikku pensiooni, haiguskindlustust ja laste abiraha). Kõik mainitud skautlikud noorteorganisatsioonid, mitmesuguste skautlike organisatsioonide noorteüksused ja noorliikmed oleksid kavandatava seaduse alusel hakanud Eesti Noorte koosseisu kuuluma kaks kuud pärast Eesti Noorte põhikirja jõustumist. Vastavalt kavatseti muuta ka 1938. aasta noorsoo organiseerimise muutmise seadust, ent tegelikkuses ei jõutud ka Eesti Noorte seaduse vastuvõtmiseni.²¹ Haridusminister Aleksander Jaakson esitas 25. mail 1939 Eesti Noorte seaduse projekti Vabariigi Valitsusele, paludes “teha esitis Vabariigi Presidendile nimetatud seaduse edasilükkamatu riikliku vajaduse tõttu anda ja välja kuulutada dekreedina”.²² *Riigi Teatajast* Eesti Noorte seadust ei leia, samuti ei ole seda Eesti Riigiarhiivis säilitatavas Vabariigi Presidendi antud dekreetide toimekus.²³ Muutunud poliitilistes oludes oli arvatavasti pakilisemaid probleeme ning Eesti Noorte tegeliku organiseerimiseni lihtsalt ei jõutud.

EESTI NOORED, 1942

1939. aasta sügisel astus Kaarel Eenpalu valitsus pärast baaside lepingu sõlmimist tagasi ja koos sellega ka haridusminister Aleksander Jaakson. Veel 2. detsembril 1939 kirjutas Valga maa- vanem, Kaitseliidu Valga maleva propagandapealik ja Noorkotkaste Valga maleva vanem Värdi Velner ajalehes *Uus Eesti*, et noorte organiseerimise küsimus on olnud päevakorral pikemat aega, kuid seni pole kavadest kaugemale jõutud. Uus haridusminister Paul Kogerman olla artikli andmeil ajakirjandusele kinnitanud, et muude küsimuste hulgas on haridusministeeriumi töökavas

²¹ERA 1108.7.219, 1359–362, Noorsoo-organisatsiooni “Eesti Noored” seadus, allkirjastamata, 25.5.1939.

²²ERA 1108.7.219, 1356, Haridusminister A. Jaakson Vabariigi Valitsusele, 25.5.1939.

²³ERA 84.1.1317, Vabariigi Presidendi poolt antud dekreedid, 11.10.1938 – 11.10.1939.

endiselt ka noorteorganisatsioonide küsimuse lahendamine, viimase tähendust pikemalt lahti seletamata (Velner 1939). Selge on aga see, et päevakorral olid juba hoopis pinevamad küsimused.

Tulid sootuks uued ajad, mil üks ja üldine noorteorganisatsioon küll moodustati, kuid mitte enam Eesti isamaalises vaimus. 1942. aasta lõpul teatas organisatsiooni Eesti Noored ellukutsumisest Eesti Omavalitsuse juht Hjalmar Mäe: “Saksa rahva juhi tahte Eesti noorte organiseerimiseks on teatavaks teinud Kindralkomissar Lietzmann. On välja töötatud ja minu poolt kinnitatud “Eesti Noorte” põhimäärused, milliste alusel on tööle asunud “Eesti Noorte” peastaap, eesotsas “Eesti Noorte” peastaabi ülemaga”.²⁴ Organisatsioon allus otseselt Omavalitsuse juhile alates 1. oktoobrist 1942,²⁵ olles enne seda lühikest aega kuulunud haridusdirektooriumi rahvakasvatustalituse juurde selle VI osakonnana.²⁶ Noorte vaba aja kasvatustööd korraldati Eesti Noorte peastaabi juhtimisel koos haridusdirektooriumi koolivalitsusega.²⁷

Eesti Noorte ülesandeks ja eesmärgiks oli nüüd kasvatada noori väljaspool kodu ja kooli vaimselt, kõlbeliselt, kehaliselt ja kutseoskuslikult vabatahtliku ja vastastikuse kasvatusel, kohustades neid samal ajal Uue-Euroopa ülesehitamisele Adolf Hitleri juhtimisel. Organisatsiooni liikmeks võisid astuda 10–18-aastased noored vanemate või hooldajate kirjalikul nõusolekul, esitades vajaduse korral ka päritolutunnistuse, sest “juute vastu ei võeta”. Teiste rahvuste kohta põhikirjas märkust ei ole.²⁸ Et organisatsioon ei olnud aga ainult eestlastele mõeldud, sellest annab tunnistust *Postimehe* toimetuse käsikirjade toimik Eesti Riigiarhiivis, kus leidub artikkel Eesti Noorte liikmeskonna kohta. Selles mai-

²⁴ERA 2966.6.466, 1 39–39 p, Eesti Omavalitsuse Juht, ringkiri nr. 932, ära kiri, 14.10.1942.

²⁵ERA R-208.1.2, p-mata, Noorteorganisatsioon “Eesti Noored” põhikiri, 2.10.1942.

²⁶ERA R-66.1.550, 1 101–103, Eesti Noorte peastaabi 1.IV.43 – 31.III.44. a. eelarve seletuskiri, 25.5.1943.

²⁷ERA R-208.1.5, p-mata, Eesti Noorte Peastaabi juhendeid noorte vabaaja enesekasvatustöö korraldamiseks 1944. a. põllutööhooajal, 13.5.1944.

²⁸ERA R-208.1.2, p-mata, Noorteorganisatsioon “Eesti Noored” põhikiri, 2.10.1942.

nitakse, et Noarootsis Riguldis alustas tegevust Eesti Noorte rootsi rahvusest liikmeid koondav lipkond.²⁹

Eesti Noorte malevad jagunesid soo ja vanuse järgi malevkondadeks, need omakorda lipkondadeks. Eesti Noortel oli oma vorm ja tunnusmärk.³⁰

1943. aasta 25. mail kuulus Eesti Noorte organisatsiooni viieteistkümmesse malevasse üle kahe tuhande noormehe, kes olid organiseeritud kolme kuu jooksul.³¹ Tütarlapsi hakati organiseerima 1944. aasta jaanuaris.³² Samal kuul teatati Eesti Omavalitsuse peavalitsuse pressiteates, et Eesti Noored hakkab võtma üha püsivamat kuju, millega kaasneb ka noorte arvuline juurdekasv, ning võib asuda järjest aktiivsemale tütarlaste organiseerimisele.³³ Samal ajal saatis Valter Suigussaar, Eesti Noorte peastaabi I osakonna juhataja peastaabi ülema ülesannetes, noorte malevate juhtidele kirja, milles tuletas neile meelde, et käesolev kuu on mõeldud intensiivseks noorte organiseerimise tööks, kuid seejuures tuleb silmas pidada, et liikmete arv ei tõuseks fiktiivselt. Ühtlasi juhtis ta tähelepanu organisatsiooni malevate ja koolide nõrgale omavahelisele koostööle: “Maleva juhid ei informeerii koole oma tegevusest ning koolid ei ole teadlikud, kes õpilastest on Eesti Noored. Palun kiires korras luua koolidega kontakt ning koolidele esitada õpilaste nimekirjad, kes on Eesti Noored, ühtlasi paludes koolijuhataja seisukohta nende suhtes.”³⁴

Eesti Noorte lühike tegevusaeg kodumaal lõppes koos Saksa vägede taandumisega 1944. aastal. Kogu sisulise töö oli määratud sõda koos oma nõudmiste ning piirangutega. Suurema osa vabast

²⁹ERA 4416.1.115, 1 84–85, “Eesti Noorte” pere kasvab, *s.a.*

³⁰ERA R-208.1.2, p-mata, Noorteorganisatsioon “Eesti Noored” põhikiri, 2.10.1942.

³¹ERA R-66.1.550, 1 101–103, Eesti Noorte peastaabi 1.IV.43 – 31.III.44. a. eelarve seletuskiri, 25.5.1943.

³²ERA 1097.3.275, 1 100, Eesti Noorte Peastaabi tütarlaste juht L. Juske Pärnu Maakoolivalitsuse juhatajale, 12.6.1944.

³³ERA R-209.2.3, 1 319–320, Eesti Noored aastavahetusel, 6.1.1944.

³⁴ERA R-208.1.1, 1 66, I osakonna juhataja Eesti Noorte Peastaabi Ülema ülesannetes Valter Suigussaar noorte malevate juhtidele, 14.1.1944.

ajast hõlmas noorte põllumajanduslik abiteenistus, mis oli kohustuslik põllutöö suvevaheajal ning olenemata Eesti Noorte liikmelisusest. Mingisugust massiorganisatsiooni sõjatingimustes luua ei suudetud.

1939. aastal Rakvere IV algkoolis kooliteed alustanud Ivo Grossbergi sõnul olid 1940. aastal kõik tema klassi poisid astunud Noorte Kotkaste ridadesse. Nõukogude okupatsiooni esimesel võimuaastal ellu kutsutud pionieriorganisatsiooniga ei liitunud Grossbergi mäletamist mööda vist ükski nende klassi poiss, kuid kui riigikord taas vahetus ja Saksa okupatsioonivõimud Eesti Noorte organisatsiooni moodustasid, olid endised Noorte Kotkaste juhendajad sinna kogunenud ning otsus liituda tuli loomuliku jätkuna möödunud tegevusele. Ka Eesti Noorte raames ette võetu sarnanes möödunuga. Enamasti teotseti välitingimustes, mängiti jalgpalli, luuremänge, käidi matkamas ning talvel suusatamas. Kasulikest asjadest õpiti näiteks tuleohutust ja sõlmede tegemist, korjati vanapaberit ja ravimtaimi. Grossberg meenutab naerulsui, et siamaani on tal meeles, et neid ei tohi päikese käes kuivatada. Riviõppust, mida dokumentides on 1944. aastal eriti soovitavaks peetud, Grossberg ei mäleta. Aega sisustati lapsekeskselt ning väljaspool ideoloogilist selgitustööd ja Suur-Saksamaa ülistamist. Grossberg meenutab, et kui üldse midagi sellist räägiti, siis Eesti kohta ja eestlaste väeosadest: “Eesti Noorte tegevus oli nagu taust muule. Ideoloogilist sundi polnud, kuid eestlust peeti tähtsaks ja seda sai teha, kui Saksa vastu polnud.” Ta meenutab ka hilisemast Nõukogude okupatsiooni ajast ühte huvitavat fakti, kui Rakvere keskkooli võimlemisõpetajaks oli Konstantin Saar, kes Saksa okupatsiooni ajal oli tegutsenud Eesti Noorte ridades.³⁵

Ajaloolane Enn Tarvel hakkas Annikvere algkoolis Vihula valdas õppima 1940. aastal ning Eesti Vabariigis tegutsenud noorteorganisatsioonidesse ta enam astuda ei jõudnud. 1942. või 1943. aastal tuli sama kooli 1940. aastal lõpetanud Ilmar Kasepalu Tarveli klassi Eesti Noori organiseerima. Ütles, et nii nagu omal ajal astusite kõik pionieriks (seejuures Tarvel ei mäleta, kas nende koolis üldse oligi pionieriorganisatsiooni), astuge nüüd Eesti Noorte liikmeks. Tarvel öelnud seepeale, et tema ei olnud pionier, mille

peale Kasepalu vastanud, et tubli poiss, ole nüüd jälle ja hakka Eesti Nooreks: “Sinnapaika see jutt jäi nii minu kui kõige teiste osas. Agitatsioon oli loid ja täiesti tulemusteta.”³⁶

KOKKUVÕTE

Allikmaterjalidest võib saada üsna selge ettekujutuse, kuidas Eesti Vabariigis nähti noorte ühiskondlikku rolli ja milliseid meetodeid isamaalise vaimu ja rahvustunde tugevdamiseks sellega seoses kasutati või kavatseti kasutada. Nn autoritaarse valitsemise aega kuulub kava ühtse noorteorganisatsiooni asutamisest, mis oleks hakanud noorte tunde- ja mõttemaailma kujundama vastavalt tolle aja isamaalistele ideaalidele, mida Riiklik Propaganda Talitus väga jõuliselt kujundas. Ühe ja ainsa noorteorganisatsiooni idee teostumisel oleksid teised noorteorganisatsioonid ära keelatud. Riik ja Kaitseliit tegutsesid selle nimel, et muuta skautlus kui meetod kindla maailmavaate, ideaalide ja väärtuste edasiandmise instrumendiks, millega lapsi ja noori arendada ning kasvatada. Isamaalisus oli aga tollaste laste ja noorte endagi soov. Noorte endi huvidest lähtunud noorteühingute seas tegutses väga mitmesuguste eesmärkide ja huvidega organisatsioone ning isamaalisuse edendamine oli üks nende tegevussuundi. Isamaalisus oli kindlasti ka üks laiemalt levinud põhjusi, mis mobiliseeris noori ühingu-tesse astuma ja pani neid tegutsema. Iseseisvus, algul kultuuriline, hiljem riiklik, oli olnud üheks peamiseks noori innustavaks ideeks juba 19. sajandist peale, mil tekkisid esimesed võimalused organiseeruda ja ühiselt tegutseda. Samas annab noorteorganisatsioonide ja nende tegevuse väga lai spekter aluse väita, et vabatahtlikult ei oleks noored ega ka mitte noortehupid enda tegevust ainult isamaalise suunitlusega riikliku organisatsiooni tegevuseks taandanud. Seniste organisatsioonide koondamise idee oli siiski pealesunnitud valik. Noorte organiseerimise seaduse muudatus 1938. aastal kavandas ühtse, riigi toetatud ja kontrollitud noorteorganisatsiooni loomist seniste skautlike organisatsioonide ühendamise teel. Tulevikus nägi Vabariigi Presidendi juhend noorsoo organiseerimise alal nr 2 ette ka lõpetada kõigi teiste noorteorga-

³⁵Eli Pilve intervjuu Ivo Grossbergiga, 3.8.2012.

³⁶Eli Pilve intervjuu Enn Tarveliga, 25.6.2013.

nisatsioonide tegevus, mis jäi 1939.–1940. aasta sündmuste tõttu ellu viimata. Noortevaldkonna varasem areng ei kinnita oletust, et noored oleksid ise ja vabatahtlikult tahtnud koonduda ainult sellele ideele. Pigem vastupidi, varasemate aastatega võrreldes oli tegevus üha avardunud. Noorteühingute tegevusalade spekter sõltub aga poliitilise surve määrast.

Võib öelda, et Eesti käis ühte jalga mitme teise tolleagese Euroopa riigiga. Nagu mujalgi Euroopas üritas autoritaarne riigivõim ka Eestis sisse seada ja käivitada süsteemi noorte sotsialiseerimiseks ühe kindla maailmavaate alusel. Et selleks oli rahvuslikkuse edendamine, on tolleagestes rahvusvahelises olukorras kõigiti mõistetav nii üldise arengu (rahvusluse idee elas läbi üht oma kõrgeaga, selle alusel oli Esimese maailmasõja tulemusena sündinud palju riike) kui ka Eestit ähvardava Nõukogude Liidu ohu taustal. Noorte isamaalisuse ja riigikaitsele valmisoleku arendamises nähti praktilist võimalust riikliku iseseisvuse tugevdamiseks. Sel eesmärgil taheti kasutada tol ajal uuenduslikku ja eeskujulikku pedagoogilist meetodit, skautlust, mis oli tekkinud umbes kolmkümmend aastat varem ja mille alged olid jõudnud Eestisse paarkümmend aastat varem. Sündmused ja areng, mida võisime jälgida Eesti puhul, kinnitavad noorsootöö sotsioloogilise teooria piirjooni. Suletud ühiskonnas teeb riigivõim noorusest ja noortest poliitilise küsimuse ning kasutab poliitiliselt neutraalseid ning tõhusaid pedagoogilisi meetodeid noorte sotsialiseerimiseks oma eesmärkide saavutamisel. Eesti iseseisvuse vaatevinklist on seda arengut aga raske hinnata. Noorsootöö sotsioloogilise teooria raames võib eristada kahte argumenti: juba kirjeldatud riigivõimu mõju noorte vaba aja korraldusele ning oletuslik ja oodatav noorte sotsialiseerimise (positiivne) mõju ühiskonnale. Esimese kirjeldamisele ongi selles artiklis keskendunud; seda toetavat arengut võib leida nii Eestis kui mitmes teises riigis. Tegelike ajaloosündmuste tõttu jääb aga teise argumenti paikapidavus analüüsimata. Kas ja kuidas oleks noorte kasvatamises isamaalisuse ja riigikaitsele ideede varasemast suurem rõhutamine võinud mõjutada iseseisvuse püsivust ja tegelikku riigikaitset, on võimalik vaid oletada.

Kirjandus

- A. B. 1934. Meie noorte organiseerimisest. — *Kaitse Kodu*, nr 23/24, lk 737–738
- “Eesti Noored” põhialused kaitseliidule vastuvõtmatud: Tulevane noorteorganisatsioon kuulugu kaitseliidu juure. 1938. — *Päevaleht*, nr 312, 17. XI, lk 1
- Heinlaid, Reinhold 1935. Eesti noored — Eesti tulevikulootuse kandjad. — *Kaitse Kodu*, nr 23/24, lk 809–810
- Hüneron, Jaan 1926. Skoutlus ja riigikaitse ülesanded: Noorsoo rahvavaimustus. — *Kaitse Kodu*, nr 12, lk 487–490
- J. V. 1931. Jooni noorte kotkaste elust. — *Kaitse Kodu*, nr 20, lk 451–453
- Kadak, E. 1935. Noorsoo organiseerimine — päevaprobleem. — *Kaitse Kodu*, nr 22, lk 743
- Kaitseliidu 1930/1931. a. tegevuse aruanne, Noorte Kotkaste organisatsioon. 1931. — *Kaitse Kodu*, nr 37/39, 867–890
- Kaitseliit asutab noorte rühmad. 1928. — *Kaitse Kodu*, nr 6, lk 371–372
- “Kodutütarde” organiseerimise eel. 1931. — *Kaitse Kodu*, nr 48/49, lk 1060
- Koidutarid ja tähetütreid: Naiskodukaitse noori organiseerimas. 1931. — *Kaitse Kodu*, nr 12, lk 272–273
- Kutsutakse ellu ühine noorsoo organisatsioon “Eesti noored”: Haridusministeeriumis koostati organisatsiooni juhiste ja põhikirja kavad. 1938. — *Päevaleht*, nr 310, 15. XI, lk 2
- Liping, Kaarel 1940. Noortel Kotkastel seisab ees tegevusrohke suvi. — *Kaitse Kodu*, nr 10, lk 307–308
- Maide, Johannes 1938a. Noored Kotkad ja Kodutütred: Mõtteid ühisest noorteorganisatsioonist. — *Kaitse Kodu*, nr 19, lk 626–627
- Maide, Johannes 1938b. Kaitseliit ja mõtteid ühisest noorteorganisatsioonist “Eesti Noored”. — *Kaitse Kodu*, nr 22, lk 765–767
- Meie noored: Noorte pere tuleb ühendada ühiseks tööks. 1933. — *Kaitse Kodu*, nr 17, lk 493
- Mida arvatakse skautide-noorkotkaste ühendamiseks. 1938. — *Postimees*, nr 314, 19. XI, lk 4
- Neggo, Viktor 1928. Noored Kotkad. — *Kaitse Kodu*, nr 7/8, lk 379–381
- Neggo, Viktor 1930. Missuguseks peaks kujunema “Noorte kotkaste” organisatsioon. — *Kaitse Kodu*, nr 1/2, lk 32–34
- Noored ridu koondamas. 1929. — *Kaitse Kodu*, nr 2, lk 38

- Noorkotkaste ja skautide ühinemist pooldatakse: Organisatsioonide juhtivate tegelaste vastused “Uus Eesti” ringküsimusele. 1938. — *Uus Eesti*, nr 314, 16. XI, lk 3
- Pajur, Ago 2005. Autoritaarne Eesti. — Sulev Vahtre (peatoim.). *Eesti ajalugu*. VI: *Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Tartu, lk 92–106
- Petrov, L. 1925. Kaitseliit ja skoutlus. — *Kaitse Kodu*, nr 1, lk 17–19
- Pruuden, Salme 1932. Kodutütred: Nende senisest tegevusest. — *Kaitse Kodu*, nr 23/24, lk 765–766
- Taru, Marti, Filip Coussée, Howard Williamson 2014. Youth work in connection to policies and politics. — M. Taru, H. Williamson, F. Coussée (Eds.). *The History of Youth Work in Europe: Relevance for Today's Youth Work Policy*. Vol. 4. Strasbourg: Council of Europe Publishing, pp. 125–136
- Teder, Kaljula 1940. Tee noorkotkluseni. — *Kaitse Kodu*, nr 10, lk 291–293
- Tedersoo, Johannes [ps. J. T.] 1930. Skoutlikust liikumisest Eestis. — *Kaitse Kodu*, nr 46, lk 1211–1212
- U. S. 1935. Eesti noorsooliikumine vajab ühtlustamist. — *Kaitse Kodu*, nr 1, lk 14
- Vaan, Laura 2005. Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul: Magistritöö. Juhendaja Ago Pajur. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, eesti ajaloo õppetool. Tartu: Tartu Ülikool. Vt hdl.handle.net/10062/1208
- Vellerind, Johannes 1938. Noorte Kotkaste ja Kodutütarde organisatsioonide arenemise suunast. — *Kaitse Kodu*, nr 17, lk 561–565
- Velner, Vardi 1939. Organiseeritud noored. — *Uus Eesti*, nr 329, 2. XII, lk 4

MARTI TARU (sünd. 1970) on lõpetanud Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna sotsioloogia erialal 1995, sotsioloogiamagister 1997. Tartu Ülikooli sotsiaal- ja haridusteaduskonna sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakonna sotsiaalse analüüsi meetodite õppetooli teadur 1998–2001, a-st 2002 Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi teadur; Helsingi Ülikooli riigiteaduste doktorant a-st 2008.

ELI PILVE (sünd. 1982) on lõpetanud Tallinna Ülikooli kultuuriteaduskonna kultuuriajaloo erialal 2004, ajaloomagister 2007. Töötanud Lehmja põhikooli ajalooõpetajana 2004–2006, Rae vallavalitsuse muuseumi koordinaatorina 2004–2007, Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutuse assistendina 2006–2010. A-st 2010 Sihtasutuse Eesti Mälu Instituudi teadur; Tartu Ülikooli doktorant. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid “Maa, vabaduse eest” (2008, nr 2, lk 301–337) ja “Eesti kodanike opteerimisest pärast Tartu rahulepingu sõlmimist” (koos Meelis Saueauguga; 2009, nr 10, lk 1937–1968, nr 11, lk 2141–2158).

ADO VABBE. Kompositsioon "Siuru II" (1918)

"KUSAGIL ON IKKA PAREM KUI MEIL..."

Maanoorte valikute taustast ajakirjanduse ja noorsootöötajate pilgu läbi

Raili Nugin

Pole uudis, et Eesti ühiskond on viimastel aastakümnetel põhjalikult muutunud, ent muutuste kiirus, määr ning nende tõlgendamine on erinev. Võib ehk vaielda, kas näiteks maapiirkondades pärast iseseisvuse taastamist toimunud muutused on suuremad kui linnades, aga kindlasti on nad väga erinevad. Kolhooside kaotamine ning põllumajandussektori vähenemine, linnastumine ning rahvastiku areng on muutnud nii maaelu toimimispõhimõtteid kui ka selle kuvandit. Tihti on need muutused toonud kaasa maapiirkondade marginaliseerumise nii majanduslikult kui ka sümboolselt. Eestis on väga palju asulaid, kus viimastel aastakümnetel on suletud raamatukogusid, poode, kõrtse, apteekke ja koole. Koolide sulgemine tähendab aga sageli, et noored ja noored lastega pered kolivad neist kohtadest ära ning uusi inimesi sellises paigas enam peale ei kasva. Noorte lahkumist peetakse kõige kriitilisemaks küsimuseks elu säilitamisel maapiirkondades, sest nad on kõige aktiivsem osa ühiskonnast (Stockdale 2006). See on ka üks põhiprobleeme, mida uurivad maanoortega tegelevad sotsioloogid (Auclair, Vanoni 2004: 103). Isegi neis riikides, kus ränne maapiirkondadesse ületab linnastumist (näiteks Suurbritannia), on probleem siiski terav (Woods 2011: 179).

Vaatlen selles artiklis noorte maalt lahkumise tahke Eestis, analüüsides arusaamu maapiirkondade kohta ajakirjanduses ja

süvaintervjuusid noorsootöötajatega.¹ Teisisõnu ei keskendu ma mitte niivõrd noorte enda arusaamadele maalt lahkumise kohta, vaid püüan näidata neid narratiivseid mustreid, mis noori ümbritsevad. Analüüsitud on ajalehes *Postimees* ilmunud artikleid, milles on käsitletud maaelu ja noori (noorte lahkumist ja õppimisvalikuid), ning süvaintervjuusid inimestega, kes eri maakohdades tegelevad noortega.

EESTI MAAELU KONTEKST

Maapiirkondade määramine pole tegelikult kuigi kerge. Akadeemilistes, poliitilistes ja ajakirjandusringkondades ning igapäevases keelekasutuses on sel puhul kohati käibel vastuolulised tähendused. Ruraaluuringud tähendasid pikka aega vaid põllumajanduse uurimisega seonduvat. Praeguseks on maa-uuringute teemade ring aga laiem, kaasates ka maaelu sotsiaalseid aspekte ja palju muud. Lihtsustatult võib väita, et “maa-elu” ja “maalisust” mõistetakse eelkõige vastandmõistete “linna-elu” ja “linnalisus” kaudu. Sageli kujutatakse neid kahte vastandlikuna — viimaseid nähakse näiteks progressi ja uue kandjadena, esimesi aga pigem traditsiooniliste ja mahajäänutena. Teisalt võidakse linnaelu kujutada mürarikka, individualistliku ja üksindust tekitavana, vastandades sellele maaelu kogukondlikkuse, vaikuse ja idüllile.

Halduslikel põhjustel ja mitmesuguste tegevuskavade väljatöötamiseks on käibel ka selliseid maapiirkondade definitsioone, mis lähtuvad kvantifitseeritavatest mõõdikutest, mis küll riigiti erinevad. Nendes määratlustes lähtutakse maapiirkondade piiritlemisel peale elanike arvu ka asustustihedusest, kaugusest linnadest, ligipääsust taristule või põhilisest majandusharu tüübist (põllumajanduse ülekaal, väikeettevõtete domineerimine jne; vt ka Clout

¹Noorsootöötajateks nimetan ma intervjueeritavaid tinglikult. Kuna maapiirkondades on inimesi vähe, ei jätku kõikidesse kohtadesse noorsootöötajaid selle sõna otseses tähenduses. Seega on intervjueeritud inimesi, kes ühel või teisel moel puutuvad oma töös või (vabatahtlikus) tegevuses kokku noortega. Intervjueeritavate hulgas oli kultuurimaja juht, lastekaitsetöötaja, mitme ala treenereid, õppealajuhataja, kooli huvijuht, MTÜ juhte, muinsuskaitsetöötaja, lapsevanem jt.

1984). Eestis peetakse maapiirkondadeks valdu ja väikelinnu kuni nelja tuhande elanikuga (Värnik jt 2011: 5).

Eesti maaelu arengut on määranud Eesti väiksus ja viimastine regionaalne areng, mille tulemusena on suur osa Eestist koonduvad pealinna. Praegu elab Tallinnas ja selle ümbruses ligi 40% Eesti elanikest ning 60% rahvuslikust kogutoodangust tuleb Tallinnast ja Harjumaalt. Eestis on linnu, mille elanike arv küünib vaid tuhandeni, ning paljudes maakohdades võib ka ühe pere kolimine maale või maalt ära tähendada suuri protsentuaalseid muutusi vallaelarves või kooliõpilaste arvus.

Rahvastikuliste muutuste mõistmine on üheks olulisemaks võtmeks ka maapiirkondade probleemide analüüsimisel. Ühelt poolt on viimaste aastakümnete jooksul toimunud ulatuslik linnastumine, teiselt poolt on oluline aga ka sündimusega seonduv. Kui 1988. aastal sündis 25 060 last, siis 1998. a oli sündide arv vaid 12 167 — ligi poole võrra väiksem. Praeguseks on aastas sündivate laste arv siiski veidi tõusnud (2013. a sündis 13 831 last).² Seega on kahekümnendates eluaastates noori pea-aegu kaks korda rohkem kui teismelisi. Kui me paneme need numbrid väikeste maakohdade konteksti, näeme, et kui mõnes kohas on keskkoolilõpetajaid terve klassitais, ei ole sealsamas vajalikul hulgal lapsi, et avada esimene klass piisavalt suure õpilaste arvuga. Selline demograafiline areng paneb küsimärgi alla paljude koolide püsimise.

Koolide kestvust ei mõjuta aga pelgalt sündimuse vähenemine. Maakoolide õpilaste arv on vähenenud ka seetõttu, et maanoored eelistavad kodu lähedal asuvale koolile linnas asuvat. 2010. aastal Eestis korraldatud pendelrändeuringu järgi on väljaspool oma kodust omavalitsust aktiivsed, kas õppimise või tööga seotud põhjustel, ligi kolmandik elanikest (380 000; Ahas jt 2010). Ligi pooled maanoored õpivad gümnaasiumiastmes kusagil linnas ning koguni 38% noori käib väljaspool oma koduvalda gümnaasiumis ka siis, kui enda vallas on gümnaasium olemas (samas).

²Siin ja edaspidi pärinevad statistilised andmed Eesti Statistikaameti kodulehelt www.stat.ee, kui ei ole osutatud teisiti.

ANDMESTIK JA ANALÜÜSIMEETODID

Artikli aluseks on ajakirjandus ja intervjuud, mis on kogutud aastail 2010–2012. Meedia analüüsimiseks on valitud Eesti suurima päevalehe *Postimees* 2010. aastakäik. See aasta valiti seetõttu, et samal aastal alustati ka välitööd ning ajakirjanduses kajastaval diskursiivsel muustril on enamasti pikaajaline mõju. *Postimehe* analüüsimisel kasutati ainult paberversioonis ilmunud artikleid. Põhjalikumaks analüüsimiseks ja kodeerimiseks valiti välja 157 artiklit. Valikukriteeriumiks oli artiklite sisu: valimisse jäid artiklid, milles kajastati maaelu, sotsiaalseid probleeme maal, noorte elu maal või noorte valikuid laiemalt (nt hariduse alal). Artiklid, milles käsitleti küll mõnda objekti, mis asus linnast väljas, kuid ei rääkinud käsitletud temast maaelu kontekstis, jäid välja. Nii näiteks ei analüüsitud artikleid, mis kirjeldasid mõne hoone restaureerimist maal, autoõnnetusi või ka näiteks vaimupuudega laste varjupaiga asutamist maapiirkonnas, kui artikli keskmes oli hoone, õnnetus või varjupaik ise ning asukohta ega mingeid seoseid sellega ei käsitletud. Ka looduse- või loodusõnnetusteteemalised artiklid jäeti välja, kui piirkonda puudutavaid sotsiaalseid aspekte jutuks ei võetud. Artiklid kaasati analüüsi, kui loodusõnnetust käsitleti ühe kindla maakoha probleeme kaasates. Kindlasti kätkeb selline valimi koostamine endas subjektiivsust, sest piiri tõmbamine on sageli keeruline. Sellegipoolest on valitud artiklite hulk piisavalt suur, et tekiks teemade küllastus (ehk saturatsioon) ning teatav narratiivsete muustrite kordumine. Artikleid analüüsiti Philipp Mayringi (2000) kvalitatiivse kontentanalüüsi järgi. Analüüsiüksuseks oli üks artikkel. Artiklites kajastunud peamine mõte võeti kokku lausesse või kahte, tekkinud laused koondati sarnasuse alusel koodideks. Sarnased koodid koondati temaatilisuse alusel kategooriateks, rühmitades ühe teema alusel loodud erinevad koodid.

Süvaintervjuud koguti viie välitöö ajal Mäetagusel, Toilas, Kernus, Palal ja Avinurmes aastail 2010–2012.³ Peamiselt koguti intervjuusid maanoortega ning põhiliseks valikukriteeriumiks oli

³Mäetaguse, Toila ja Avinurme välitööd korraldati koostöös Eesti Rahva Muuseumiga ning intervjuud tehti koos ERMi töötaja Jaanika Jaanitsaga.

seetõttu vanus ja seotus maakohaga. Respondente leiti lumepallimeetodi abil (kasutades ka noorsootöötajate abi) või ligineti neile lihtsalt avalikes kohtades. Kokku intervjueriti 52 noort. Need intervjuud pole siin artiklis küll põhiliseks analüüsiobjektiks, kuid neid on kasutatud taustana. Intervjueriti ka 17 noortega tegelevat täiskasvanut, kes tundsid noorte olukorda ja kohalikke olusid ning olid oma igapäevategevuses noorsootööga otseselt või kaudselt seotud. Intervjuud toimusid eri kohtades (intervjueritavate kodus, koolides, kohvikutes, aias, koolis või töökohas) ning kestsid keskmiselt tund aega. Intervjuerimisel kasutati poolstruktureeritud intervjuuvormi, mille käigus küsiti respondendilt noorte olukorra, plaanide ja perspektiivide kohta selles piirkonnas. Tehti 12 individuaalintervjuud (tekstis märgistatud ID), kuid kolme noorsootöötajat intervjueriti koos ning kaks noorsootöötajat osalesid intervjuus koos noortega (tähistatud GI). Kõigi vastajate nimed on nende anonüümsuse säilitamiseks muudetud. Intervjuud salvestati ning transkribeeriti.

MEEDIADISKURSUSED:

“VÄLJASUREVAS PAIGAS PÜSIB VAID PATRIOOT”

Alapeatüki pealkiri on võetud ühe Eesti paiga probleeme käsitleva artikli pealkirjast.⁴ Kuigi marginaliseerumine pole ainus muster, mille abil maapiirkondade kuvandit ajakirjanduses luuakse, on see ometi üks olulisemaid võtmeid, milles neid avatakse. Selles pole tegelikult midagi uut ega Eestile ainuomast, sest ruraalsust on aja jooksul kujutatud kahte moodi: maaelu nähakse kas tagurliku ja mahajäänuna või pastoraalse idüllina (Woods 2011: 18). Mõlemad stereotüübid on levinud ka Eesti ajakirjanduses. Peale selle universaalse muistri võib analüüsitud artiklites näha ka maapiirkondade kujutamist teatud siirdeolukorras olevana. See võib tuleneda Eesti postsotsialistlikust taustast, ent arvestades maapiirkondade muutumist kogu maailmas ei pruugi seegi kuvand midagi eripärast olla.

⁴Vahur Koorits. “Väljasurevas paigas püsib vaid patrioot.” — *Postimees*, 14. V 2010.

2010. aasta oli Eestis majanduskriisi aasta. Sellele eelnenud aastal oli majanduslangus olnud kõige suurem, 2010. a asus aga majandus sellest vaevaliselt toibuma. Nendele protsessidele eelnenud kiire majandustõus ja sellest tingitud ootused tegid ilmselt majanduslanguse sageli üsna valusaks. Paljud artiklid (11 tükki) rääkisid maakohtade rahaprobleemidest. Nii mõndagi vallajuhti kujutati sealjuures nõutuna, kel suuri tulevikulootusi pole, sest omavalitsuste eelarve sõltub suuresti elanike sissetulekutest. Majanduskriisi tõttu ei kaotatud ainult palgas, paljud jäid ka töökohast ilma, ja et väikestes kohtades on iga maksumaksja osa suhtarvuna väga oluline, oli juhtide meel üsna mõru:

“Rahakott on nii auklik, et lase olla,” ütles Vara vallavanem Väino Kivirüüt ja kordas: “Väga auklik.”⁵

“Kui olukord on hull, siis tuleb valmis olla kõigeks,” ütles Mäksa vallavolikogu esimees Vaike Lillemäe. “Püüame ellu jääda, oleme läbi arutanud palju võimalusi, kuidas praegusel keerulisel ajal hakkama saada.”

Tulumaksu suurenemist ei paista kusagilt. Vaike Lillemäe sõnul on vallas juba üle saja inimese tööta.⁶

Viimases artiklis kirjeldatakse olukorda, kus vald peab oma töötajaid saatma palgata puhkusele, et ots otsaga kokku tulla. Kui mõnes artiklis kujutati valdade rahaprobleeme paratamatuna (üleilmsest majanduskriisist tekkinud majanduse jahenemine), siis teistes vihjati, et kohtadel töötavad suutmatud inimesed, kes on oma viletsas olukorras ise süüdi. Mitmele artiklile oli lisatud ka regionaalministri kommentaar, kes andis samuti mõista, et ilma keskvoimu abita ei suuda mõned omavalitsused oma eelarvet ja tegelikku rahanduslikku olukorda tasakaalu viia.

Teine artiklite rühm kajastas omavalitsuste segaseid afääre ja intriige või nende ebatõhusat tegutsemist. Üks eredamatest näidetest siin on nn Rõngu kooli juhtum, millest 2010. aastal kirjutati *Postimehes* koguni üheksa artiklit. Rõngu vallavalitsus

⁵Kristiina Kruuse. “Tartumaa omavalitsused siplevad võlgades.” — *Postimees*, 14. I 2010.

⁶Vilja Kohler. “Mäksa valla töötajatel tuleb palgata puhkus.” — *Postimees*, 1. IV 2010.

sõlmis kooli remontimiseks ehitusfirmaga lepingu, eirates teatud reegleid, mis keskvoim omavalitsustele oli kehtestanud. Vea ilmsiks tulles trahvis rahandusministeerium valda, see aga omakorda tähendas, et samadel lepingutingimustel vald ehitusfirmale maksta enam ei saanud, mistõttu viimane jättis remondi pooleli. Samuti kärpis riigi trahv tublisti valla finantsvõimekust. Seisti lõhkise küna ees ning lugu kestis kogu aasta (lahenes alles 2011), päädides vallavalitsuse vahetamisega, ja uus vallavalitsus alustas probleemi lahendamist otsast peale. Senikaua pidid õpilased tundides käima mitmes kohas (raamatukogus, kultuurikeskuses). Kogu afääri kujutati munitsipaalvõimu võimetuse võtmes, kes probleemi lahendamise asemel sattus võimuintriigidesse ega suutnud selle käigus noortele normaalseid õppimistingimusi tagada. Teisisõnu kujutati selle juhtumiga seoses noori kui maapiirkondade marginaliseerumise passiivseid ohvreid (vt ka Panelli, Punch, Robson 2007: 2). Teised sellega sarnaseid teemasid kajastavad artiklid (7 tükki) käsitlesid näiteks koolidirektori vallandamist, raha kuritarvitamist, muuseumi sulgemist jne. Mitmes artiklis oli näidatud maaelanikke aktiivselt vastandumas ametnikele, keda kujutati rumalate ja ebapädevatena.

Üldist maapiirkondade hääbumist kajastavad artiklid (47 tükki) varieerusid nii teemadelt kui ka rõhuasetuselt. Mõned kirjeldasid lihtsalt üldist lootusetut õhkkonda maal. Näitena võiks tuua reportaaži Laekverest:

Litunud puumajas komisjonipoodi pidava Rita Vee Välbaga ühes asjas ei nõustu. Tema hinnangul saab ikka hullemaks minna küll. Aga tõesti, ega praegugi ole olukord kiita: mõnel päeval ei tule kassasse ühtegi krooni. Kuigi võiks eeldada, et majandusraskustes inimesed on hakanud uute asjade ostmisele kasutatuid eelistama, pole Vee meelest rahval enam sedagi raha.⁷

Sageli on maaelu kirjeldavad väljendid (*Poolpõlenud endine poehoone, rohelisteks võõbatud välikäimla, luitunud puumaja*) tähendusrikkamad kui intervjuueeritavate tsitaadid artiklis. Maaelu on unustatud või kadumas. Kõleda atmosfääri ning kõige haavatavamate eemaletõukamise kujutamine on üsna tavaline ka teistes

⁷Kaur Paves. “Laekvere enne eurot: poodnikud rahul, lihtrahvas hirmul.” — *Postimees*, 2. VII 2010.

kirjatöodes. Osa artikleid räägib mõnest suuremast muudatusest, mis mõjutab valusalt maainimeste igapäevaelu, nagu näiteks digiresepti või digiteleviisiooni juurutamine. Kirjeldatakse ka lihtsalt hääbumistendentsi: koolide sulgemist, ettevõtete pankrotistumist jne. On artikleid, milles kirjeldatakse maainimesi patroneerivalt positsioonilt, osutades, et nad on ise laisad, ebaadekvaatsed või joomarid:

“Ma olen joonud ja seetõttu on vaba päev,” selgitas ta, miks ta keset päeva tööl pole. “Ma joon oma vanaisade ja sugulaste pärast, kes sõjas surid,” lausus mees.

Jegorov alustas joomist juba pühapäeval ning polnud vahepeal kaineks saanud.⁸

Viimane löik pärineb artiklist, mis kirjeldab kunagise küla ja praegu Kohtla-Järve Viivikonna linnaosa haldusallas oleva Sirgala asumi hääbumist, kus kunagi oli kaks poodi, kool ja laste-aed ning milles “nüüd pole enam midagi alles jäänud”. Emotsionaalsele ja detailirohkele olupildile järgneb ametniku napp kommentaar, milles sedastatakse, et väljasuremine on paratamatu ning järelejäänud elanikele otsitakse võimalusi mujale asumiseks. Selline artikli ülesehitus, milles emotsionaalsele ja pikale kirjeldusele vastandatakse ametlikku keelepruuki kasutavad napisõnalised ametnikud või ärimehed, on üsna tavaline. Lugusid, milles ametnikke või suurärimehi vastandati kohaliku kogukonnaga, oli koguni kolmkümmend. Peamiselt kajastati neis mõnda riigi algatatud ehitustööd (kaevandus, kiirtee, tuulegeneraatorid), mis häirisid kohalike elu, kelle proteste siiski kuulda ei võetud. Oli ka artikleid, mis rääkisid mõnest seadusesättest või regulatsioonist, mille loomisel ametnikud maaelanikega ei arvestanud (kooli-elu korraldavad sätted; kalandusreeglid, mis väikekalameeste vajadusi ei arvesta).

Kuigi esitatud pilt tundub üsna tume, ei ole maaelu siiski üksnes negatiivselt kujutatud. Nagu öeldud, kirjeldatakse maalistsust ka pastoraalse idüllil võtmes. Mõnikord kumab idüllilistest kirjutistest läbi ka maapiirkondade marginaalsus, ent mitte alati. Paljudes artiklites (25 tükki) kirjeldatai maainimesi kui vastupidavaid,

⁸Koorits, *op. cit.*

vapraid, töökaid, kavalaid ja tublisid inimesi, kes ei lase saatuselöökidel end heidutada.

Marginaalsuse kujutamise määr artiklites erines. Mõnikord kujutatakse maainimeste positsiooni äärmuslikuna, sest nad elavad looduse vingerpusside meelevaldas (tormid, lumesajud, üleujutused):

Seejärel istub ta kanuusse ja pomiseb veel üle öla: nii palju vett, kellele seda kõike vaja on. Elu aga ei jää nii suurest veehulgast seisma ning nii lükkab Arnogi mõlaga kanuule hoo sisse ja aerutab kohaliku juuksuri juurde.

“No mis elu see on, eks ole,” ütleb Silver äsja juksurist naasnud Hoolmiku talu elanikule Arnole. “Mis elul viga, elu on ilus. Veereb nagu hernetera peopesal,” vastab Arno. “Ja aasta pärast jälle!”⁹

Teinekord kujutatakse maainimese elu põllutööde raskuse kaudu:

Taavi uni on nüüd katkendlik — mees tõuseb öösel iga tunni-poolteise tagant, et kuivatusprotsessile silm peale heita. Ta ise ei tee sellest mingit numbrit, sest on harjunud ja vahepeal saab ju magada ka.

[Taavi abikaasa] Gaile teab rääkida, et eelmisel aastal magas mees viljakoristuse ajal oma voodis vaid ühe öö. Kuivati juures on ase tänini ootel.¹⁰

Paljudes artiklites käsitatakse ruraalsust kui eestluse või rahvusliku identiteedi osa (vt ka Woods 2011: 2; Juska 2007: 239). Maaelu on kirjeldatud sageli kui varjupaika, milles on säilinud teatud primitiivne rikkumatus (Matthew, Tucker 2007: 95). Ka Eesti rahvuslikus ajalookirjutuses kujutatakse eestlast kui töökat ja visa, raskusi trotsivat talupoega, keda kannatused teevad vaid sitkemaks (Tamm 2009).

Positiivsena kujutavad maaelu ka need artiklid, mis räägivad maal toimivatest kogukondadest (14 artiklit). Ka nendest lugudest paljud räägivad ühtsustundest, mis aitab inimestel toime tulla

⁹Kristi Leppik. “Kuidas Soomaa Arno vetevälja kirudes juksurisse kanuutas.” — *Postimees*, 7. IV 2010.

¹⁰Sirje Niitra. “Eesti parim talu tekkis tühjalt kohalt.” — *Postimees*, 29. VII 2010.

rasketel aegadel või rasketes tingimustes. Näiteks räägitakse kogukondadest, mis üheskoos koristavad tormikahjusid või organiseerivad laulukaare taastamise nimel öötantsupeo. On artikleid, mis räägivad väikestest koolidest, kus lapsed, õpetajad ja vanemad tunnevad üksteist hästi, hoolivad üksteisest ja tulevad toime koolide sulgemisähvarduste kiuste. Samasuguses vaimus on kirjutatud lugu koolibussist, mille juht teab iga jütsi nime ning helistab vanematele, kui last õigel ajal peatuses pole jne. Kõigis kogukondi kirjeldavates artiklites pole maaelu varjukülgi kujutatud, näiteks neis, mis räägivad kohalikest laadadest, kujutavad heategevuseks raha koguvaid lapsi või räägivad hobikeraamikust, kes kogub enda ümber aktiivseid ja teotahtelisi külaelanikke. Maaelu on alati seostatud kogukonnatunnetusega, mõnikord koguni nii palju, et neid kahte peetakse sünonüümideks (Woods 2011: 164; Tönnies 1963; Ida-Euroopa riikides on see seos ka küsimärgi alla pandud, vt ka Annist 2011: 16).

Maaelu positiivseid külgi kajastavad ka neist inimestest kõnelevad artiklid, kes entusiasmiga kasvatavad põllusaadusi, mis seetõttu on maitsvamad, puhtamad ja tervislikumad (5 artiklit); samuti lood uue sadama või uute koolide ja lasteaedade avamisest (6 artiklit). Mõni artikkel räägib neutraalsel toonil lihtsalt põllumajanduse toimimispõhimõtetest. Kokkuvõtvalt võiks öelda, et maaelu negatiivseid külgi kajastati ühiskonna struktuuraalse ja majandusliku arengu kaudu (eelarved, võimuintriigid), kuid positiivseid peamiselt nn pehmete väärtuste kaudu (kogukond, puhtus, puutumatus jne).

Analüüsisin ka noorte valikuid puudutavaid artikleid (26 tükki). Selle kategooria alla paigutasin ka lood noorte gümnaasiumivalikust ning gümnaasiumide sulgemise ohust (peamiselt maapiirkondades, 10 artiklit). Sügisesele koolide edetabelite avaldamisele järgnesid vaidlused selliste järjekordade avaldamise mõttekuse üle (6 artiklit). Argumente oli nii poolt kui ka vastu, ent maanoorte uurimise seisukohast on tabelite avaldamine tähtis seetõttu, et need võivad näidata kodukoha kooli viletsat kohta ning kannustada gümnaasiumiõpinguid alustama gümnaasiumis, mis asub vallast väljas, sageli linnas.

Kuues artiklis räägiti Eesti noorte raskest olukorrast üldiselt. Neis kajastatu osutab, et muutuv ühiskond ja tööturg on pannud

noored ebasoodsasse olukorda ning neil on raske leida sobivat elukutset. Sageli räägitakse sellest, kuidas ühiskondlike muutuste tõttu pole noorel oma õpingutega midagi peale hakata, sest õpitu on õppimisaja jooksul juba tähtsuse kaotanud.

Noored, kes kõrge tööpuuduse ajal ei suuda tööd leida ning jäävad seetõttu abiraha ja vanemate toetuse najal vegeteerima, käivad alla, kaotavad elamispinna, emigreeruvad või korjab nad üles allilm.¹¹

Ülikoolist diplomi saanud noorel on väga raske jalga mõne firma või asutuse ukse vahele pista, sest tal ei ole kogemust. Jah, paljudel neist on vale kvalifikatsioon, aga see on pigem riigi hariduspoliitika tagajärg — kellele neid nurgaülikoolides toodetud ärijuhte ikka nii väga vaja on.¹²

Nagu neist tsitaatidest selgub, võib selline olukord viia noorte väljarändamiseni Eestist. Kolmes artiklis käsitleti seda soovimatu tagajärjena, riigi tekitatud sundkäiguna ja mitte isikliku valikuna. Viies artiklis aga kujutatakse noorte välismaale minekut kui ühte eneseteostamise võimalust:

Noored leiavad, et välismaal õppimine annaks neile lisaks huvitavale kogemusele, silmaringi laiendamisele ja võimalusele iseseisvuda ka parema hariduse ja põhjalikuma keelepraktika. [---] Igal asjal on kaks poolt. Reaalsus takistab noortel tihti suurelt unistada ja hirmud saavad unistustes võitu. Peamisi põhjusi, miks noored hoolimata suurest soovist välismaal kõrgharidust omandada Eestisse jäävad, on seotud välismaal toimetuleku ja ennekõike finantsprobleemidega.¹³

Seega võivad noored põhjendada oma maalt lahkumist nii negatiivsete kui ka positiivsete ajenditega, samuti kooli valikut väljaspool koduvalda.

¹¹Arved Breidak. “Kadunud põlvkond, veel leitav.” — *Postimees*, 9. XII 2010.

¹²Nils Niitra. “Memmepeogade taimelava.” — *Postimees*, 28. XII 2010.

¹³Sandra Maasalu. “Iga kümnes abiturient pörutaks kohe välismaale õppima.” — *Postimees*, 30. III 2010.

NOORSOOTÖÖTAJATE ARUSAAMAD:
“EGA MA KA POLE SIIA KETIGA KINNI SEOTUD”

Nii vastas küsimusele üks intervjueritav.¹⁴ Maapiirkondades tehtav noorsootöö ei ole olnud pärast Eesti iseseisvuse taastamist kuigi järjekindel ega jätkusuutlik. Nõukogude korra kokkukukkumine tähendas ka endiste noorsooga tegelevate institutsioonide (nt pionieriorganisatsioon) lagunemist. Vanad toetusstruktuurid varisesid ühelt poolt kokku usalduskriisi tõttu, teisalt jäid asemele loodud üritused soiku inimeste ja raha nappuse tõttu (paljud kolisid maalt linna; maapiirkondi tabasid 1990. aastate majandusraskused eriti rängalt). Seetõttu paistab ka kõikidest intervjuudest noorsootöötajatega läbi noorsootöö nn noorus — see on igal pool alles hiljuti (taas)tekkinud:

Kadri (ID, 1964): No sinu jaoks on ebaõnnestunud variant, aga vaata seal on see lugu, et kuna seda noortetööd ei ole olnud ma pakun välja üks kaksikümne aastat, mis tähendab seda, et see pealekasvanud põlvkond ei tee mitte midagi. Ja need, kes on tahtnud teha, need on ära läinud. Ja need. . . ja see vanus, kes sind täna huvitab, need loidavad seal niisama. Ja mingit nagu erilist varianti mina ei näe selle tõkestamiseks kui ainult see, et sa hakkad esimesest klassist peale kasvatama.¹⁵

Eva (ID, 1988): Siin on nagu väga palju neid noori, kes ei tahagi midagi teha. See on siuke. . . no mis nad on praegu. . . no see pubekaealine, siis 13–15, nad passivad seal üle tee bussijaamas. Siia ei tule, ma olen isegi kutsumas käinud, et mul on teile täna film, tasuta popkorn on ka. . . Keegi ei tule. Et nende meelest on nagu siin nõme, aga õnneks on praegu tekkinud väikeste laste kogukond. . . (naer) seltskond, kes siin käivad. Et see on jälle siuke teistmoodi, et mulle tegelikult meeldivad need vanemad noored. Mulle ei meeldi väikesed lapsed, kes tahavad mulle nagu hästi ligi tikkuda ja küsida, et mida sa teed ja. . . oi sul on täna nii ilusad kõrvarõngad. . . et niukeid võltskomplimente teevad, et ma tahaks, et nad oleks nagu siirad, aga nad on. . . hästi tüütud. Ma tahaks just vanemaid noori, aga nad ei

tule nagu. Et äkki siis neist väikestest ma kasvatan need suuremad noored, kes mulle tulevikus nagu väga meeldima hakkavad.¹⁶

Neis intervjuulõikudes on tunda ka teatud lootusetust, lahkunud rongi muljet: noorsootöötajad tunnevad, et ei taha tegelda nendega, kes ise sellest huvitatud pole. Ehkki sellise olukorra tekkepõhjusena osutatakse struktuuriaspektidele (noorsootöö puudumine), asetatakse vastutus siiski noorte enda õlule (Furlong, Cartmel 1997; Jentsch 2004: 238) — noorsootöötaja rolliks jääb pakuda võimalus ning noore asjaks see, kas ta seda võimalust kasutab.

Kõikides kohtades ei kujutatud noori siiski tegevuseta või ükskõiksetena. Vastupidi, pigem räägiti noortest kui tublidest, hoolivatest ja aktiivsetest inimestest. Siiski kirjeldatakse kõigis kohtades noorsootööd kui hiljuti tekkinud ja juhuslikku nähtust. Peamine noorsootöö vorm on mõne aktiivse täiskasvanu loodud mittetulundusühing, mille kaudu kirjutatakse noorte tegevuse rahastamiseks mitmesuguseid projekte; mõnes kohas on hiljuti rajatud ka noortekeskused. Kolmes vallas olid noortekeskuse ruumid olemas enne, kui oli selgeks saanud, kes noortekeskust juhtima asub või kuidas selle tööd korraldatakse. Kahes neist töötaski keskus esialgu põhimõttel, et keegi avas noortele ukse ning jälgis, et koht enam-vähem terveks jääks. Ühes vallas kirjeldas küsitletav noorsookeskuse tekkelugu nii, et vald renoveeris ruumid, sest nad said juhuslikult selleks euroraha. Peatselt pärast noortele ligipääsu võimaldamist keskusele ei läinud aga asjad siiski nii, nagu loodeti: napilt suudeti ära hoida tulekahju ning varsti vajasisid ruumid kapitalremonti. Hiljem leiti aga siiski keegi, kes hakkas noortega organiseeritult tegelema: mõlemas kohas üks kohalik noor ise. Kolmandas vallas, kus noortekeskuse jaoks ruumid remonditi, seisid nad välitööde ajani siiski kasutult. Selles vallas tegutses aga noortega üks aktiivne täiskasvanu enda loodud mittetulundusühingu raames ja leidis, et tegelikult sinna enam noortekeskust tarvis polegi:

Marika (ID, 1983): Meilt on palju küsitud, et miks teil noortekeskust ei ole. Meil vallas pole palgalist noorsootöötajat. Mina teen ka vabatahtlikult. Mina isiklikult ei poolda seda noortekeskuste versiooni. Nad on veidi devalveerunud. Neid on liiga palju, nad teevad

¹⁴Eesti Rahva Muuseumi välitööde käigus tehtud intervjuu nr 000752.ERM.Fn.302.

¹⁵Intervjuu artikli autori valduses.

¹⁶Intervjuu artikli autori valduses.

palju noorte eest ära ja muidugi noored sõltuvad. . . Käivadki probleemsed noored, kes muud teha ei taha, mängivad oma arvutimängud ära ja kobivad koju. Ma olen päris paljusid noortekeskuseid näinud kõrvalt ja mina ei leia, et sel oleks mõtet. Hoida seal seda keskust lahti, ruume kütta, palka maksta. Rahasid ju väikevaldades kuskil ei ole. Kui palju seal noori üldse käiks. Pigem on ikka tegevuskeskne. Teen üritusi, kust saavad osa kõik. Mitte et ma hoian elus keha, millest saavad osa ainult mõned.¹⁷

Kõikides uuringusse kaasatud kohtades kirjeldatakse noorsootööd projektikesksena. Marika entusiasmi töö projektipõhise ülesehituse kohta ei jaga kõik noorsootöötajad, paljud eelistaksid siiski püsikindlat rahastamist. Ometi räägiti projektipõhisest kõigis intervjuudes, mis omakorda osutab noorsootöö hiljutisele tekkele, sest projektipõhine rahastamine (eriti europrojektid) on valdavaks saanud viimasel kümnendil.¹⁸ See omakorda tähendab, et maal sõltub noorsootöös palju kas või ühest inimesest: kas leitakse keegi, kes tahab ja oskab projekte kirjutada ning noortele võimalusi luua. Maapiirkondade vähest elanikkonda arvestades ongi sellise inimese leidmine kõige raskem küsimus.

Kodukandidunde loomisel on oma osa noore inimese sõpradel, perel, meediadiskursustel ja struktuurasetel võimalustel, aga kindlasti ka kohalikul noorsootöötajal. Ühelt poolt saab noorsootöötaja tekitada noores osalustunde, võimaldades tal kaasa lüüa huvitavates ettevõtmistes. Selline osalemine aitab kaasa nii kogukonna- kui ka kuuluvustunde tekkele, mis omakorda toetab noorte soovi jääda oma kodukohta ja saata seal midagi ka edaspidi korda. Teisalt aga võib noorsootöötaja mõjutada noort ka jagades temaga oma arusaamu maalt lahkumise või paigalejäämise kohta. Järgnevalt käsitlemegi põgusalt mõlemat nimetatud külge. Kuna korraldatud uuring sisaldab vaid süvaintervjuusid ning mitte et-

¹⁷Eesti Rahva Muuseumi välitööde käigus tehtud intervjuu. (Materjal veel fondi arhiveerimata.)

¹⁸Projektipõhine rahastamine tekkis küll vahetult pärast Nõukogude Liidu lagunemist, kui kultuuri rahastamine läks kiiresti üle stabiilselt rahastamisvormilt projektikesksele. Siiski võib öelda, et viimase kümne aasta jooksul on projektide ulatus oluliselt suurenenud ja laiunud ka valdkondadele, mis varem seda rahastust ei saanud või mille jaoks raha ei osatud küsida, samuti on projektid suuremaks läinud ning lisandunud on Euroopa Liidu rahastus.

nograafilist vaatlust, saab esimesel juhul (üritustesse kaasamine) keskenduda vaid küsitletavate ütlusele, kuid ei saa hinnata selle kaasamise tõhusust.

Mõned intervjuueritud noorsootöötajad tegelesid noortega oma vabast ajast ja tasuta, ehkki ka palgaliste töötajate tasu polnud kuigi suur, et seda pidada piisavaks motiveerijaks. Küsitletud hindasid üldiselt kõrgelt ka noori, kellega nad töötasid. Ühtlasi kiideti kohalikke valdu ja nende pingutusi noortele võimaluste loomisel. Treenerina töötava Tooma intervjuust võetud lõik on selles mõttes iseloomulik:

Toomas (ID, 1968): [Pärast mitmesuguste sportimisvõimaluste kirjeldamist oma koduvallas] Ega suurt ma ei oskagi öelda, mis veel mis nagu veel oleks. Et noh kool iseenesest on hea, eks. [Valla nimetus] kool on hea. Need võimalused, mis nad nagu [valla nimetus] koolis saavad teha. Et noh on veel tantsuringid ja lauluringid ja. . . Koolis on veel muusikakool ja. . . , et see võimalus nagu on veel ütleme nendele siis noh ütleme kes kes nagu spordi vastu huvi ei tunne. Kuigi on väga palju, kes käivad ka tantsimas ja samas ka käivad sportimas, et noh teevad näiteks mõlemat. Mul siin enda trennis on poisid, kes käivad trennis ära kaks tundi ja siis lähevad pärast panevad veel tund aega tantsu. Et ühesõnaga kes palju teeb see palju jõuab. Tegevusi selles suhtes selles suhtes on et. . . võimalusi on jah.¹⁹

Teisisõnu, noortega tegelejad leiavad, et valdades on noortele loodud piisavalt erinevaid võimalusi, kuni nad ise huvitatud on. Kõigis valdades tunnistati, et on ka noori, kes ei tegele millegagi. Enamik noorsootöötajaid mõõnis, et nemad tegelevad vaid aktiivsete noortega ega näe kuigi palju vaeva, et vedada tegevuste juurde jõuga neid, kes seda ise ei soovi. Kui küsitletavatel paluti kirjeldada tänapäeva noori, siis paljude sõnul on olemas kaks äärmuslikku tüüpi: väga aktiivsed ning kõigega tegelda püüdvad noored ja need, kes lihtsalt istuvad tegevusetult ning ootavad, et maailm neile kätte toodaks. See väide on kooskõlas ka tänapäeva ühiskonda kirjeldavate individualismiteooriatega, mille järgi eneseteostus ja oma tee leidmine võimalikult paljude valikute seast on üksikisiku vastutus (Beck 1992; Bauman 1998). Sellest lähtudes

¹⁹Eesti Rahva Muuseumi välitööde käigus tehtud intervjuu nr 000928_ERM.Fn.305.

on noore peamine ülesanne teha valik ning noorsootöötajate peamine ülesanne piisavate valikuvariantide loomine.

Ehkki küsitletud rõhutasid, et nende vald on teinud peaaegu kõik endast sõltuva, et tagada noortele küllaldaselt arengu- ja tegevusvõimalusi, möönsid mitmed, et eriti vanemaealistele noortele pole piisavalt kohti, kus omakeskis aega veeta. Üks levinuid stereotüüpe on aega surnuks löövad (ja sageli ka alkoholi tarvitavad) noored bussipeatustes. Avaliku ruumi hõlvamist maapiirkondades tõlgendatakse sageli väär ja problemaatiliseks mujalgi maailmas (Laegran 2007: 29), sest peamiselt tõlgendatakse seda täiskasvanute alana ja noori peetakse sissetungijateks (Matthew, Tucker 2007: 97). Ehkki seda teemat kajastati paljudes intervjuudes, rääkisid mõned noorsootöötajad sellest siiski kui paratamatusest: kohas kas polnud noortekeskust (või suleti see liiga vara) või kõrtsi, kus istuda saaks. Kui mõned leidsid, et olukorrale peaks leidma lahenduse, pidasid teised seda asjade normaalseks seisuks:

Riina (ID, 1960): Ja mina ei saa oma noorte kohta öelda ka seda et oleks nii väga siin bussipeatus ja pudel. . . nad teavad niipalju et kui noortekeskustega käimist on ja nad teavad et seda ei tohi olla. . . ega meie vallas pole kõrtsigi kus käia. Meil käiakse naabervallas kõrtsis [---]. . . et reede õhtul kogunetakse autodesse ja sõidetakse sinna [---] ja noh see käib ka nooruse juurde.²⁰

Esile toodi ka teisi strukturealseid piiranguid, mis maanoorte elu pärsivad. Üks selliseid varjukülgi on maapiirkondade hajus asustus. Igal vallal on oma keskus, kus asuvad vallavalitsus, kultuurimaja, raamatukogu, kool ja muud asutused ning ka elumajad. Paljud noored elavad aga vallakeskusest väljaspool, ümbruskonna külades. Nii peavad ka algkoolis käivad lapsed iga päev sõitma bussiga vallakeskuse ja kodu vahel pikki vahemaid. See tähendab aga ka seda, et paljudest tegevustest osavõtmine sõltub koolibussi graafikust ning paljud ei saa ringide töös osaleda, sest buss lahku enne hobiringide aega. Ehkki kohati nähti seda suure probleemina, leidsid kõik küsitletud, et tegemist on paratamatusega ja lahendust polegi. Ühest küljest näitab see, et maanoored on harjunud maast madalast oma elu nägema rändamise võtmes, sest isegi igapäevane koolisõit tähendab pikka reisi. Teisalt näitavad asjaosaliste kom-

²⁰Eesti Rahva Muuseumi välitööde käigus tehtud intervjuu nr 000729.ERM.Fn.302.

mentaarid, et sellist sõltumist ja asukohtade kaugust nähakse paratamatuseks. Mõlemad asjaolud omakorda osutavad liikuvusele kui normaalsele käitumisele: pidev liikumine ühest kohast teise on asjade loomulik seisund. Selline suhtumine selgitab ehk sedagi, miks paljud maanoored ei pea paljudeks gümnaasiumi valikul otsustada kaugemate kohtade kasuks — pikk vahemaa kooli ja kodu vahel pole nendele midagi uut. Maaelanikkonna avardunud liikuvus on viimastel aastakümnetel levinud nähtus üle maailma (Auclair, Vanoni 2004: 76, 87), mis omakorda on mõjutanud nn translokaalse identiteedi teket (Woods 2011: 163). Sellist liikuvust võib tõlgendada nii piirava kui ka võimalusi avardavana ning see võib tähendada nii sõltuvust kui ka sõltumatust (Auclair, Vanoni 2004: 89).

Noorsootöötajad tunnistasid, et noorte lahkumine maalt on aktuaalne teema. Selle probleemi teravuse tunnetamine aga varieerus: oli neid, kes ei pidanud seda kuigi suureks ohuks, ja neid, kelle arvates oli tegemist tõsise murega. Samas tuleks selgesti eristada kahte asja: maanoorte jäädavat lahkumist oma kodukohast ning nende liikumist õpingute ajal ja töökoha otsinguil. Ühest küljest on liikumine ja uue otsimine omane noorusele kui eaperioodile:

Merje (ID, 1968): . . . nagu ma juba ütlesin, et kusagil on ikka parem kui meil. Ka noored on selle põhimõttega, et lähen laia maailma ja löön kõvasti läbi. Aga samas nad on ka töötahtelised ja uudishimulikud.²¹

Siinjuures on oluline, et noorte himu uut kogeda ei nähta negatiivsena, vaid vastupidi, pigem peetakse noorte eneseotsinguid ja -teostust väljaspool koduvalda arenguvõimaluseks. Kohati olid arvamused suisa äärmuslikud, näiteks Kadri (1964) kirjeldas koduskohta jääjaid sellistena, kes “joovad nii meeletult, et mina ei teadnud, et nii palju üldse on võimalik juua, kui need joovad seal”. Sageli kujutataksegi lahkumist kui ülenevat sotsiaalselt liikuvust ja lahkujaid kui inimesi, kes on midagi saavutanud (Wiborg 2004). Maailmas on ka kohti, kus maapiirkondadest lahkumist nähakse teatud määral siirderiitusena, seda peetakse täiskasvanuks saamise osaks (Punch 2002). Teisisõnu, tagasitulekut võidakse neis olukordades tõlgendada kui alanavat mobiilsust või regressi (Stock-

²¹Eesti Rahva Muuseumi välitööde käigus tehtud intervjuu. (Materjal veel fondi arhiveerimata.)

dale 2006). Paljud noorsootöötajad rääkisid probleemist nii nagu Marta, kes tunnistas, et noorte lahkumine võib maapiirkondadele tähendada hääbumist, kuid töö ka välja järgmist:

Marta (ID, 1974): Mina arvan, et nad peavadki minema. Et siis näevad midagi. Mina arvan, et mina nägin ikkagi enne asju ära, ma käisin ülikoolis ja käisin ikkagi natuke ringi ka, et... et minu meelest see... Tallinna seisukohast võib-olla vähe, aga ma mõtlen siin õpetajate... võib-olla õpetajate mitte, võib-olla isegi tavainimeste seisukohast... ma ikkagi käisin palju ju... ja õppisin ju Soomes ja Saksamaal ja... see ikkagi avardab õudsalt silmaringi... hoopis teistmoodi ja ma oskasin nagu lastele rääkida [---] ma olin näinud, mis maailmas tehakse, mitte nii, et istud kogu aeg ühe koha peal. Minu meelet jah kõik võiks elada välismaal natuke aega, et nagu näha...²²

Toodud lõigust on ühtlasi näha, et noorte elluastumist hinnatakse oma sotsialiseerumiskogemuse põhjal. Marta ise on pärit Tallinnast. Seitsmeteistkümnest intervjueeritust oli üheksa pärit teisest vallast või maakonnast (mitmed sealjuures linnadest). Neli küsitletavat olid ise noored, kes olid asunud noorsootöö eestvedajaks juhuslikult, polnud veel õpinguid (kõrgkoolis või keskkoolis) lõpetanud ja kaalusid pärast õpingute lõpetamist kodukohast lahkumist. Kaks intervjueeritavat polnud rangelt võttes noorsootöötajad (nelja nooruki ema ning muinsuskaitseinspektor, kes rääkis samuti oma lahkumissoovist) ning ainult kaks noorsootöötajat töötasid oma kodukohas ning kavatsesid sinna ka jääda. Üks neist (Marika) oli siiski kodust 15-aastaselt lahkunud, et asuda õppima gümnaasiumi, mis asus 250 km kaugusel ta kodust. Pärast gümnaasiumi lõpetamist asus ta kõrgharidust omandama Tallinnas, kus kohtus oma tulevase abikaasaga, põlise pealinlasega. Pärast abiellumist ja kahe lapse sündi otsustas paar siiski asuda elama Marika koduvalda, kus mees leidis töö ja Marika juhtis vabatahtlikuna noorsooprojekte. Tema peamised projektid hõlmasid noorsoovahetust — eri riikide noorte toomist oma koduvalda laagrisse ning oma kodukandi noorte saatmist vahetusprojektide kaudu mujale maailmas. Teisisõnu, naasnud ise sünnipaika, tegi ta siiski kõik endast oleneva, et noored näeksid teisi maid ja kultuure ning saaksid võimalikult rikka kogemuse

²²Intervjuu artikli autori valduses.

sellest, mis mujal toimub. Seega ei nähta maalt lahkumist ilmtin-gimata traagilise ärakolimisenä, vaid sageli edasiliikumise, eneseteostuse ja enesearenguna (vt ka Schäfer 2007: 130). Enamgi veel, mitmed noorsootöötajad ei välistanud ka ise võimalust, et nad millalgi lahkuvad maalt, sest tänapäeva maailmas on oluline olla paindlik ja valmis võimalikeks muutusteks:

Priit (GI, 1976): Ütleme nii mul on ka samasugused mõtted peas ega samamoodi, ega ma ka pole siia ketiga kinni seotud, kindlasti kõik ukсед on avatud, kindlasti. Ega midagi ei ole teha, elu on selline. Kui kuskilt midagi kuskil ikka käriseb ega siis peab mõtlema ja vaatama ega siin ei ole veel aega vanaduses istuda mõnusalt, kuigi ma ei ole siit pärit, [---]. Et selles suhtes nagu nii see elu on, aga niikaua kui kõik toimib ja kõik on ok ja ütleme nii, et ei ole siin midagi viga, väga vahva, aga kõikidele võimalustele avatud ikka. See on selge, seda ei ole mõtet varjata.²³

Eelöelduga ei taheta muidugi väita, nagu noorsootöötajad ei tunnistaks, et noorte maalt lahkumine on probleem või et noori ei peaks maale tagasi meelitama. Pigem vastupidi: paljud neist arvavad, et oleks tore, kui noored pärast maailma nägemist naaseksid oma kodukohta. Ent nad möönavad, et maapiirkondades pole noortele tööd (ja mitte ainult noortele) ning ainuüksi see aspekt määrab paljutki noorte eluvalikutes (vt ka Schäfer 2007: 130; Schucksmith 2004: 20). Võimalik, et noorte lahkumist ei käsitata muserdavana ka seetõttu, et paljud on ise tulnud praegusesse elukohta maal kusagilt mujalt (sh suurtest linnadest) ning seega tundub võimalik, et kohalike noorte lahkudes tuleb mujalt inimesi asemele. Oma osa võib olla ka sellel, et kõrge sündimuse tõttu 1990. aastatel tundub praegu maapiirkondades olevat veel piisavalt noori inimesi. Paljud maakohad on ka lähedal suurematele keskustele, kus töötades saab iga päev edasi-tagasi sõites endiselt oma kodukohas elada. Mitmed noorsootöötajad ei pidanud noorte lahkumist suureks mureks ka seetõttu, et nende arvates olid kohalikud noored oma kodukandi patrioodid ja tahtsid ise kodukohta jääda. Seda kinnitavad ka uuringu käigus tehtud intervjuud maanoortega, kellest mitmed arvasid, et kaaluvad tagasitulekut siis, kui loovad oma pere. Maapiirkondades on praegu tekkinud ka

²³Eesti Rahva Muuseumi välitööde käigus tehtud intervjuu nr 000752_ERM.Fn.302.

arusaam, et kogukond on pidevas muutumises, kõik selle liikmed ei pea elama iga päev seal ning kogukonda võivad kuuluda ka inimesed, kes pole seal sündinud, vaid kolinud mingisse kanti täiskasvanuna. Teisisõnu, kogukond pole midagi etteantut, vaid pigem saavutatud suurus (vt ka MacKenzie 2004: 285; Woods 2011: 173).

Seega tunnetati noorte maalt lahkumist küll murekohana, kuid neis paigus ei nähtud seda kuigi dramaatiliselt (mis ei pruugi tähendada, et see kõikjal nii oleks). Paljud uskusid, et küll noored kunagi ikka tagasi tulevad; mõnel oli arusaam, milliste vahendite abil neid tagasi saada; teised uskusid, et kui ühed noored lähevad, tulevad teised asemele; oli aga ka neid, kes olid leppinud olukorraga, et nende kodukoht on hääbumisele määratud ning noortel polegi mõtet sinna tagasi pöörduda.

KOKKUVÕTE

Pärast Teist maailmasõda on Eesti maaelu olnud kaua poliitiliste ja ideoloogiliste survete tõmbetuultes ning selle käigus on sotsiaalsed ja majanduslikud aspektid tihti jäänud vajaliku tähelepanuta (Värnik jt 2011; Annist 2011). Kirglikud vaidlused maaelu ümberkorraldava haldusreformi üle kestavad praeguseni. Kõigi nende protsesside käigus on mitmed piirkonnad marginaaliseerunud. Mitmesugustes diskursustes on levinud maakohtade häbimärgistamine, ehkki tegelikult on palju kohti, mille ühiskondlikke olusid võiks pidada väga heaks. Käesolevasse uuringusse kaasatud kohtadest polnud ükski rabavalt marginaaliseerunud ning paljud noored olid uhked oma kodukandi üle. Samas ei saa siiski eirata üldisi ühiskonnas levinud jutustusmustreid (narratiivseid mustreid), sest neil on kindlasti mõju maanoorte üldisele kuvandile ühiskonnas, aga ka maanoorte enesetunnetusele.

Võimalik, et siirdeühiskonna muutused on nähtavamad maakohtades, sest igal väikselgi muutusel on seal suurem mõju kui linnas. Kui viimase kümne aasta jooksul on linnades elavate noorte keskkond olnud võrdlemisi stabiilne, on paljudes maakohtades viimasel ajal toimunud silmaga nähtavad muutused. Mõnes kohas on olukord läinud paremuse poole: eurohaga on remonditud koole, loodud uusi tervise- või elustiilikeskusi, teistes kohtades

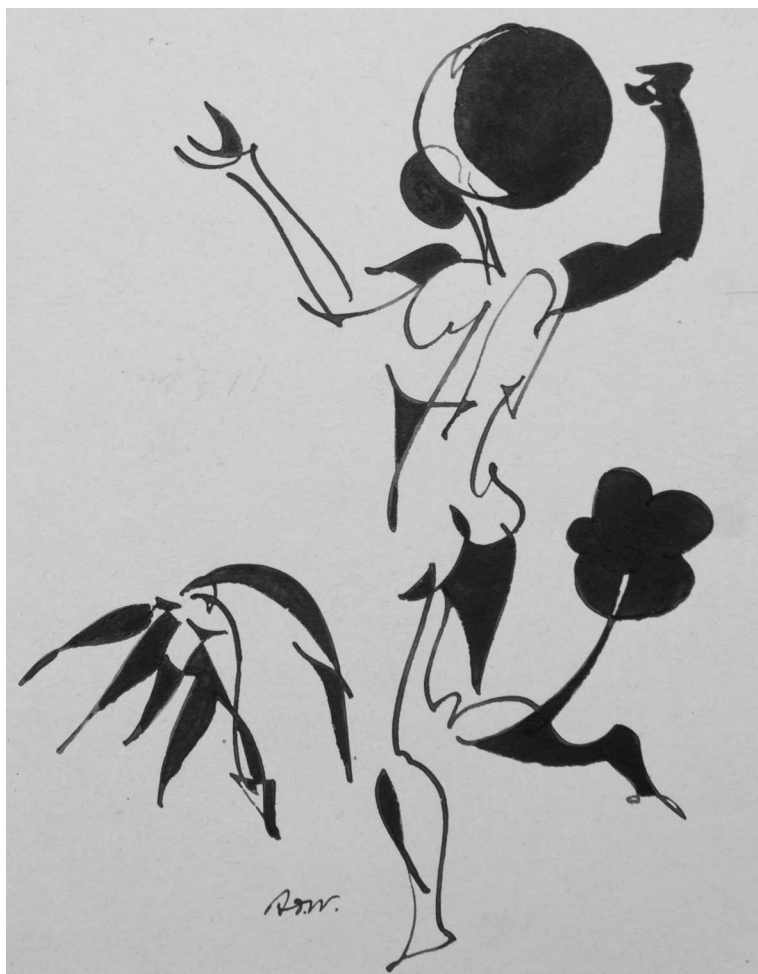
on aga toimunud märkimisväärne liikumine kehvemale poole: suletud on apteeked, raamatukogusid või koole jne. Igal juhul tunnetavad noored tugevasti muutusega seotud protsesses. Vähetähtis pole ka viimase kümnendi muutused tehnoloogia alal, mis said eriti nähtavaks majandusbuumi aastatel 2006–2008, kui interneti püsiühendus ja sülearvutid muutusid igapäevaseks ka maal. Samavõrra on tõusuajale järgnenud langus maal nähtavam, sest ühe ettevõtte pankrot võib seal mõjutada kogu küla.

Maanoorte eluvalikute puhul näeme, et muutused on nende jaoks siiski normaalne asjade seis. Tõenäoliselt on nende tutvusringkonnas vähe inimesi, kes on elanud stabiilset elu oma kodukohas — kindlasti on enamik neist viimaste kümnendite jooksul korduvalt vahetanud kas elukohta või elukutset või mõlemat. Suurt mõju avaldab tõenäoliselt ka jutt eneseteostamisest, mida propageerivad nii noorsootöötajad kui ka ajakirjandus. Seega pole noorte lahkumine maalt üheselt mõistetav protsess ning maaeluga seotud poliitika väljatöötamisel peaks arvestama, et toetada tuleks nii maalt lahkuvaid kui ka sinna jääda soovivaid noori. Kuna eneseteostus, pidev liikumine ja uute kogemuste otsimine on saanud propageeritavaks normiks, peaks ehk maanoorte lahkumise vältimise asemel rohkem tähelepanu pöörama uute noorte sinna meelitamisele.

Kirjandus

- Ahas, Rein, Siiri Silm, Kadri Leetmaa, Tiit Tammaru, Erki Saluveer, Olle Järv, Anto Aasa, Margus Tiru 2010. *Regionaalne pendelrändeuuring: Lõpparuanne. Lühikokkuvõte*. Tallinn: Siseministeerium. Vt www.siseministeerium.ee/public/Pendelrandeuuringu_luhikokkuvote.pdf (19.11.2012)
- Annist, Aet 2011. *Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskuskülas: Arenguantropoloogiline uurimus*. (Acta Universitatis Tallinnensis. Socialia.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus
- Auclair, Elizabeth, Didier Vanoni 2004. The attractiveness of rural areas for young people. — Birgit Jentsch, Mark Schucksmith (eds.). *Young People in Rural Areas of Europe*. (Perspectives on Rural Policy and Planning.) Aldershot: Ashgate, pp. 74–104
- Bauman, Zygmunt 1998a. *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press

- B a u m a n , Zygmunt 1998b. *Life in Fragments: Essays in Postmodern Moralities*. Cambridge: Polity Press
- B e c k , Ulrich 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. (Theory, Culture & Society.) London—Newbury Park, Calif.: Sage
- C l o u t , Hugh 1984. *A Rural Policy for the EEC?* London: Methuen
- F u r l o n g , Andy, Fred C a r t m e l 1997. *Young People and Social Change: Individualisation and Late Modernity*. (Sociology and Social Change.) Buckingham—Philadelphia: Open University Press
- J e n t s c h , Birgit 2004. Experience of rural youth in the 'risk society': Transitions from education to the labour market. — Birgit Jentsch, Mark Schucksmith (eds.). *Young People in Rural Areas of Europe*. (Perspectives on Rural Policy and Planning.) Aldershot: Ashgate, pp. 236–267
- J u s k a , Arunas 2007. Discourses on rurality in post-socialist news media: The case of Lithuania's leading daily 'Lietuvos Rytas' (1991–2004). — *Journal of Rural Studies*, Vol. 23, Issue 2, pp. 238–253
- L a e g r a n , Anne S. 2007. Exploring masculinity, technology, and identity in rural Norway. — Ruth Panelli, Samantha Punch, Elsbeth Robson (eds). *Global Perspectives on Rural Childhood and Youth*. (Routledge Studies in Human Geography 17.) New York: Routledge, pp. 29–40
- M a c k e n z i e , A. F. D. 2004. Re-imagining the land, North Sutherland, Scotland. — *Journal of Rural Studies*, Vol. 20, Issue 3, pp. 273–287
- M a t t h e w , Hugh, Faith T u c k e r 2007. On both sides of the tracks: British rural teenagers' views on their ruralities. — Ruth Panelli, Samantha Punch, Elsbeth Robson (eds). *Global Perspectives on Rural Childhood and Youth*. (Routledge Studies in Human Geography 17.) New York: Routledge, pp. 95–106
- M a y r i n g , Philipp 2000. Qualitative content analysis. — *Forum: Qualitative Social Research*, Vol. 1, No. 2. Vt www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385
- P a n e l l i , Ruth, Samantha P u n c h , Elsbeth R o b s o n 2007. From difference to dialogue: Conceptualizing global perspectives on rural childhood and youth. — Ruth Panelli, Samantha Punch, Elsbeth Robson (eds). *Global Perspectives on Rural Childhood and Youth*. (Routledge Studies in Human Geography 17.) New York: Routledge, pp. 1–13
- P u n c h , Samantha 2002. Youth transitions and interdependent adult-child relations in rural Bolivia. — *Journal of Rural Studies*, Vol. 18, Issue 2, pp. 123–133
- Rural Household's Livelihood and Well-Being: Statistics on Rural Development and Agriculture Household Income*. 2007. New York: United Nations. Vt www.fao.org/docrep/015/am085e/am085e.pdf
- S c h u c k s m i t h , Mark 2004. Conceptual framework and literature review. — Birgit Jentsch, Mark Schucksmith (eds.). *Young People in Rural Areas of Europe*. (Perspectives on Rural Policy and Planning.) Aldershot: Ashgate, pp. 8–25
- S c h ä f e r , Nadine 2007. 'I mean, it depends on me in the end, doesn't it?': Young people's perspectives on their daily life and future prospects in rural east Germany. — Ruth Panelli, Samantha Punch, Elsbeth Robson (eds). *Global Perspectives on Rural Childhood and Youth*. (Routledge Studies in Human Geography 17.) New York: Routledge, pp. 121–134
- S t o c k d a l e , Aileen 2006. Migration: A Pre-requisite for rural economic regeneration? — *Journal of Rural Studies*, Vol. 22, pp. 354–366
- T a m m , Marek 2009. Kellele kuulub eesti ajalugu? — *Vikerkaar*, nr 7–8, lk 53–66
- T ö n n i e s , Ferdinand 1963. *Community and Society*. New York: Harper and Row
- V ä r n i k , Rando, Argo M o o r , Veiko S e p p , Anne P ö d e r , Maret P r i t s , Jaan L e e t s a r 2011. Maa, maalisus ja maapiirkonnad. — *Maaelu arengu aruanne*. Tartu: Eesti Maaülikool, Majandus- ja Sotsiaalinstituut, lk 5–31
- W i b o r g , Agnette 2004. Place, nature and migration: Students' attachments to their rural home places. — *Sociologia Ruralis*, Vol. 44, Issue 4, pp. 416–432
- W o o d s , Michael 2011. *Rural*. (Key Ideas in Geography.) London—New York: Routledge
- RAILI NUGIN (sünd. 1975) on lõpetanud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo osakonna kunstiajaloo erialal 1998, ajaloomagister 2001 (Budapest, Kesk-Euroopa Ülikool), filosoofiadoktor sotsioloogia alal 2011 (Tallinna Ülikool). Riigiarhiivi asutuste osakonna arhivaar 1997, direktori infonõunik 1997–1998, Rahvusarhiivi arhiiviregistri- ja infosüsteemide osakonna juhataja 1999–2000, Tallinna Pedagoogikaülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi teadur 2003–2005, Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi nüüdiskultuuri uurimiskeskuse teadur a-st 2005.

ADO VABBE. Vinjett "Tantsiv figuur" (1918–1919)

SEE HULLUTAV KVANT

Taivo Liiva

Meie ees on pöörane teooria. Küsimus on aga selles, kas ta on küllalt pöörane, et õige olla.

Niels Bohr

Oma raamatus *Füüsika võlu* märgib Robert H. March,¹ et kui relatiivsusteooria sündis nagu jumalanna Athena — täisealisena ja täisrelvis, siis kvantteoorial oli pikk ja vaevaline lapsepõli. Juba 20. sajandi koidikul kõlas esimene, seni veel nõrguke ja ebakindel äikesekõmin, mis ennustas teaduslikku tormi. Selleks sai seni vähetuntud Saksa füüsiku Max Plancki (1858–1947) teoreetiline uurimus. Sündinud 1900. aastal Plancki hõõgvalguse teooriast, kulus üle kümne aasta, enne kui enamik füüsikuid hakkas taipama, et midagi uut ja erakordset on toimumas. Ning elujõuliseks täiskasvanuks sai teooria alles kolmekümneselt, kui omandas loogilise ja veenva põhjendatuse. Kvantteoorias puudub sujuv järjepidevus; selle järgi pole aatomeis sisalduv mikroloodus mitte üksnes pidevusetu, vaid ka põhimõtteliselt ennustamatu. Kuid selle kõige mõistmiseks meenutagem hetkeks juba toimunud. Esialgu rääkisid aatomitest vaid filosoofid. Avastasid aatomi aga keemikud, kes andsid meile aatomite süstemaatika — keemiliste elementide tabeli. Kuid pidades aatomeid jagamatuks algosakesteks, huvitusid keemikud vähe sellest, kas aatomitel on ka mingi siseehitus või milline see olla võiks. Füüsikud seevastu tundsid huvi just aatomite arhitektuuri vastu. Kõik tänapäevased aatomite uurimise meetodid ongi olemuselt füüsikalised. Nüüdisfüüsika üheks imetlusväärseimaks saavutuseks on

¹Robert H. March, *Füüsika võlu*. Tartu: Ilmamaa, 2000. Tõlkinud Henn Käambre.

olnud üliväikeste aatomite ja nende koostisosade mõõtmine ja kaalumine suure täpsusega. Veel enam, füüsikud on aatomi si-seehitusest välja uurinud palju üksikasju. Pöördugem viivuks tagasi Ernest Rutherfordi aega, mil aatomi planetaarne mudel sattus tõsistesse raskustesse.

20. sajandi algul tunti vaid kahte elementaarosakest — *elektroni* ja *prootonit* — ning ainult kahte nende põhikarakteristikut — *elektrilaengut* ja *massi*. Tundus, et on leitud kaks maailmaehituse põhitelliskivi, millest koosnevad kõik aatomid. Sellest ettekujutusest lähtudes esitas Rutherford mudeli, mille kohaselt aatomi põhiliseks koostisosaks on positiivselt laetud pisike, kuid massiivne tuum, milles sisaldub kogu aatomi mass, mis aga on aatomi enda mõõtmest umbes 10000 korda väiksem. Seejuures oletati (teist valikut lihtsalt polnud), et aatomid koosnevadki ainult prootonitest ja elektronidest. Et aatom tervikuna pole laetud, peavad negatiivselt laetud elektronid tasakaalustama tuuma positiivse laengu. Seega peab elektronide arv alati võrduma tuumalaenguga. Vesinikul on näiteks üks elektron ja ühte positiivset laengut kandev tuum, heeliumil kaks elektroni, liitiumil kolm jne, kuni uraanini, millel on 92 elektroni ja sama suurt hulka positiivseid ühiklaenguid kandev tuum. Kirjeldatud seaduspära taandas kvalitatiivse erinevuse üheksakümne kahe elemendi vahel kvantitatiivseks: ühe elemendi aatomid erinevad teise omadest vaid elektronide arvu poolest ning see arv määrab ka tuuma positiivsete laenguühikute arvu.

Kuid aatomi struktuuri tundmine tõi kaasa uue küsimuse: kuidas saavad need kvantitatiivsed erinevused aatomi ehituses olla aluseks tegelikkuses ilmnevatele kvalitatiivsetele erinevustele elementide omadustes? Kuidas mõista seda, et näiteks kolmekümne viie elektroniga broom on pruunikas vedelik, mis annab palju iseloomulikke keemilisi ühendeid, samal ajal kui kolmekümne kuue elektroniga krüptoon on gaas, mis ei moodusta üldse keemilisi ühendeid, ja kolmekümne seitsme elektroniga rubiidium on metall? Kuidas saab üks elektron aatomite omadusi nii palju muuta? Sellele ei leitud vastust enne, kui jõuti aine kvaliteetloomuse mõistmiseni.

Kui aatom koosneb massiivsest positiivsest tuumast, mida piiravad kerged negatiivsed elektronid, siis peaks aatomi sarnasus planetaarse süsteemiga ilmne olema.

Elektronid tõmbuvad keskme poole vastasmärgiliste elektrilaengute toimel ning jõud tuuma ja elektroni vahel on palju tugevam gravitatsioonijõust, kahanedes pöördvõrdeliselt kauguse ruuduga. Võiks arvata, et elektronide liikumine ümber tuuma sarnaneb planeetide tiirlemisega ümber Päikese, ainult et gravitatsioonijõudu asendab siin elektriline külgetõmbejõud tuuma ja elektroni vahel. Nii näib aatomitemaailm makromaailma peegeldusena.

On enesestmõistetav, et elektronid ei saa aatomis liikuda sirgjooneliselt. Nad liiguvad kiirenevalt ja peavad järelkult kiirgama elektronlaineid. Ja elektron nagu iga laetud keha peab kiirguse näol kaotama energiat. Arvutuste järgi teeb vesiniku elektron ümber tuuma 10^{16} tiiru sekundis, mis tähendab, et atomaarse Päikesesüsteemi “aasta” — aeg, mille jooksul planeet teeb ühe täis tiiru — on 10^{-16} sekundit. Seda arvu saab kontrollida. Teatavasti kiirgab võnkuv elektrilaeng valgust ning selle valguse sagedus (laineharjade ja -põhjate arv valguslaine ühes sekundis) peab võrduma elektrilaengu võngete arvuga sekundis. Seega peaks vesiniku aatomi kiirratava valguse sagedus olema 10^{16} võnget sekundis. Tõepoolest, kuumutatud vesinikugaas kiirgabki valgust just sellise sagedusega. Kuna kiirgusega kaasneb energiakadu, peaksid elektronid vältimatult tuumale langema, nii nagu atmosfääri üla-kihtides õhutakistuse mõjul energiat kaotav tehiskaaslane langeb varem või hiljem maakerale. Erinevus on vaid selles, et tehiskaaslane võib tiirelda aastaid, elektron klassikalise teooria kohaselt aga mitte kauem kui miljondik sekundit. Vähe sellest: ümber aatomi keskme tiirlevad elektronid peaksid valgust kiirgama kogu aeg, niihästi külmas kui ka väga kõrge temperatuurini kuumutatud gaasis. Seda aga ei toimu. Iga gaas kiirgab ja neelab vaid talle omase võnkesagedusega valgust. Iga aatom oleks nagu raadiojaam, mis on häälestatud kindlale sagedusele nii saateks kui ka vastuvõtuks.

Kõike öeldut on raske ühitada planetaarse aatomimudeliga. Elektronid tiirlevad ümber tuuma kõikvõimalikel orbiitidel ning mõned teevad seda aeglasemalt ja teised kiiremini. Ja miks peaksid üldse elektronid tiirlema vaid nendel orbiitidel, millel on etteantud iseloomulik sagedus? Pealegi pörkuvad gaasimolekulid üksteisega ligikaudu 10^{12} korda sekundis. Need gaasi soojusenergiat iseloomustavad pörked on küllaltki energiarikkad ning

peaksid muutma elektronide orbiitide suurust ja kuju. Seega oleks elektronil võimatu säilitada üht kindlat võnkesagedust.

Vaadakem selle illustreerimiseks näiteks gaasilist naatriumi. Naatriumi aarud neelavad ainult naatriumi aatomile omast sagedust ja kuumutamisel kiirgab naatrium kindla sagedusega kollast valgust. Kui gaasi jahutada või see tahkeks metalseks naatriumitükiks suruda, puutuvad aatomid üksteisega kokku, planetaarsed orbiidid segunevad ja metall ei näi enam ühegi üksiksageduse suhtes kuigivõrd tundlik olevat. Metallil aurustudes ja uuesti gaasiks muutudes taastuvad sellel täpselt samad omadused, mis tal olid varem: ta neelab ja kiirgab ainult naatriumi aatomile omast sagedust. Aatomi planetaarne mudel ei suudaks sellist käitumist kuidagi seletada, sest kuidas leiavad metalli aurustumisel kõikide aatomite elektronid uuesti oma endise orbiidi? On ülimalt ebatõenäoline, et enne ja pärast aurustumist oleksid need orbiidid ühesugused. See oleks võrreldav sellega, kui planeet Veenus, mis on Päikesesüsteemi kokkupõrke tõttu mõne teise tähega oma orbiidilt lahkuma sunnitud, naaseks endisele orbiidile niipea, kui see täht on eemaldunud.

Kogu meie elu toetub kogemusele, et ainetel on iseloomulikud omadused, ja me ei imesta sugugi, et näiteks kaks aatomit kulatükkidest, mis on leitud eri paigust ja töödeldud erineval viisil, osutuvad lõpptulemusena identseks. Kullal on alati kulla omadused ja nisuteradest tärkab igal kevadel nisu.

Kõik need tõed on vastuolus isegi planetaarse mudeli põhialustega. Kuna orbiitide ehitus tuleneb algtingimustest, on võimalikud väga erineva kujuga orbiidid, mis kõik sõltuvad süsteemi eelnevast ajaloost. Mingi elemendi kõik aatomid on täpselt ühesugused olenemata sellest, kas nad eksisteerivad juba igivanast ajast või tekkivad sõna otseses mõttes meie silme all äsja sünteesitud tuumast ja selle kaasahaaratavatest elektronidest. Me ei saa panna elektroni aatomis liikuma nii, nagu tahame. Tuum ei ehita oma elektrivälja abil aatomit Newtoni mehaanika ega ka Maxwelli elektrodünaamika seaduste järgi. Nendele seadustele alluvat aatomit on võimatu ehitada.

Et meid ümbritsevas looduses oleksid igal ainel talle iseloomulikud omadused, peavad aatomid olema *stabiilsed* ja säilitama need omadused ka tugevates omavahelistes põrgetes. Ühtlasi pea-

vad nad olema *identsed* — kiirgama ja neelama samu sagedusi ning olema täpselt samasuguse kuju, suuruse ja sisemise liikumisega. Pärast elektronide orbiidi moonumist kõrge rõhu tõttu või naaberaatomite mõjul peab aatom pärast moonutuse põhjuse kõrvaldamist oma esialgse kuju taastama.

Oli selgeks saanud, et makromaaailma seadused pole mikro-maailmale ülekantavad. Ühest küljest on aatom küll tiirlevate elektronide väike planetaarne süsteem, kuid teisest küljest on aatomi stabiilsus ja iseloomulikud omadused sootuks erinevad planetaarse süsteemi omadest. Aatomi ja atomaarsete osakeste ebatavalised omadused vajasis põhjalikumalt uurimist ja Planck polnud ainus teadlane, kes seda saladust lahendada püüdis.

*

Probleemiks, mis ajendas kvantteooria sünni, oli lausspekter, mis on omane tahkiste ja vedelike, näiteks elektripirni hõõgniidi või sulaterase kiirgusele. Esimene vihje aatomite keerulise ehituse kohta saadi just aatomispektreid uurides. Nähtava valguse dispersioonispektri oli päikesekiiri läätse abil eri värvi valguskiirteks murdes tekitanud juba Isaac Newton 1672. aastal ja andnud sellele nime ladinakeelse sõna *spectrum* järgi, mis tähendab viirastust. Kuid alles rohkem kui kaks sajandit hiljem jõuti “viirastuse” tekke põhjusteni. 19. sajandi teisel poolel tehti kindlaks, et hõrendatud gaasid, mille aatomid on üksteisest eraldatud, tekitavad sellele ainele iseloomuliku, üksikutest värvilistest joontest koosneva spektri — joonspektri. Heidelbergi ülikooli professorid Gustav Robert Kirchoff (1824–1887) ja Robert Wilhelm Bunsen (1811–1899) taipasid, et joonspekter on aatomis toimuvatest muutustest tingitud nähtus, ja nende uuringutest sai 1859. aastal alguse spektraalanalüüs — aine koostise määramine tema spektri järgi. Hõõguvates kehaes on aatomid tihedalt koos ja üksteisega pidevas vastastikmõjus ning kõik ained annavad lausspektri, mis sisaldab kõikvõimalikke sagedusi. Mingil konkreetsel temperatuuril võib keha kiirata erineva sagedusega elektromagnetlaineid — nii meile nähtamatuid (näiteks infrapuna- või ultraviolettkiirgus) kui ka nähtavat valgust (punaseid, kollaseid, siniseid — kõiki spektrivärve). Spektroskopistidele on nende iseloomulike sageduste mõõtmine olnud suurepäraseks vahendiks aatomite identifitseerimisel. Aatomiliigi kindlakstegemine sageduse

järgi sarnaneb raadiojaama leidmisega tema sageduse järgi. Igal teatud sagedusega kiirgusel on kindel energia ja niisuguseid kiiri kiirgav keha kaotab energiat. Kas saab teoreetiliselt välja arvutada, milline peab olema keha poolt mingil etteantud temperatuuril kiiratud energia üksikute sageduste kaupa?

Enne sajandivahetust võttis asja käsile Max Planck Berliini ülikoolist. Talle olid abiks lähedased sidemed selle ala juhtivate eksperimentaatoritega samast ülikoolist. Nii pääses ta kohe ligi oma kolleegide katsetulemustele ja see andis talle konkurentide ees suure eelise. Varem oli osa teadlasi leidnud võrrandid, mis klappisid kuumade kehade käitumisega suurtel sagedustel, teised aga leidnud täiesti uue valemi, mis kirjeldas nende käitumist väikestel sagedustel. Kuid ühtset, kõikidele sagedustele sobivat valemit, mis allunuks klassikalise füüsika seadustele, polnud seni õnnestunud leida.

Planckil läks see korda: ta jõudis teoreetiliselt lahenduseni, mis klappis mõõtmistulemustega suurepäraselt, kuid selleks pidi ta püstitama meeletuna näiva hüpoteesi: keha kiirgab energiat. . . portsjonitena! Planck poleks osanud uneski näha, et tema tööhüpotees tegelikku kiirgamisprotsessi nii hästi selgitab, sest tolleaegsetele füüsikutele näis selline hüppelisus terve mõistuse vastane. Aine on küll diskreetne, kuid energia? Sel juhul peaks keha minema ühest olekust teise — uue energiaga olekusse — hüppeliselt, kõiki vahepealseid olekuid vahele jättes. Kas me suudaksime näiteks kujutleda keha mõõtmete hüppelist suurenemist tema soojendamisel — et ta püsiks teatud aja oma mõõtmelt muutumatu ja suureneks siis ühe hetkega, omamata ühtki vahepealsetest mõõtmetest? Kuid aatomite mikromaailmas toimivad erilised seadused ja säärased uskumatuna näivad hüpped leiavad tõepoolest aset. Kõik edaspidine näitas, et soojuse muundumisel valguseks see just nii ongi ja kogu protsess saab toimuda ainult portsjonite kaupa. Selleks pidi aga Planck oma valemisse sisse tooma teatud “klapitusteguri”, mis proovimisel pidi andma katseandmetega ühtiva kõvera. Nüüd tuntakse seda parameetrit *Plancki konstandina* h ning koos gravitatsioonikonstandiga G ja valguse kiirusega vaakumis c on see üks universumi loomust määravaid põhisuursi.

Kasutades statistilist füüsikat, mis tollal oli juba päris kaugele arenenud, oli Planckil oma valemi

$$E = h\nu$$

range tuletusviis käes. Sel moel on energia E seotud valguse sagedusega ν . Einsteini relatiivsusteoorias saadud valemi $E = mc^2$ kõrval on see üks 20. sajandi kuulsamaid valemeid. 14. detsembril 1900, mil Planck oma valemit Saksa Füüsika Seltsi koosolekul tutvustas, peetakse kvantteooria sünnipäevaks. Koos sellega tuli füüsikasse pidevusetus. Kunagi varem polnud ükski oluline füüsikaline suurus olnud piiratud diskreetse, katkendlikult muutuva väärtuste hulga.

Kui energiat ei kiirata pidevalt, vaid portsjonite kaupa, siis peab ilmselt eksisteerima ka minimaalne võimalik keha kiiratud energiakogus. Ja nii see tõepoolest on: nagu kõikides rahasüsteemides on olemas pisim münt, nii on ka soojuse muundumisel valguseks oma väikseim vahetusühik. Planck nimetas selle energiahulga — omamoodi “energia aatomi” — *kvandiks*, tuletades selle ladinakeelsest sõnast *quantus* (‘kui palju, kui suur’).

Planck ise polnud tookord sugugi kindel, et kvanti tuleks tõsiselt võtta; pigem lootis ta, et see on mingiks abstraktseks vaheastmeks teel sügavama mõistmise poole ja et edaspidi saab selle välistada. Paljud teisedki füüsikud lootsid, et lõpuks ta kaob. Kuid nagu nüüd teame, läks kõik teisiti.

Niisiis ei saa keha oma energiat vähendada näiteks 1/2 või 1/8 kvandi võrra. Miks? Milline on selle kiirgamise mehhanism? Kui suur on kvant ja milline on tema osa füüsikas? Nende küsimustega hakkasid tõsisemalt tegelema kaks füüsika suurkuju, Albert Einstein ja Niels Bohr.

Juba Maxwellist alates oli selge, et valguskiir on võnkuva elektromagnetvälja pidev lainetus. Ent uurides valguse mõju ainele ilmnisid mõned ootamatud nähtused, mis rääkisid vastu ettekujutusele valgusest kui pidevast lainetusest. Mis juhtub, kui valgus langeb ainele? Läbipaistvale objektile, näiteks aknaklaasile sattudes läbib valgus selle osaliselt. Kui tegu on läbipaistmatu objektiga, näiteks kivisõega, või poolläbipaistva ainega, näiteks värvilise klaasiga, siis suur osa valgusest ei peegeldu sellelt ei tagasi ega ka läbi seda. Ta kaob sellesse. Et valgus on üks energia

liike, saab ta kaduda ainult juhul, kui ta oma energia mingil viisil edasi annab. Sellist kadumist nimetatakse *neeldumiseks*. Kui päikesekiirgus meie kehas neeldub, hakkab meil soe. Valguse neeldumisel metallis kandub energia elektronidele, mis võivad nii palju energiat omandada, et hüppavad metallist välja. Sellist nähtust nimetatakse *fotoefektiks*. Tänapäeval, mil valgusimpulsid muudetakse elektriliseks, on sellel nähtusel lai kasutusala — alates telekaameratest kuni iseavanevate uste ja päikeseenergia kasutamiseni, kuid 1905. aastal oli see veel üsna ähmane valdkond.

Kogu senine uurimistöö oli olnud pigem ajude gümnaстика, kuid tõe kriteeriumiks on ikkagi praktika. Sorides kirjanduses, et leida sobivaid katseandmeid, jäi Einsteini pilk peatuma fotoelektrilise efekti mõnedel iseärasustel. Saanud inspiratsiooni Plancki avastatud uuest seaduspärasusest, mis ei toimi mitte ainult hõõgkiirgusel, vaid kõikjal aatomivallas, otsustas ta uurida, kas see rakendub fotoefekti korral ka *valgusele endale*. Fotoefekti kui nähtuse oli avastanud Heinrich Hertz oma raadiolaineuuringute lisasaadusena. Fotoefekti põhilised seaduspärasused tegid 1899. aastal kindlaks Philipp Lenard (1862–1947) ja Joseph John Thomson. Palju varem poleks see võimalik olnudki, sest alles 1897. aastal oli Thomson avastanud elektroni. Hertzi õpilane Philipp Lenard, keda tollal peeti katoodkiirte parimaks tundjaks maailmas, püüdis seda nähtust selgitada oma katseseadeldise abil, milles katoodile langev valgus vabastas sellest elektrone, mis seejärel langesid anoodile, tekitades mõõdetava elektrivoolu. Kui anda anoodile negatiivne laeng, mis elektrone tõrjub, siis vool katkeb. Elektrone tõrjuva jõu suuruse järgi sai arvutada nende energia ja niimoodi veendus Lenard, et elektronide lahkumiskiirus on tõepoolest võrdeline valguse heledusega (ehk valguse sagedusega).

Küllalt tugeva võnkumise korral suudavad metalli aatomites olevatele elektronidele mõjuvad elektrijõud purustada elektronide sidemed aatomituumaga ja need metallist välja lüüa. Kui see aga nii on, siis mida tugevam ehk intensiivsem on valgus, seda suurema kiirusega peaksid elektronid välja lendama, sest siis on ka neile mõjuv jõud suurem. Pealegi, mida suurem on valguslainete sagedus, seda ebatõhusam peaks olema elektronide väljarebimise protsess, sest sageduse suurenemine tähendab elektronile mõjuva elektrijõu suuna kiiremat muutumist — ja see jõud kord rebib teda väljapoole, kord tõukab tagasi.

Ometi osutusid need oletused ekslikuks. Valguse intensiivsus ei kajastunud sugugi väljalendavate elektronide kiiruses: ka kõige nõrgem valgus viis elektronide ilmumiseni, muutus vaid nende hulk. Valguslaine sageduse suurenemine mitte ei vähendanud elektronide väljalöömise efektiivsust, vaid muutis selle hoopis tõhusamaks. See polnud kuidagi kooskõlas vaieldamatult kindlaks tehtud valguse laineiselooga.

Väljapääsu sellest ummikust leidis Albert Einstein pärast seda, kui oli tutvunud Lenardi töödega. Ta jõudis arusaamisele, et kui Plancki kvandid oleksid väikesed valgusenergia portsjonid, peaks kõik teisiti olema. Metallid on läbipaistmatud, valgus mõjub vaid nende pinnale. Elektron neelab ühe energiakvanti ja rebib end kohe tuumast lahti, enne kui jõuab uut kvanti omastada. Niisiis, kui valgus koosneb üksikuist kvantidest ja kvandi energia, nagu Planck näitas, on seda suurem, mida suurem on valguse sagedus, siis võib langevate kvantide hulk mõjutada vaid väljalöödavate elektronide üldhulka; elektronide energia ja kiirus oleneb ainult kvandi energiast, s.t valguse sagedusest.

Iga elektroni vabastamiseks metallist tuleb maksta teatud “lunarahaga”, mida füüsikud nimetavad *väljumistööks* ja tähistavad tähega W . Ühegi elektroni energia ei saa ületada “lunamaksu” W võrra vähendatud ühte kvanti. Nii saadakse väljalöödud elektroni maksimaalse energia valem: $E_{\max} = h\nu - W$. Valguse sageduse ν ja elektroni energia koordinaadistikus väljendub see valem sirgena, mille tõusnurk võrdub Plancki konstandiga h ja mis algab rõhtse (valguse sageduse) telje punktist, kus elektroni energia võrdub nulliga, s.t $h\nu - W = 0$. See on piirsagedus, mille korral fotoefekt veel tekib ja annab selle efekti punase piiri (sellest kohe lähemalt). Väikestel sagedustel on kvandi energia $h\nu$ väljumistööst W väiksem ja elektroni vabastamiseks sellest ei piisa.

Selle teooria valguses oli nüüd võimalik ära seletada fotoefekti punapiiri olemasolu — see hämmastav fakt, et igal ainel leidub päikesevalguse spektris oma individuaalne piir. Sellest piirist punase spektriosa poole jäävad kiired ei tekita fotoefekti iialgi, samal ajal kui violetse spektriosa poole jäävad kiired löövad metalli pinnast elektrone kergesti välja. Punase valguse sagedus on violetse omast peaaegu kaks korda väiksem, mistõttu punaste footonite energia (valguskvante hakati hiljem nimetama ka footoniteks) on violetse omast samuti peaaegu kaks korda väiksem. Et tahkistes

hoitakse elektrone kinni kindlate jõududega, võib punaste footonite energiast nende jõudude ületamiseks ja elektroni vabastamiseks väheks jääda, samal ajal kui violetised footonid tulevad sellega hõlpsasti toime. Nii tekibki igale ainele omane punapiir.

Ligi 300 aastat valitsenud laineteooria järgi poleks fotoefekti punapiiri üldse tohtinud olla ning keha pinnast pidanuks elektrone välja lööma igasuguse pikkusega valguslaine. Selleks oleks pidanud kas kauem ootama või kasutama heledamat valgust. Laineteooria eeldanuks valguse mõju “kuhjumist”. Ere valgus pidanuks elektrone kiiremini välja lööma kui nõrk valgus. Ometi ei suutnud punapiiri mõistatusest kaua aega jagu saada ei eksperimentaatorite kannatlikkus ega ka kõige heledamad valgusallikad.

Kui fotoelektrilised mõõtmised oleksid Plancki konstandi suurust kinnitanud (aga sellel pole keha hõõgega enam mingit pistmist), oleks see tähendanud, et Einsteinil on tõepoolest õigus. Kuid nii võimsaid valgusallikaid, mis oleksid piisaval hulgal puhtvärvilist valgust andnud, tollal veel polnud. Kulus veel 11 aastat, enne kui USA füüsiku Robert Millikani fotoelektrilised mõõtmised Einsteinile täieliku õiguse andsid. Katse ise oli küll mõeldud Einsteini ennustuse ümberlukkamiseks, kuid läks hoopis teisiti. Ja Millikani üllatas see väga.

Einstein tajus kvanti kui valgusallika ja vastuvõtja vahelises ruumis eksisteerivat objektiivset reaalsust, mitte aga kui formaalset suurust, mis ilmneb vaid energiavahetusprotsessi kirjeldamisel. Ja kui valgus mitte ainult ei kiirgu ega neeldu, vaid ka levib kvantidena — elektromagnetenergia kindlate portsjonitena, siis järelduvad sellest kergesti fotoefekti seadused.

Pärast Einsteini tõestasid paljud teisedki teadlased mitmesuguste katsetega valguskvantide ehk footonite olemasolu. Ilmnes, et valgusel on omapärane kahetine loomus: ta on ühtaegu nii elektronlaine, s.t elektromagnetvälja võnkumine, kui ka osakeste — valguskvantide voog. Niisugust kahetisust oli range määratuse ja ühesuse õilsas vaimus kasvanud füüsikutel raske mõista, sest kuidas saab miski olla ühtaegu osake ja laine? See oli tõsine pähhel endistele klassikalistele kujutelmadele, kuid just niisuguseks osutsid tegeliku maailma omadused.

1921. aastal sai Einstein Nobeli preemia fotoelektrilise efekti seletamise, mitte aga tollal veel kahtlasena tundunud relatiivsuse-

teooria eest, mille mõju kujunes lõpuks kõige kaugemale ulatuvaks. Kuid ega Nobeli komitee päriselt nõustunudki valguskvantide olemasoluga ning märkis oma otsuses, et preemia määrati Einsteinile elektronide energia valemi põhjendamise eest.

Väärrib tähelepanu, et relatiivsusteooria eest ei olegi Nobeli preemiat kunagi antud, kuigi 1905. aastal pani Einstein aluse erirelatiivsusteooriale ja lõi 1916. aastal üldrelatiivsusteooria. Nende teooriate näiline müstilisus 20. sajandi esimesel poolel oligi ilmselt peamiseks põhjuseks, miks relatiivsusteooria õigsuses tollal kaheldi.

*

Kui Niels Bohr 1912. aasta aprillis Manchesteri jõudis, pistis Rutherford talle pihku kogumiku uusima teadusliku infoga. Kvantteooriast ei teadnud Bohr veel suurt midagi, kuid uus ja hullutav kvantidemaailm avaldas ärksa vaimuga noorukile muljet, sest seda sorti avantüürid olid talle meeltemööda.

Niels Bohr oli üles kasvanud Taani edumeelses perekonnas. Tema Kopenhaageni Ülikooli füsioloogiaprofessorist isa algatusel oli ülikooli hakatud vastu võtma ka naisi. Nende hulgas oli professorile oma sarmi ja intelligentsusega erilist muljet avaldanud Ellen Adler, juudi pankuri, Taani parlamendi liberaalse saadiku tütar. Mõne aasta pärast nad abiellusid ja sündis Niels. Bohride kodu oli salongiks teadlastele ja kirjanikele ning täiskasvanute vestlustes ärgitati osalema ka lapsi. Nii viis noor Niels end varakult kurssi sajanditaguses Euroopas levinud teadusvooludega. Selles vabas keskkonnas jõudis ta hästi edasi.

Rutherford oli meelitatud, et Bohri-taoline lootustandev noor- mees tunnistab tema tuumaga aatomi mudelit ega väljenda selle üle jahmatust nagu enamik vanemaealisi. Kuigi mujal maailmas näis Rutherfordi aatomimudel vaid ühe võimalusena, pidas rühm ärksaid noori eesotsas 25-aastase Bohriga seda kindlaks tõsiasiaks. Kuid Rutherfordi hüpotees aatomimudeli planetaarsusest polnud veel selgitus, vaid üksnes seletamatu käitumise protokoll. See polnud revolutsioon, vaid olude sunnil vastuvõetud konstitutsioon. Ilmselt pidi planetaarse aatomi mõistmise võtmeks saama kvantteooria.

Bohri 1913. aastal esitatud uue “aatomiprojekti” aluseks oli küll Rutherfordi planetaarne skeem, kuid põhjalik erinevus seisnes elektronkatte ehituses. Tollal ei teadnud ta midagi elektroni laineomadustest. Toetudes vaid oma vaistule ja soovides seletada aatomi püsivust, postuleeris ta lihtsalt oma ettekujutuse. Ta oletas, et elektron võib mingil teadmata põhjusel liikuda vaid teatud orbiitidel ja need tagavad aatomi stabiilsuse. Ainult nendel orbiitidel ei kiirga elektronid energiat, nende energia ei vähene ja nad ei lähene tuumale. See oli muidugi teravas vastuolus makrofüüsika seadustega, kuid nõnda õnnestus Bohril päästa aatomi planetaarne mudel kiirgusvaringust. Selliseid orbiite nimetas Bohr *statsionaarseks*. Ja selles mõttes ei sarnane elektronid sugugi Maa tehiskaaslastega: kaaslased võivad asuda ükskõik millisel ringorbiidil, sellal kui elektronile on ette nähtud ainult kindel valik statsionaarseid orbiite.

Kui kvantteooria tuumaks on tõdemus, et süsteem saab omandada vaid üksikuid energiaväärtusi, siis peab olema mingi *madalaim* energianivoo, pisim võimalik orbiit, millest allapoole elektron laskuda ei saa. See energia vastab *põhiseisundile*, milles häirimatu aatom on tavaolekus. Kõrgemal tasemel on *ergastatud seisundid*. Kõik need elektroni energiatasemed on seotud Plancki konstandiga h .

Teiseks oletas Bohr, et aatom kiirgab elektromagnetkiirgust vaid siis, kui elektron läheb ühelt statsionaarselt orbiidilt parajasti üle teisele, tuumast kaugemal asuvalt lähedasemale, välimiselt sisemisele. Niisugusel juhul elektroni energiatase alaneb, sest mida kaugemal tuumast elektron asub, seda suurem on tema energia. Tekkinud energia ülejäägi annabki elektron aatomi kiiratava valguskvandi näol ära; vastupidisel üleminekul kvant neeldub. Seejuures on kõik elektroni energiatasemed aatomis just sellised, et üleminekul ühelt teisele kiirgab või neelab aatom terve kvandi (või kvandid) mingist võimalikust sagedusest ja selle kvandi (või kvantide) sagedus on seda suurem, mida suurem on energiatasemete vahe. Kvandi osi pole olemas ja seepärast pole elektronil ka minigeid teisi orbiite peale lubatute. Varem või hiljem pöördub elektron kindlasti tagasi oma põriorbiidile.

Oli selge, et neist kahest postulaadist ei piisa statsionaarsete olekute energia kindlakstegemiseks. Pidi leiduma veel tingimus, mis võimaldaks kõikvõimalike orbiitide seast välja valida need,

millel liikudes aatom ei kiirga. Nii lisaski Bohr veel ühe oletuse, mida nimetatakse *Bohri kvanttingimuseks*. Lihtsaimal juhul (vesiniku aatom) on see järgmine: statsionaarsed olekud on need, mille puhul elektroni pöördimpulss (ringikujulise orbiidi korral raadiusega r) $L = mv \times r$ on võrdne täisarvkorde Plancki konstandiga \hbar :¹

$$L = \frac{nh}{2\pi} \quad (n = 1, 2, 3, \dots).$$

Ringjoonelistel orbiitidel korral omandab Bohri kvanttingimus kuju

$$2\pi mvr = nh \quad (n = 1, 2, 3, \dots).$$

Bohri kolmanda oletuse eelduseks oli, et madalaima orbiidi suurus sõltub elektroni massist m ja laengust q , millele lisandub veel Plancki konstant h . Nüüd mõistis ta, et ainus pikkusmõõduga suurus, mis kõne alla tuleks, oleks kombinatsioon h^2/mq^2 , ning selle arvväärus on parasjagu aatomi läbimõõdu suurusjärku. Sedasama kombinatsiooni olid juba märganud teisedki, kuid nemad püüdsid Plancki konstandist lahti saada. Bohr seevastu pööras nende loogika pahupidi: ei ole aatomi asi seletada Plancki konstandi väärtust; konstant ise peab seletama aatomi suurust!

Sai selgeks, et valemi $E = h\nu$ põhjal saab määrata kiiratava sageduse, kui jagada energiamuutus Plancki konstandiga. Kuid leida tuli reegel, mis määrab energiatasemed. Paraku pidi Bohr oma huvitavad otsingud sinnapaika jätma ja kiirustama Kopenhaagenisse ühele üritusele, millelt ta kuidagi puududa ei saanud — sel lihtsal põhjusel, et tegu oli tema pulmadega.

Planeeritud mesinädalate asemel Norras pöördus ta koos oma noorikuga tagasi Manchesteri. Asunud sügisel esmakordselt õppejõuametisse, nappis tal nüüd aega ja orbiitide arvutamisele keskendumisele ei tulnud midagi välja. Talle polnud pähegi tulnud, et võti peitub aatomite spektris. Bohri vana õpingukaaslane Hans Marius Hansen (1886–1956) meenutas talle ülikoolipäevilt tuttavaks saanud Balmeri valemit, mille Bohr oli juba

¹Kuna viimasel ajal kasutatakse võnkumiste teoorias sageduse ν asemel ainult ringsagedust ω ($\omega = 2\pi\nu$), esitub Plancki valem kujul $E = \hbar\omega$, milles konstandi $\hbar = h/2\pi$ võttis esmakordselt kasutusele Inglise füüsik Paul Dirac (1902–1984). Seda konstanti nimetatakse mõnikord ka Diraci konstandiks.

unustada jõudnud, ning korraga sai talle kõik selgeks. Nimelt oli Johann Jakob Balmer (1825–1898) märganud esimesena vesiniku spektrijoonte korrapärasest järjestatust, mida väljendab valem $\nu = \nu_0 \left(\frac{1}{n^2} - \frac{1}{m^2} \right)$ ja kus ν tähistab spektrijoonete vastava valguse sagedust ja ν_0 konstanti ning n ja m on täisarvud, mis iseloomustavad energiatasemeid, ja neid nimetatakse *kvantarvudeks*.

Bohr arvas õigesti, et vesiniku aatom sisaldab ainult ühte elektroni, ning see lihtsustas tema arvutusi. Tänu geniaalsele kvantühite ideele sidus ta oma vesinikuaatomi mudeli tolle ajani mõistmatute spektrijoontega, saades valguse sageduse arvutamiseks energiatasemete n ja m vahel valemi

$$\nu = \frac{1}{h} (E_n - E_m).$$

Selle valemi võis hõlpsasti ühte viia Balmeri valemiga, võttes $\nu_0 = E_1/h$, kus E_1 on põhioleku energia, ja n -inda oleku energiaks E_1/n^2 . Üldiselt kujutab n -nda energiataseme avaldis endast pisisuuruste keerukat kombinatsiooni.

Spektrijoonte sagedust saab mõõta ülitäpselt ja Bohr tabas nende arvutamisega otse kümnesse. Ometi ei saanud Bohri aatomiteooriat pidada ülesande lahenduseks ei füüsikalises ega filosoofilises mõttes. Kuigi vesiniku aatomi korral olid arvutustulemused suurepärased, ei andnud Bohri teooria teiste aatomite korral enam õigeid energiaväärtusi.

Hiljem selgus, et õige oli Bohri teoorias oletus diskreetsete statsionaarsete olekute kohta, nagu ka oletus, et valguse kiirgumine ja neeldumine toimub üleminekul ühest statsionaarsest olekust teise (Bohri kaks esimest postulaati). Kuid nagu edaspidi näeme, ei saa rääkida elektronide tiirlemisest ümber tuuma.

Õigeks ei osutunud ka Bohri kvanttingimus ja seetõttu ei andnud teiste aatomite energianivoode arvutamine õigeid tulemusi. Neid saab arvutada ainult kvantmehaanikat kasutades. Paradoksaalsel viisil oli tulemus õige vesiniku aatomi energiatasemete puhul. Tegelikult on elektroni impulsimomendi väärtused vesiniku aatomis üldiselt teistsugused, sest ettekujutus elektroni tiirlemisest kindlat trajektoori mööda pole õige. Ebaselgust jäi siin püsima veelgi: miks ei kiirga orbiidil tiirlev elektron Bohri teooria järgi — erinevalt klassikalisest elektrodünaamikast — energiat?

Milline on elektroni ühelt orbiidilt teisele ülemineku mehhanism ja kuidas tekib või neeldub selles üleminekus valguskvant? Ja vastamata jäi põhiküsimus: miks on aatom püsiv?

Kuid sellegipoolest oli Bohri teoorial väga tähtis osa kvantteooria edasises kujunemises, sest nagu öeldud, oli oletus aatomi diskreetsetest energiavoogudest õige. 1922. aastal autasustati Bohri aatomite struktuuri ja kiirguse uurimise eest Nobeli preemiaga.

Elektroni isemeelsus avaldus mujalgi kui ainult aatomis. Rangesse korda uskuvate teadlaste arvates käitus elektron kuidagi imeilikult. Käsitades elektroni laetud materiaalse osakesena, ei suutnud füüsikud määrata tema liikumistrajektoori isegi väljaspool aatomit. Suunates näiteks elektronidevoo läbi pilu, ei osatud enustada elektroni pörkejälje täpset asukohta tema teele jääval fotoplaadil. Kuigi oli juba teada, et aatomi raadius ületab elektroni raadiuse miljon korda, olid füüsikutel ikka veel jäänud määramata elektroni mõõtmed ja kuju. Kuid ometi ei saanud elektroni pidada mõõtmeteta punktiks: sellisel juhul oleks tema energia pidanud lõpmatult suur olema, aga nii see ei ole. Siinkohal andis klassikaline füüsikateooria lootusetult alla, sest ei suutnud oma vahenditega kuidagi aatomi olemust selgitada. Samal ajal avaldas enamik tollaseid füüsikuid hämmastust selle üle, et Plancki konstant võiks mingilgi määral seotud olla spektroskoopiaga, mis vaatleb üksikaatomite spektreid. Nii järsuks pöördeks füüsika põhialustes, nagu oli esile kutsunud Bohri teooria, polnud veel valmis isegi Rutherford. Bohr mõistis ka ise, et teel uude füüsikasse oli ta astunud vaid esimese sammu, sest kasutatud oli ju põhiliselt klassikalist füüsikat ning teatud lisaeldustega oli püütud saada katseandmetega kooskõlas olevaid tulemusi. Suurt teadust teevad enamasti ikka need, kes vähemalt mõnda aega on olnud pisutki teisitimõtlejad.

1914. aasta augustis lõhkes vähe tuntud Bosnia linnas Sarajevos pomm, mis tappis Austria ertsheertsogi Ferdinandi. Ja järsku jäi tühjaks ka Rutherfordi Manchesteri labor: seni külge külge kõrval töötanud noored teadlased kisti alanud maailmasõjas vastasleeridesse. Rutherford ise pühendus allveelaevadega seotud uurin-gutele, samal ajal kui ta endised kolleegid püüdsid väärata tema töövilju Saksamaa laborites. Sõja mõttetuse oli kõigile selge. Inglise õnnetus rünnakus Dardanellidele hukkus snai pri kuulist Rutherfordi 27-aastane lemmikõpilane Henry Moseley (1887–1915),

kes oli just enne sõtta minekut jõudnud Bohri teooria abil katseliselt põhjendada teatud liiki röntgenikiirte teket.

Kui sõjas ellujäänud füüsikud 1918. aasta lõpul kaevikutest tagasi jõudsid, ei leidnud nad enam eest turvalist vaimumaa- ilma. Paljude intellektuaalide silmis oli Euroopa tsivilisatsioon end häbistanud ning bolševike võimuhaaramine Venemaal oli valla päästnud kurnava ja ohvriterohke kodusõja, kus venelased tapsid venelasi. Oswald Spengler nahutas oma raamatus *Õhtumaa allakäik* Lääne tsivilisatsiooni selle eest, et too oli sõlminud faustliku lepingu võimu saavutamiseks looduse üle. Eelmise sajandi romantismist võrsunud müstitsismi ja intuitsiooni ülistades väitis Spengler, et Newtoni füüsika seadused kui determinismi kehastus on andnud ära kolm tilka Lääne demokraatia verd.

Kvantfüüsikuid see kriitika ei heidutanud, kuigi kvantühpetes oli küllaga müstikat ja nende meetodites rohkelt intuitsiooni. Tekkimas oli uus füüsika ja determinismiga oli niikuinii lõpp.

Esimese maailmasõja järel Saksamaale pealesunnitud alandavad rahutingimused ja üle mõistuse ränk reparatsioonikoorem kujunesid tegelikult viisutikuga pommiks ning löid soodsa pinnase natsionaalsotsialismi ja revanšismi tekkeks. Toimunud sõjas olid süüdi kõik, kuid süüdlaseks jäi ainult Saksamaa, sest ta kaotas. Kuid natsionaalsotsialism, mis oli sündinud vihkamisest, moonduks aja jooksul ise ohtlikuks vihkajaks. Haakristidega käelintides pruunsärklastest kisakõrde ilmumine tänavatele võrdus põrgukoorte sisselaskmisega. Nende märklauaks sai ka teoreetiline füüsika kui “juudi teadus” koos üleskutsega luua “aaria füüsika”, mis põrmustaks juutide loodud teooriad. Philipp Lenard, üks väheseid natsiparteisse astunud tippteadlasi, korraldas avalikke Einsteini-vastaseid esinemisi. Enamik Saksa vaimuinimesi mõistis kõik need liialdused küll hukka, kuid arvestatavat natsismivastast ühisrinnet Saksamaal ei tekkinud. Nõiajahist poliitilisele vabameelsusele ja juutidele sai alguse Weimari vabariigi ja ka Saksa teaduse allakäigutee. Paljud tippteadlased lahkusid USAsse ja mujale.

Ometi oli Saksa füüsika selles pinevas õhkkonnas tõusnud oma suurimatesse kõrgustesse. Teadusliku mõtte keskuseks oli vägev Georg Augusti Ülikool provintsilinnakeses Göttingenis, mis oma mõjukuselt meenutab meile Tartut, kus väikelinna tooniandjaks on

samuti ülikool. Göttingeni visiitkaardiks oli saanud 19. ja 20. sajandi üks markantsemaid matemaatikuid David Hilbert (1862–1943). Tema õhutusel toimusid tulised väitlusõhtud, mida ilmetasid uued julged mõtted ja kus ärksa vaimuga tudengeil kui täieõiguslikel vestluspartneritel ei tulnud pähegi oma vanemate kolleegide ees aukartust tunda.

Sel taustal kerkis uue füüsika Mekaks Kopenhaagen ja selle väärmatu prohvetina tõusis esile Niels Bohr, kes tegi Kopenhaageni sama kuulsaks füüsikalinnana, nagu see juba oli Carlsbergi õlle ja lõbustusasutuste linnana. Uus idee omandas tõelise väärtuse alles siis, kui see oli läbi arutatud “tema endaga”. Eri-nevalt üksildust ihkavast Einsteinist armastas Bohr oma mõtteid valjusti välja öelda, et õrritada noori uljaspäid vasturünnakule. Tema terav mõistus töötas isegi pingpongilaua taga (seal oli Bohr peaaegu võitmatu) või jalutuskäigul läbi Tivoli lõbustuspargi.

Vana Maailma tuntumad teaduspüramiidid olid endiseks jäänud: Saksa ja Prantsuse instituudid, Cavendishi laboratoorium, millesse uus pealik Rutherford tõi pärast Thomsonit uued värsked tuuled, ning nüüdseks ka Kopenhaageni mahe skandinaavialik ärgas vaim.

Kuulsas õllekeldrite linnas Münchenis, kus oli toimunud Hitleri putš, ajas teaduspõllul vagusid mainekas Arnold Sommerfeldi (1868–1951) instituut. Revolutsioonilise kvantmehaanika peatribüüniks tõusnud ajakirja *Zeitschrift für Physik* lehekülgedele imbus uusi mõtteid isegi valemite kujul, mille instituudi kõrvalkohviku marmorlaudadele olid jätnud noored füüsikutest külastajad ja mida kelnerid ühe iversevärki korralduse põhjal polevat mingil juhul tohtinud ära pühkida.

*

Bohri aatomimudel ei pidanud ajaproovile kaua vastu. Iga uus avastus sünnitab uusi küsimusi. Kõige muu kõrval osutusid muldelile kõvaks pähkliks ka aatomid, kus ümber tuuma tiirleb palju elektrone. Newtoni füüsika võimuses polnud käsitleda enam kui kahte objekti korraga, kui jätta kõrvale Päikesesüsteemi-taolised erandjuhud, kus üks jõukese ületab oluliselt teisi. Elektronidevahelised jõud aatomis on aga tuuma tõmbega võrdtugevad.

Kuna iga elemendi aatom saab asuda vaid talle omastel energiatasemetel, võiks küsida, *kuidas* need tasemed üldse tekivad. Vihje vastuse saamiseks annavad taas spektrid. Katsed näitavad,

et kui pideva valgusallika valgus läbib näiteks gaasi- või auru- pilve, langevad neeldumisspektri tumedad jooned täpselt kokku kiirgumisspektri heledate joontega, mis tekivad samade ergastatud aatomite kiirgamisel. Seega saavad aatomid energiat ka vastu võtta üksnes samade portsjonite kaupa ning neelavad kvantumid peavad vastama energiatasemete vahele. Niisiis on spektrijoonte asetuses täheldatav korrapära, mida kinnitab ka eespool mainitud Balmeri valem ning milles n ja m on täisarvud. Kas ka mikrofüüsikas leidub täisarvulisi diskreetseid suurusi?

Teeme nüüd hetkeks tagasipõike koolifüüsikasse, et meelde tuletada mõned tähtsamad laineteooria põhimõisted. Laine ei ole materiaalne objekt, vaid *liikuv konfiguratsioon*. Kui näiteks veelaine libiseb üle veepinna, ei voola vesi sellega kaasa, vaid üksnes hulbib laine möödudes üles-alla. Lained võivad tekkida väga mitut moodi. Helilained on õhuvoolu väikesed kõikumised, valgus- ja raadiolained teatud elektromagnetvälja konfiguratsioonid, milles võnguvad elektri- ja magnetvälja tugevus. Üksikuid laineimpulsse on hõlpsam jälgida, kuid need ei paku erilist huvi. Paeluvamad võimalused avanevad siis, kui tegemist on ühesuguste korduvate lainete roduga: need on *perioodilised lained*. *Lainepikkus* on lainete kordumisvahemik ja seda tähistatakse harilikult kreeka tähega λ . *Amplituud* mõõdab laine tekitatud maksimaalse nihke suurust. Ühikud sõltuvad siin laine liigist. Veelaine puhul on see lihtsalt laine kõrgus, raadiolainete puhul aga elektrivälja tipp-tugevus. Laine levides sooritab keskkonna iga punkt liikumise, mis kordub iga laine läbiminekul. Mitu korda sekundis see juhtub, seda näitab *sagedus* ja selle oleme tähistanud ν -ga. Sageduse ühikuks on herts (Hz), mis on nime saanud raadiolainete avastaja Heinrich Hertzi järgi. 1 Hz on üks võnge sekundis. Sageduse asemel on vahel mugavam kasutada lainearvu k , mis näitab lainete arvu pikkusühiku kohta. Tegu on lainepikkuse pöördväärtusega: $k = 1/\lambda$.

Kuna laine liigub jääva kiirusega, väljendab lainepikkuse seost sagedusega valem $v = \lambda \times \nu$, kus v on laine levimiskiiruse tävasümbol ja järeldub lainepikkuse ja sageduse definitsioonist.

Kui laine on sulustatud piirete vahele, on tema liikumine rangelt piiratud. Vaadelgem siinkohal lihtsaimat näidet — laineid pikal nõõril. Küllalt pika nõõri korral saab sellele tekitada jooksva laine sel teel, et anname nõõri otsale väikese ristsuunalise tõuke.

Kui siduda nõõri teine ots mingi paigalseisva eseme külge ja hoida nõõri pingul, levib impulss nõõri pidi edasi ja naaseb mõne aja möödudes, peegeldudes kinnituskohast. Erineval viisil impulsse andes võime tekitada lühemaid ja pikemaid laineid. Pikemate lainete korral tekivad aeglasemad ja lühemate korral kiiremad võnkumised. Fikseerime nüüd nõõri mõlemad otsad, või veel parem, kujutleme nõõri asemel pingul pillikeelt. Keele kummastki otsast peegeldub laine tagasi, mistõttu kumbki liikumissuund pole eelistatud. Olenevalt puutekohast ja keele pingusest võivad need lained väga erineva pikkusega olla.

Kõikide pillide helid lähtuvad mingitelt seisulainetelt. Keelel saab seisulaine tekkida vaid siis, kui lainepikkus sobib keelepikkusega sel moel, et fikseeritud keeleotsad jäävad paigale. Siin ei ole lainepikkust ega sagedust enam võimalik vabalt valida. Saame tekitada ainult neid võnkumisi, mille poollaine pikkus mahub üks, kaks või mõni teine täisarv kordi keele kinnitukohtade vahele. Niisiis on kõikidel võnkumistel, mida keelel saab tekitada, iseloomulik sagedus ja keel saab võnkuda ainult kindlatel etteantud sagedustel. Neist madalaim, mida on ka kõige kergem tekitada, sünnib siis, kui üks poollaine täidab kogu vahemiku keele kinnituspunktide vahel. See on *põhitoon* ehk *esimene harmoonik*. Lühemad seisulained annavad *ülemtoonid* ehk *kõrgemad harmoonikud*. Nende summa annabki kokku keele heli. Kõik muusikariistad konstrueeritakse nii, et nad annaksid põhi- ja ülemtoonide rikkaliku segu, sest puhas siinuslaine on üpris lameda kõlaga. Viuldaja David Oistrachi ja tšellist Pablo Casalsi tekitatud toonide erinevus tavalise keelpillimängija omadest seisneb erinevas ülemtoonide kombinatsioonis, kuid ometi saab iga tekkinud kombinatsioon koosneda ainult neist sagedustest, mida on võimalik tekitada sel viisil häälestatud keelega.

Pöördugem nüüd tagasi elektronlainete juurde. Analoogia aatomispektrite ja seisulainete vahel vihjab aatomi teatud sarnasusele keelpilli võnkuva keelega. Spektrid kajastavad *elektronide* siirdeid energiatasemete vahel, mistõttu elektronid peaksid olema seisulainete olekus. Kuid elektroni laineloomus näib esmapilgul mõistetamatu, sest tegu on ju osakesega! Siin märkame esmakordselt, et mikromaailma ei suuda me enam piltlikult ette kujutada. Meie senised kujuteldavad mudelid pärinevad meid ümbritsevast

makromaaailmast, kus iga füüsikalise nähtuse kohta oli võimalik luua konkreetne mudel.

*

Juhtub, et kui rühm teadlasi pusib visalt mingi probleemi kallal, leiab sobiva võtte sasipuntra lahtiharutamiseks hoopis keegi sõltumatu mõtleja, kellel on küllalt aega erapooletuks asjasse süüvimiseks. Lahendus ei tulnud mitte Saksamaalt, Inglismaalt ega Taanist, vaid hoopis Prantsusmaalt.

Noor kõrgest soost hertsog Louis de Broglie (1892–1987), kes alustas oma iseseisvat elu poliitikateaduste litsentsiaadina, tutvus 1911. aastal oma füüsikust venna kaudu ühel füüsikakongressil arutatavate ettekannetega. Need olid pühendatud kvantidele. Teda võlus just uudsus, mis tollastele auväärsetele teadlastele tundus kahtlane. Uurides füüsikalaboris röntgenikiirgust ja fotoefekti, langes ta täielikult Einsteini valguskvantide lummusse, kuigi valguse füüsikalist olemust polnud Einstein püüdnudki ära seletada. Ta pidas valguse dualismi seaduspäraseks nähtuseks, valguse olemuse aluseks.

Mõistagi ei toimunud asjaarmastaja de Broglie erialamuu- tus libedalt, sest tegelikult pidi ta oma füüsikaõpinguid otsast peale alustama. Litsentsiaadikraadi füüsikas sai ta vahetult enne Esimese maailmasõja puhkemist. Albert Einstein oli ühes oma 1905. aastal ilmunud artiklis põhjendanud tollal veel müstilist fotoefekti valguslainete, s.o elektromagnetlainete käitumisega osakeste kombel: valguslained koosnevad kvantideks ehk footoniteks nimetatavate osakeste ehk korpusklite jadast, kuigi inimsilm tajub valgust pideva voona. De Broglie pööras selle tõe lihtsalt pea peale: kui lained võivad käituda nagu osakesed, miks ei võiks siis elektronid kui osakesed käituda nagu lained? See de Broglie 1924. aastal esitatud hüpotees, et mikroosakestel on ühtaegu ka lainelised omadused, pani paljud jahmatama. Oli sündinud mõiste “de Broglie laine”.

Juhindudes Einsteini ideest, eriti massi ja energia seosest $E = mc^2$ (c tähistab siin valguse kiirust), mis järeldub relatiivsusteooriast, tegi de Broglie osakestega ära sama töö mis Einstein valguslainetega. Kui Einstein sidus elektromagnetlained valgusosakestega, siis de Broglie seostas osakeste liikumise lainete levi-

misega. Olukorra, mis oli juba tekkinud elektromagnetlainete puhul, kandis de Broglie üle kõigile mateerialiikidele. Ja pole midagi imestada, et elementaariosakeste kahesus (kui osakesed käituvad ühel juhul lainena ja teisel juhul korpusklitena) viib selleni, et osakeste põhinäitajatel on samuti kahteline iseloom. Siiski polnud niisama lihtne käsitada elektroni lainena kui valgust osakestena. Valgus levib alati ühesuguse kiirusega, seepärast määrab tema sagedus ühtlasi lainepikkuse. Elektron, mis võib liikuda suvalise kiirusega, vajab aga lainepikkuse ja sageduse määramiseks eraldi reegleid.

Osakeste korpuskulaaromadusi iseloomustab nende mass ja laineomadusi muidugi lainepikkus. Et nii mass kui ka de Broglie laine pikkus kuuluvad ühe ja sama laineosakese juurde, peab nende kahe ülitähtsa kvantitatiivse karakteristiku vahel valitsema tihe seos, ja selle määrabki just Plancki konstandi väärtus. Valemitest $E = mc^2$ ja $E = h\nu$ saame energiaväärtust elimineerides, et $m = h\nu/c^2$, mis tähendab, et osakese mass on võrdeline Plancki konstandiga h ja pöördvõrdeline lainepikkusega $\lambda = c/\nu$. Ilmselt on aga sagedus ν pöördvõrdeline de Broglie lainepikkusega λ . Mida suurem on mass, seda väiksem on de Broglie laine pikkus ja seepärast me ei märkagi makroosakeste laineomadusi. Kuid edaspidi peame nende laineomadustega paratamatult arvestama.

Kuidas saaks elektronlaineid tõkestada? Kõik see, mis takistab elektronide liikumist, tõkestab ka elektronlaineid. Selline olukord tekib siis, kui elektron paikneb tuuma läheduses. Tuuma positiivne laeng tõmbab elektroni enda poole ja takistab tal tuuma lähiümbrusest lahkumast, sulgedes elektroni tuumalähedasse ruumi. Kui aga elektron on suletud piiratud ruumiossa tuuma lähiümbruses, lubavad elektroni laineomadused talle vaid teatud liikumisteid. Seetõttu ei saa aatom muuta oma olekut pidevalt, vaid peab ühest võimalikust olekust teise üle minema hüppeliselt. James Francki (1882–1964) ja Gustav Hertzi (1887–1975) katsetest 1913. aastal selguski, et aatom jääb madalaima energiaga olekusse seni, kuni saab piisavalt energiat, et minna üle järgmisse olekusse.

Seostades seda hüppelist nähtust Plancki valemiga $E = h_*\omega$, arvas de Broglie, et kui laine sagedus on seotud osakese energiaga, võiks lainepikkus olla pöördvõrdeline tema impulsiga p .

1924. aastal esitaski ta oma doktoritöös valemi

$$p = \frac{h}{\lambda} \quad \text{ehk} \quad \lambda = \frac{h}{p} = \frac{h}{mv},$$

sidudes elektroni kui osakese laineomadused (lainepikkuse λ) samal viisil tema korpuskulaarsete omadustega (massiga m , kiirusega v ja Plancki konstandiga) nagu valguse puhul. Bohri orbiite konkretiseeris de Broglie kui suletud kõveraid, mida võiks võrrelda avatud lilledõie siksakilise välisservaga. Kui need orbiidid tõepoolest vastavad seisvatele elektronlainetele, peaks de Broglie arvates mahtuma neile täisarv lainepikkusi. Orbiidil tiirlev elektroniline peaks end igal tiirul võimendama samamoodi, nagu lained pillikeelel tugevnevad järjestikustel peegeldumistel keele otstelt. Matemaatiliselt väljendatuna on võimalikud seisulained need, mille lainepikkusi mahub suletud ringjoone kontuuri pikkusele täisarv n tükki:

$$\frac{2\pi r}{\lambda} = n.$$

Asendanud sellesse lainepikkuse $\lambda = h/mv$, sai de Broglie tulemuseks

$$2\pi r m v = n h,$$

mis on täpselt eespool toodud Bohri orbiidivalem.

Järelikult: kui elektron on kuidagi seotud lainega, mille pikkuse määrab tema kui osakese impulss, siis on võimalike seisulainete konfiguratsioonid just sellised, mis mahuvad Bohri lubatud orbiitidele täisarv kordi. Ühtlasi mõistis de Broglie, et elektron ei saa sujuvalt üle minna ühelt lubatud orbiidilt teisele: ta on sunnitud hüppama, et mitte rikkuda äsja saadud seost.

Siiski ei arvestanud de Broglie siinkohal kogu nähtuse keerukust lõpuni, nimelt et elektroni liikumist orbiidil ei saa kuidagi samastada tehiskaaslase liikumisega ümber Maa; kvantmehaanikas ei eksisteerigi trajektoori mõistet. Tegelikult võib elektroni kujutleda pigem "laiali määratuna" mööda kogu elektronkatet. De Broglie enda sõnul kujutas tema teooria eelkõige "formaalset skeemi", mille füüsikaline sisu on veel määramata. Tal polnud pakkuda ka mingit teoreetilist ega eksperimentaalset tõestust

peale üllatava kooskõla Bohri orbiitidega. Oma dissertatsiooni kaitsmisel ei osanud de Broglie selgitada, kuidas end osakesena näidanud elektron võiks ühtaegu olla ka laine. Sest kui osake oleks samal ajal ka laine, peaksid tal samuti ilmema interferentsi- ja difraktsiooninähtused. Nende kirjeldamisel võib laine lahutada mitmeks koherentseks laineks ja seetõttu peaks ka elektron või mõni muu mikroosake kui laine osadeks lahutama. De Broglie patroon Paul Langevin (1872–1946), ainus hindamiskomisjoni liige, kes tegeles aktiivselt kvantfüüsikaga, toetas dissertanti täielikult. Et oma arvamusele tuge saada, pöördus ta Albert Einsteini enda poole. Vastus kvantteooria kodumaalt tuli julgustav: "See võib küll paista pöörane, kuid on tegelikult mõistlik." Kogu lugu lõppes nüüd nagu muinasjutus: ülejooksik humanitaariast osutus esimeheks füüsikuks, kes sai Nobeli preemia oma doktoritöö eest.

Heldekäeline metseen Alexander Graham Bell (1847–1922), kes oli varem rahastanud Albert Abraham Michelsoni (1852–1931) interferomeetri ehitamist, asutas ka Belli laboratooriumi. Selle kollektiivi kõrget taset kinnitavad vähemalt neli selle töötajatele antud Nobeli preemiat. Neist ühega pärjati teadlased, kes oma eksperimendiga tõestasid, et Prantsuse hertsog Louis Victor de Broglie polnud üldsegi mitte hull, kui oli tuletanud tiirleva elektroni seisulainete võrrandi, mis ühtis üllatavalt täpselt Bohri orbiidivalemiga.

Clinton Davissoni (1881–1958) pärusmaaks Belli laboris kujunes elektronide põrgete uurimine vastu metallide pindu vaakumis. Sidetehnika lemmiklapseks saanud vaakumelektronlambis ohjavad elektriväljad elektronide voolu ühelt metallektroodilt teisele ning tagasipõrkuvate elektronide hulgest; nende kogulaengust sõltub ka voolutugevus või -katkestus.

Davisson märkas, et elektronid eelistavad peegelduda ühe või teise kindla nurga all ja et need eelisnurgad sõltuvad elektronide liikumiskiirusest. Seda veidrat nähtust ta seletada ei osanud. Õnnelikumas seisus olid Göttingenis elektronide hajumist uurinud James Franck ja Walter Elsasser (1904–1991), kellel oli käepärast de Broglie väitekirja eksemplar. Vaevalt oleks see prantsuskeelne ja eraviisil ringi liikunud doktoriväitekiri kunagi Davissoni kätte sattunud, kuid Saksa füüsikud olid seevastu hästi kursis värskemate kvantuudistega.

Davissoni katses oli sobiva nurga korral kahe pörkunud elektroni teepikkuste vahe elektronide lainepikkuse täisarvkoradne ning eelisnurgad olenesid elektronide kiirusest, mis peab johtuma nende lainepikkuste vastavast muutusest. Täiesti juhuslikult oli ta koos oma abilise Lester Germeriga (1896–1971) avastanud elektronide difraktsiooni, mis oli tõestuseks ka nende laineomadustele. Franck ja Elsasser said lainepikkused arvutada nii Davissoni leitud nurkade järgi kui ka de Broglie valemist. Mõõtmistäpsuse piires need valemid ühtisid ning de Broglie hull mõttetöö päris võidu.

Kaks aastat arendas ja täpsustas Davisson oma tulemusi ning need avasid talle ukse kvantfüüsika autoriteetide sekka. Kuulsa Joseph Johni poeg George Paget Thomson (1892–1975) kinnitas oma katsetega Davissoni tulemusi ja nüüd polnud nende tõesuses enam kahtluse varjugi. Davisson ja Thomson tõusid koos de Broglie'ga Nobeli laureaatide pjedestaalile. Kui vana Thomson oli autasu saanud tõestuse eest, et elektron on osake aatomist, siis poeg pärjati suurima teaduspreemiaga pärast seda, kui ta oli näidanud, et elektron on laine.

Paraku ei suutnud ükski mõõtmine heita valgust mõistatusele, kuidas üks ja sama objekt saab üheaegselt olla nii osake kui ka laine, ja sellest sai nüüd kvantteooria põhiküsimus. Tõrksalt aatomilt oli ajapikku välja pressitud üks saladus teise järel, kuid kogu pätkel tervikuna oli ikka veel katki hammustamata. Teadusmaailm ootas uusi vägilasi, kes suudaksid teha kvantteooriast Newtoni süsteemile väärrika järglase. Need anded olidki endast märku andnud, kuid see on juba järgmine etapp kvantfüüsika põnevas arenguloos.

TAIVO LIIVA (sünd. 1940) on lõpetanud 1964. a Tartu Ülikooli matemaatikaosakonna mehaanika erialal; füüsika-matemaatikateaduste kandidaat (Leningradi ülikool, 1970). Praegu Tallinna Tehnikaülikooli emeriitdotsent. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Albert Einsteinist kui füüsikust ja inimesest” (2009, nr 12, lk 2218–2235), “Jõud ja seadused” (2010, nr 12, lk 2115–2139), “Need müstilised inertsjõud” (2011, nr 11, lk 1979–1994), “Energia — mis see on?” (2012, nr 12, lk 2152–2171) ja “Teaduse okkaline tee aatomite keerukasse sisse” (2014, nr 7, lk 1279–1301).

ARVUSTUS

KUIDAS KIRJUTADA AJALUGU EHK ELULOOD MATEMAATIKAS

Raymond Flood, Robin Wilson. *Kuulsad matemaatikud: Universumi mõistatuste lahendajad. Inglise keelest tõlkinud Jaan Penjam. [Tallinn:] Valgus, 2014. 214 lk.*

Artiklis “Ajalugu ja mitteajalugu” (Olesk 2014) jäi mul mitmesse küsimusse süvenemata, sest muidu oleksin läinud mööda artikli peamisest ülesandest, milleks oli arvustada dotsent Ivar Piiri kõrgkooliõpikut *Füüsika ajalugu*. Artikli korrektuur loetud ja tagasi saadetud, leidsin poest Oxfordi ülikooli tagasitõmbunud teaduri Raymond Floodi ja Avatud Ülikooli (Walton Hall, Milton Keynes, Buckinghamshire) tagasitõmbunud professori Robert Wilsoni (1943) ühisraamatu *The Great Mathematicians: Unravelling the Mysteries of the Universe* (2011) eestikeelse tõlke. Siinkohal ei käsitle ma seda, missugune on filosoofiadoktor Jaan Penjami (1955) tõlge originaaltruuduse ja eestikeelsuse poolest. Märkused raamatu toimetatuse kohta on lisatud sinise loo lõppu ja oleksin nendest ka seal loobunud, kui neid märkusi olnuks ainult mõni.

Kahtlemata väärrib *Kuulsad matemaatikud* süvenevat lugemist, ehkki on kirjutatud pigem vahelugemiseks gümnaasiumi lõpu ja bakalaureuseastme vahel, mitte õpikuks. Samas annab ta põhjust uurida kolme probleemi, millest kahele esimesele peaksid uuesti mõtlema ka autorid ise. Need on: 1) matemaatika ajaloo üldine ülesehitus; 2) ainestiku meetoodiliselt põhjendatud järjestamine konkreetsetes teoses ja 3) *Estonica* esitamine matemaatiliste sõlmpunktide võrgustikus. Kuna paljud matemaatikud, keda Flood ja Wilson eraldi tutvustavad, tegelesid ühtlasi ka füüsikaga või jõudsid matemaatikaalaste saavutusteni insenerifüüsikalise tellimuse tõttu, on sellisel lugejal, kes tutvub Floodi-Wilsoni raamatuga enne Ivar Piiri õpiku läbitöötamist, Ivar Piiri lugemine ka kergem. Siiski ei ole Flood-Wilson Ivar Piiri “eelõpikuks”. Nende silmis ei ole matemaatika “kõigest” füüsikule vajalik teoreetiline instrumentarium, mis tähendab, et ta ei ole üksnes rakenduslik. Floodi ja Wilsoni meelest on matemaatika niisugune üldisus taotlev mõtlemisviis, mille (1) väljendusvormiks on arvilise alltekstiga sümbolika, (2) sihiks defineeritud tehete tule-

muse arusaadavus ning (3) õigsus ja viljakus on kontrollitavad nii alt üles (üksikjuhult kõikide juhtudeni) kui ka ülalt alla. *Kuulsate matemaatikute* eesmärgiks näikse olevat äsja kirjeldatud mõtlemisviisi tutvustamine säärasele noorele inimesele, kes võiks oma suuri eelkäijaid tunda, kuid ei tohiks ajaloost järeldada, nagu oleks matemaatika jõudnud oma teekonna lõpule. Eesmärk on õilis, raamatu tõlkimine eesti keelde seega ka õigustatud. Vaadelgem, mismoodi on autorid ja tõlkija seatud eesmärgini jõudnud.

Lausest tiitellehe pöördel võiks tuletada, et eraldi autoriõigusega on kaetud ka tõlge. Lause on eksitav, tuletus ebakorrektn. Jaan Penjam on nimelt ka tõlkija märkuste (lk 202–207), samuti “Lisalugemise” alaosas “Eestikeelseid materjale matemaatika ajaloost” (lk 213) autor. Minu ääremärkus on kirjastuslik, kuid ometi põhimõtteline. Kui keegi ei pidanudki otstarbekaks, et autorid kirjutaksid oma raamatu eestikeelsele väljaandele eraldi saatesõna, näitab tiitellehe praegune sõnastus tõlkija panust väljaandes tõelisest väiksemana, ehkki osalt korvab see panus just *Estonica* puudumise originaalis ja selle, et pole lisatud autorite saatesõna eestikeelsele tõlkele või mõne Eesti asjatundja järelsõna nii autorite lähemaks tutvustamiseks kui ka raamatu aine kirjeldamiseks eestlasele vajaliku nurga alt. Eesti kirjastused kipuvad minema seda teed, et tekstile vahetult lisatavate selgituste hulk oleks võimalikult väike. Raamatut tuleb lugeda, tema ise ühes ja arvuti teises käes. Kuna viimane ei ole obligatoorne, siis viib kommentaaride tõrjumine ajalootundmise alla.

Kaks näidet, esimene ilmselge, teine vaieldav. Tõlkes (lk 82) on luge-da, kuidas miniimide ordu munk Marin Mersenne (1588–1648) korraldas Pariisis (miniimide klooster asus Kuninga platsi kandis) seminare, mis “päädisid 1666. aastal Prantsuse Teaduste Akadeemia loomisega Louis XIV poolt”. Nii võib väita, kui pidada Mersenne’i ümber alates 1635. aastast koondunud õpetlaste ringi Prantsuse TA eelkäijaks. Nii ei saa aga väita, kui pidada Mersenne’i ringi vastukaaluks hoopiski Louis XIII egiidi all 1635. aastal rajatud Prantsuse Akadeemiale (kuhu loodusteadlasi ei valitud) ja tõlgendada 1666. aastal ellukutsutud Prantsuse Teaduste Akadeemiat vastukaaluna “Londoni Kuninglikule Seltsile looduse järelekatsumiseks”, mille asutamise kinnitas Charles II novembris 1660, pool aastat pärast restauratsiooni. Kas see pisi asi vajab kommentaari? Jah, sest Floodi ja Wilsoni järgi on Prantsuse TA Mersenne’i ringi otsejärglane, kuid see ei ole õige, sest Mersenne’i ring kogunes ilma kinnitatud põhikirjata ega saanud midagi pärandada hilisemale rahandusministrile (meie mõistes) Jean-Baptiste Colbert’ile (1619–1683), kes oli Mersenne’i sures 29-aastane kantseleiametnik ilma selle arusaamise-

ta, et Prantsusmaa merendus vajab iseseisvat Prantsuse teadust alates taevaaloatuse uurimisest.

Teise näite pakub Floodi ja Wilsoni käsitus matemaatikast antiikaja lõpul ja keskaja algul (lk 36–39; 50–53), millest autorid nimetavad Plotinost (lk 36; registris tema nimi puudub). Lucretiuse (u 98 – u 55 eKr) järgi matemaatikat ei õpitud, kuigi ta *Asjade loomusest* põhjal otsustades tundis jõu, järelikult ka vektori mõistet. Plotinos (u 205 Assiut Niiluse orus – 270 Campania) arvatavasti tundis Lucretiuse füüsikat, kuid erinevalt temast kirjutas Plotinos arvudest ka eraldi. Eestikeelsele asjahuvilisele on Plotinos tuttav tänu filosoofiamagister Marju Lepajõe (1962) uurimustele (Lepajõe 2011: 38–110), vene keelt valdavale Eesti inimesele on vabalt kättesaadavad nii Plotinose arvufilosoofia ise koos professor Aleksei Lossevi (1893–1988) ohtrate kommentaaridega (Lossev 1994: 713–876, 894–903, 909–910; vrd Lossev 1992: 502–540) kui ka Plotinose õpilase Porphyriose (u 234 – u 305) vaimse õpilase Boethiuse (u 480 Rooma – u 525 Pavia) kommentaarid kaudse õpetaja kohta (Boethius 1990: 5–144). Et Flood ja Wilson ei märgi Plotinose eluaastaid ega kirjelda tema uusplatonlikku panust matemaatikasse, on nende suva. Kommentaari väärinuks autorite jäetud mulje, nagu olnuks varane kesk-aeg matemaatilisel tühi või nagu oleksid eurooplased arvutamisoskuse minetanud ja õppinud uuesti numbreid lugema alles araablase invasiooni käigus. Mastaapsed praktilised ülesanded nõudsid küllalt palju arvutamist, mida polnud võimalik teha nõnda, et sõideti härjarakendiga lähimasse *mouseion*’isse või kloostrisse Eukleide se geometria ärakirja veerima. Matemaatiline kirjaoskus ei saanud olla kümme-konk sajandit null, sest ainuüksi feodaalsete kohustuste täitmine eeldas arvepidamist. Tolleaegse maaharimise tehniliselt kõige nõudlikumaks rajatiseks võib pidada veskiveskeid. Nende ehitamiseks polnud täheteadust tarvis, küll aga pidi veskimeister oskama arvutada veskitammi kõrgust ning veevoolu reguleerimist ja jõu ülekannet. Samuti oli vaja teada mõõtühikuid ja tunda mõõduriistu, millest viimased pidid olema ka kättesaadavad. See tähendab, et nende suhtes kehtis mõnesugunegi standard.

Muidugi oleks minu äsjane arvamusalvamus veenvam, kui võiksin esile tuua kas või üheainsagi olulise probleemi, mille lahendamisel mindi senisest kaugemale just varasel keskajal. Olles seda meelt, et matemaatika ajalugu on ekslik esitada kitsalt europotsentristlikult vaatekohalt, arvaksin, et niisuguseks probleemiks oli kuupvõrrandite lahendamine. Selles ülesandes saavad kokku kolm erisugust tehet: 1) arvu korrutamine iseendaga “teises ringis”; 2) arvu astendamine ja 3) arvu kuubi-le geomeetrilise vaste leidmine. Pöörates viimase tehte vastupidiseks

ehk otsides geomeetrilisele kuubile tema serva pikkuse arvulist suurust, jõuame täiesti arusaadava ehituskonstruksioonilise probleemini.

Tõsi, minu arutluskäik põhineb eeldusel, et aeg on alati matemaatikat täis, ka siis, kui kuulsad matemaatikud olevikus parajasti puuduvad. Kust sel juhul matemaatilisi tähiseid otsida? Ehitistest, rajatistest, seadeldistest, reisikirjeldustest, memuaaridest ja kohtuasjadest. Kuna nende leidmine sõltub juhusest ja nende tõlgendamine võib püsida vaieldavana, tuleb meil jääda tõsiasjade juurde. Käesoleval juhul on selleks Plotinose töö, mille sisu kohta ei ütle Floodi ja Wilsoni tekst midagi asjalikku, mida aga Jaan Penjam oleks saanud kerge vaevaga täiendada.

Kuulsad matemaatikud jagab matemaatika ajaloo viide järku, millest igaüks on markeeritud paljude kuulsustega, aga näiteks “Antiikmatemaatika” (lk 14–49) on esindatud nii elulugude kui ka etniliste rühmade ja geograafiliste piirkondadega. Osa kuulsustest olid loomuldasu entsüklopedistid, mistõttu nende panus matemaatikasse on tulnud muust loomingueraldada. Ses mõttes on raamatu pealkiri eksitav, kuna teose sisuks on hoopis inimesed ja rahvad matemaatika ajaloos, mitte puhtakujulised matemaatikud. Viit järku on eristatud üldajaloo järgi, mitte selle põhjal, millised on olnud murdekohad matemaatilise käitumise arengus. Paraku ei ole ainuski viiest ajajärgust üldajalooliselt ühemõtteline. Kui võtame antiikaja pikkuseks vahemiku Homerosest kuni 5. sajandini pKr, siis jääb Umar Hajjam (1048–1131) Idas selgesti Euroopa nn kõrgkeskaja algusse. “Euroopa varajane matemaatika” (lk 50–85) ei ole üldse ajalooline kategooria, sest ta pole geograafiliselt täpsustatud, ja kui me tähistamegi tema algust araabia numbrite kasutuselevõtuga Euroopas ning lõppu matemaatilise analüüsi sünniga, siis ühiskonna üldises kogemuses on olulisem siiski Päikese-keskse maailmapildi pääsemine maksvusele. See oli Itaalia renessansi reaalteaduslik tulemus, mille füüsikud ja matemaatikud vahemikus Pascal (1623–1662) kuni Lagrange (1736–1813) lõpule viisid. Flood ja Wilson ei käsitle 16.–17. sajandi kindlustusteadust, mis praktikas oli esindatud hulga autoriteetide projektide, rajatiste ning matemaatiliste töödega. Alustades seda rida itaallase Francesco di Giorgio Martiniga (1439–1501) ja lõpetades Alain Manesson Mallet’ga (1630–1706), on küllaltki vaieldav väita, nagu oleks “varasele matemaatikale” järgnenud “ärkamis- ja valgustusajastu” (lk 86–121), sest sõjad ja meresõidud ehk ekspansionism sundisid virguma juba varem.

Revolutsioonide all (lk 122) mõistavad Flood ja Wilson kardinaalseid pööreid matemaatilises mõtlemises, mitte ühiskonna võimujaotuses. Mõlemad on seega kuhnistid. Niipidi on Newtoni (1643–1727) mehaanika ning diferentsiaal- ja integraalarvutus justkui revolutsioonieelsed, Gaussi (1777–1855) normaaljaotus aga revolutsioonijärgne saavutus.

Milles seisnes siis revolutsioon ise? Floodi ja Wilsoni järgi arvuteoorias. Järgnes terve hulk väikseid revolutsioone — kuid neid on lisandunud ka aastail, mida Flood ja Wilson võtavad kokku kui “nüüdisaega” (lk 170–199). Pidades — võib-olla Vitali Ginzburgi (1916–2009) mõjul (Ginzburg 1985: 233–255) — Thomas Samuel Kuhni (1922–1996) teadusrevolutsioonilist ajalookäsitust (Kuhn 2003) üldse vaieldavaks, alustaks siinkirjutaja revolutsioonide peatükki matemaatikas siiski Newtonist ja Leibnizist (1646–1717) ning lõpetaks selle Georg Cantoriga (1845–1918), kuigi ajaline vahe Cantori ja David Hilberti (1862–1943) vahel on võrdlemisi väike. 20. sajand oli matemaatikas minusuguse vaatekohalt ennekõike (a) hulgateoreetiline ja (b) arvutustehnikas revolutsiooniline üleminekuna aritmomeetrit esiti elektroonilisele arvutile ja siis pihuarvutile.

Revolutsioone ei saa olla väga tihedalt ega nende hulk pööraselt suur, sest muidu kaotab see märksõna oma oskussõnalise väärtuse. Isegi kui me jagame matemaatika ajaloo aegade hämarusest tänase päevani viieks, poleks kõik jaod revolutsioonide arvu poolest võrdsed. Olgu nendeks jagudeks *aritmeetika* tähenduses opereerimine arvudega kuni reaalarvudeni (*incl.*), *geomeetria* tähenduses opereerimine pindalade ja ruumaladega, *algebra* tähenduses opereerimine niisuguste matemaatiliste suurustega, mille numbriline sisu ja sellest tulenev täpsusaste on teisejärgulised, *hulgateooria* tähenduses opereerimine teatavate kogumitega ja *tõenäosusteooria* tähenduses opereerimine juhuslikkuse dünaamikaga. Igasse jakku on matemaatiline mõtlemine jõudnud erineva kiirusega, mis nähtub juba sellestki, kuidas jaotub matemaatiline intensiivsus maakera suvalises geograafilises punktis.

Floodi ja Wilsoni järgi on kuulsad matemaatikud pärit alalt Hiina ja Kesk-Ameerika vahel. Välja jäävad Siber, Aafrika ja Lõuna-Ameerika ning Austraalia. Matemaatilisel “viljakamal” territooriumil ei jaotu innovatsioon seejuures ikkagi ühtlaselt, vaid koondub olevikule lähemale tulles järjest rohkem vahemikku Kaasan — Los Angeles, piirkonda, kus on ohtralt ülikoole, observatooriume ja laborikeskusi, kuid ka rohkesti tootjaid, kes on teadusele tellimusi esitanud. Kuna matemaatika algas Hiinas ammu enne antiiki Kreekas, oleks historistlikult loogiline alustada kuulsate matemaatikute ajalugu peatükiga “Matemaatika Oriendis enne antiikaega Euroopas”, millele järgneksid “Matemaatika antiikajal” (eespool toodud tähenduses) ja “Varane matemaatika väljaspool Euroopat”. Edasi tuleksid “Matemaatika keskajal ja renessansiajal”, “Matemaatilise analüüsi kujunemine”, “Matemaatiline aparatuur, termodynaamika ja elektromagnetism” ning “Matemaatilised ülesanded ja nüüdisaegne arvutustehnika”, kokku seega seitse peatükki raamatus

pakutud viie asemel. Võib-olla lisanuks peatükkide teistsugune jaotus koos matemaatika ajaloo struktuuri põhjendava saatesõnaga eestikeelsele tõlkele 12 lehekülge, millele tulnuks liita vähemalt kuni kaheksa lehekülge *Estonica*'t. Üksteisega analoogiliste illustatsioonide, korduste ja tühjavõitu lausete kärpimisega ning kirjakraadide vaheldamisega oleks paarikümnest leheküljest võetud maha umbes neli ehk juurde oleks tulnud kirjutada ligikaudu poognajagu teksti koos illustatsioonidega. Seda pole palju.

Muidugi pole ka minu pakutud jaotus laitmatu, sest esiteks ei kirjelda see täpselt idapoolse matemaatika retseptiooni Kesk-Idast lääne pool ega euroopaliku matemaatika ekspansiooni üle suure lombi (ja Aasiasse tagasi) ning teiseks annab ta universumi uurimise kui tellija ja matemaatika kui tellimuse täitja vahekordi edasi üldjoontes, mitte pitsiliselt. Ent see toobki meid ühe põhiküsimuse juurde, ja nimelt: mitut moodi saab matemaatika ajalugu üldse edasi anda? Üheks mooduseks on käsitlus isikust, kes on matemaatikas teinud midagi üldtunnustatut, nagu näiteks August Möbius (1790–1868) või William Rowan Hamilton (1805–1865) või Lev Pontrjagin (1908–1988). Teine on riist matemaatilise operatsiooni tegemiseks: joonlaud, sirkel, arvutuslülkati, aritmomeeter Mercedes, suuregabariidiline elektronarvuti jms. Kolmandat moodust lubab mingi tehte või tehete hulga kirjeldus sümbolites — astendamine, juurimine, diferentsiaalvõrrand, maatriks jne — koos nende sümbolite enestega (nt ruutuure tähis). Neljandaks võib matemaatika ajalugu kirjeldada ka nende probleemide kaupa, mis tema ette on seatud, näiteks neljavärviprobleemi kaudu. Olgu kohe täpsustatud, et silmas on peetud probleeme, mitte seda, kas nad on juba lahendatud. Viienda mooduse annavad nimelt just need probleemid, mille lahendus on teada ja millega me mõnikord opereerime nagu konstandiga, näiteks arv π .

Ei saaks väita, nagu esitaks *Kuulsad matemaatikud* matemaatika ajalugu üksnes väga tuntud nimede jadana. Kirjutajad on kasutanud ka ülejäänud mooduseid, ja näiteks maiade seast polegi nimeliselt esile toodud kedagi, kes vastaks suure matemaatiku tunnustele. Kuna autorid pole matemaatilise kuulsuse tunnuseid kirjeldanud, jääb lugejal üle need ise visandada. Väikseim ühik kuulsu matemaatiku eristamiseks on ilmselt eponüüm, isikunimeline oskussõna, nagu näiteks *diofantiline võrrand*, *Descartes'i leht*, *Newtoni binoom*, *Gaussi kõver*, *lagrangeaan*, *Lie algebr*a, *hamiltoniaan*, *Pontrjagini maksimumiprintsiip* jt. Universaalseks ühikuks niisugused oskussõnad siiski ei sobi, sest mitte iga matemaatilise saavutuse puhul pole tema isa teada. Mõnevõrra üldisema lahenduse annab mingi mõiste paradigmaatika läbi kogu matemaatika, näiteks *Descartes'i teljestik*, ent võiks olla arusaadav, et selliseid mõisteid ei saa

olla väga palju, sest koolimatemaatikasse nad kõik lihtsalt ei mahu. Hari-likest diferentsiaalvõrranditest ei jaksa keegi võtta üldhariduse ulatuses läbi kõiki nende erijuhte, niisiis ka mitte Leonhard Euleri (1707–1783) võrrandit (Pedas, Vainikko 2011: 338–342). Tähtis ongi ju miski muu, nimelt arusaamine diferentsiaalvõrrandi ehitusest ja jõudmine selleni, et noorel inimesel tekiks oskus ja julgus lahendada neid ilma õpikust näpuga järke ajamata.

Kaugeltki mitte iga matemaatik pole konstrueerinud ka riista matemaatiliseks tööks, millest mõned on pealegi duaalsed, mõeldud nii geomeetriliste kujundite konstrueerimiseks kui ka mõõtmiseks (nt joonlaud, paljud kolmnurgad ja sirkel). Matemaatilisi tippsündmusi on põhimõtteliselt vähem kui seda aega, mille vältel tuleb tippsündmuste sisu lahti kirjutada ja sisse viia näiteks kõrgemas inseneriasjandusse.

Ses mõttes on erinevate mooduste ühendamine matemaatika ajaloo tutvustamisel Floodil ja Wilsonil täiesti arusaadav ning ma kahetsen ainult seda, et nad alustavad oma käsitlust *ad rem* ega ole põhimõttelisi probleeme üldse püstitanudki. *Kuulsate matemaatikute* mõistmiseks peab olema keskmisest rohkem teadmisi nii üldajaloost, matemaatikast kui ka selle rakendustest.

Päris ühesuguse matriitsi järgi iga kuulus matemaatik Raymond Floodi ja Robin Wilsoni raamatus oma kohta kätte siiski ei saa. Mõnes alapeatükis on käsitletud koos mitut matemaatikut ja nendega seoses sealsamas veel mõnda, näiteks lk 132–133 Joseph Fourier'd (1768–1830) ja Simeon Denis Poissoni (1781–1840), lk 150–151 küll ainult James Clerk Maxwelli (1831–1879), ent tema tõttu ka veel vähemasti viit füüsikut. Kuna igale alapeatükile on eraldatud umbes kaks lehekülge, millest ligemale üks on läinud illustatsioonide alla, jääb igale suurele matemaatikule kuni üks lehekülge teksti. Sellest osa hõlmab elulooline andmestik, millega mina olnuksin kokkuhoidlikum, sest sellised lausepoolmikud nagu “eluloost teame me vähe” (nt lk 20, 34) ei ole informatiivsed. Ühtlasi on tekstiosa sisuks mõni käsiteldava matemaatiku püstitatud probleem või ülesanne või nende lahenduskaik üldiselt koos asjaomase põhimõiste lühikese kirjeldusega eraldi kastis. Õnnetuseks ei ole autorid või toimetajad suutnud iga kord kastide sisu kordumist vältida. Nii on *matemaatiline analüüs* laiali vähemasti viies kohas (lk 87, 97, 107, 110 ja 131), ehkki asja sisu korrallikuks kirjeldamiseks piisavaks esimesest kastist ja hiljem sellele üksnes viitamisest. Samamoodi asuvad ringjoone mõõtmise kastid lk 29 ja 79 ning algarvude käsitlused lk 27, 90, 157 ja 161. Siseviiteid on raamatus kasutatud nii vähe (vt siiski nt lk 47, samuti lk 173), et nad ei anna mingit kokkuhoidu, ehkki see on põhimõtteliselt nende peamine eesmärk. Eestikeelne lugeja võib

end lohutada muidugi sellega, et *matemaatilise analüüsi* määratluse või kirjelduse leiab ta umbes paarikümnest emakeelsest allikast ja *Kuulsad matemaatikud* ei peagi olema teatmeteoseks matemaatika põhimõistete kohta, ent kui on kirjeldatud *projektiivset geomeetriat* (lk 84–85) ja *analüütilist geomeetriat* (lk 90), siis miks puudub *diferentsiaalgeomeetria* kui mõiste, kuigi tema sisust on juttu lk 160–161, 169 ja 178–179?

Minu märkustest võib välja lugeda, nagu tahtnuksin ma, et *Kuulsad matemaatikud* oleks rohkem entsüklopeediline just matemaatika arengu koha pealt, ehk et näiteks kui lk 174 on annoteeritud Henri Poincaré (1854–1912) uurimust *Analysis situ* (1895; daatum on kokkuleppeline, sest esimese artikli sel teemal avaldas Poincaré juba 1892), siis oleks leitud mõni rida ruumi ka mõiste *algebraalne topoloogia* avamiseks, millele peaks eelnema topoloogia tutvustus. Praegu tuleb välja vastupidi: *topoloogiat* seletatakse alles leheküljel 198.

On tõsi, et reaalseid või potentsiaalseid kaste matemaatika ajaloo kohta saabki järjestada mitmel viisil. Minu etteheide Raymond Floodile ja Robin Wilsonile ei tulene mitte sellest, et nad pole viiside paljusust juba raamatu algul eraldi välja toonud ega põhjendanud, miks nad on valinud oma viisi, vaid sellest, et nende viis on anarhiline. Loomulik, et kastidesse pakitud raudvara saab ka matemaatikas korrastada mitut moodi. Alaku matemaatika ajalugu olevikust ehk kitsamalt sellest, milliseid tähtsamaid arvukategooriaid me eristame praegu. Esimesse kasti pärast niisugust kopsuproovi võiks paigutada arvusüsteemid, teise mingi esimeses eristatud arvukategooria ja temast edasi ajas hiljem eristatud kategooriad (nt *kompleksarvud*) koos tähistusviiside ja muuga. Tulemuseks saaksime arvutamise ajaloo arvumaailma omaduste kirjeldamise kaudu.

Samas võib matemaatika ajalugu alustada ka aegade hämarusest, mis, tõsi küll, jääks meie praegusel teadmisastmel peamiselt hüpoteetiliseks. Me saame oletada, et muistseid Eesti maalinnuseid rajati siiski rehkenduste järgi, aga sügavamale me esialgu ei pääse (Peegel 1991: 333, 1997: 65). Alustades matemaatilise käitumise arengulugu kummatigi just hämarusest ja nihutades oleviku tema loogilisse asukohta ehk rea lõppu, võib esimese kasti sisuks kirjutada ka inimlapse suutlikkuse vahet teha igapäevale arusaadavatel geomeetrilistel kujunditel — *sirgel* tähenduses *sirglõik*, lihtsaimal *hulknurgal* ehk *kolmnurgal* ja *ringjoonel*. Järgmistes kastides leiduksid nende kujundite omadused, omaduste arvutamise võtted, analüütilise esituse viisid ning kujundite ja nende arenduste rakendused väljaspool puhast matemaatikat koos pöördprotsessidega, mil rakenduse eesmärk on teada, ent tuleb leida parim lähete koht. Lõpuks võib matemaatika ajalugu alustada ka keskelt, mingist

vahetulemusest, millele on ootuspärane leida tema eelajalugu ja näidata ühtlasi ära, kui “kaugele” on mindud vahetulemusest edasi. Näiteks esmalt jõuti suhteni ringjoone pikkuse ja läbimõõdu vahel ehk Archimede konstandini, seejärel selle suhte tähistamiseni π -ga ja alles siis komajärgsete numbriliste väärtuste arvutamiseni kuni nõrkemiseni. Kõiki neid võimalusi on Flood ja Wilson kasutanudki, aga mitte läbivalt, vaid paraku kaleidoskoopiliselt, ja seetõttu jääb häguseks nii mingi ajastu kui ka konkreetse õpetlase matemaatilise mõtlemise laad. Muidugi võib see laad ülesandest olenevalt muutuda, sest mitte kõigis üksikasjus pole näiteks selge, millal mõtles Archimedes nagu strateeg ja millal nagu linna veevarustuse eest vastutav kommunaalvalitsuse peainsener. Floodi ja Wilsoni järgi on matemaatikat käivitunud viis temavälist valdkonda: 1) mehaanika kui maapealsete jõudude liikumine ja liigutamine koos vastavate seadeldiste ehitamisega ühenduses ehituskunstiga; 2) taevamehaanika; 3) optika; 4) termodünaamika ja 5) elektriasjandus. Lennundust, aatomifüüsikat ega materjaliteadust kui matemaatilise üksikasjalisuse ja täpsuse tellijaid *Kuulsad matemaatikud* eraldi ei käsitle.

Puhtast matemaatikast on autorid seda eraldi rõhutamata lisanud kolm starterit: 1) matemaatiline suurus kui mingi tehte sooritamise osa (nt π ringi ümbermõõdu ja pindala arvutamisel); 2) väite tõestuse ülim täpsus (nt *Pythagorase teoreem* võrrelduna *algebra põhiteoreemiga*) ja 3) matemaatilise mõtlemise tehnika (kõige labasemad näited oleksid loobumine olemasolustõestusest ja füüsikalise parameetri hindamine suurusjärgu, mitte komakoha numbrilise väärtuse piires). Kuna matemaatik üldiselt ei seleta, *kuidas* ta mõtleb nii, nagu tulemus osutab, siis on siin viimasena nimetatud starter kõige problemaatilisem eriti nendel juhtudel, kus ülesanne asub puhta matemaatika ja matemaatilise füüsika piiril ega nihku sealt enne eksperimenti, mis teoreetilise füüsika ennustust kas kinnitab või sunnib korrigeerima. Meil on väga napilt kirjeldusi sellest, kui suure osa aatomiprogrammi elluviimiseks vajalikest arvutustest tegid teoreetikud paberil ja kui palju nad jätsid Felixi väntajatele ning mis seal paberil võis leida (Abrikossov 1988: 96; Galanin 1988: 69; vrd Kõiv 2013: 1361)¹. Kuid see kehtib ka selle suure osa kohta varasemast matemaatikast, millest pole kirjavahetusi ega memuaare.

Kõik eespool märgitud küsitavused ja vaieldavused Raymond Floodi ning Robin Wilsoni *Kuulsates matemaatikutes* olnuksid kõrvaldatavad originaali toimetamise käigus või oleksid tasakaalustatavad alternatiiv-

¹Madis Kõivu mälestuskild kajastab olukorda 1950. aastate lõpul, Aleksei Abrikossovi märkus puudutab aastaid tollesama kümnendi algul, Aleksei Galanini viide 1940. aastate lõppu.

se käsitluse kaudu. *Estonica*-peatüki liitmine Floodi-Wilsoni käsitlusele niisama lihtsalt ei sujuks, sest enamik sellise peatüki sisust on põhjalikumalt läbi töötamata ja kommentaarides saaks anda vaid viiteid, mitte pisisimonograafiaid. Kõigepealt tekib küsimus, kas niisugust peatükki ongi üldse vaja, sest Inglise autoritele ei saa ta olla kohustuslik ja tõlge mõnda teise keelde eeldaks hoopis näiteks *Fennica*- või *Polonica*-peatükki. Iga tahes ei saaks ta olla kaheleheküljeline, millest poole võtaksid enda alla illustratsioonid ning ülejäänud oleks jagatud näiteks professor Gunnar Kangro (1913–1975) ja akadeemik Gennadi Vainikko (1938) vahel. Mõlemad on olnud ennekõike õppejõud olukorras, kus sa ei saa tegelda eeskätt doktorantidega, vaid pead esmalt üliõpilase alles matemaatilise küpsustunnistuseni juhatama. Üldiselt on see töö, mille kaoprotsent on Eesti oludes küllaltki kõrge, sest meil on Landau vabadus suhteliselt väike. Landau vabaduse all pean ma silmas tõsiasja, et enamik nendest, kes sooritasid akadeemik Lev Landaule (1908–1968) ja tema abilistele eksami teoreetilise füüsika miinimumi ulatuses (läbi võis kukkuda ühel korral), olid väitekirja kaitsmise järel töökohaga vahemikus “vanemteadur—sektorijuhataja” ka kindlustatud. Teatud ajal, umbes tosina aasta kestes (1953–1965) kasutas Landau vabadust akadeemik Paul Ariste (1905–1990), hiljem tegi seda professor Lembit Allikmets (1936).

Estonica-peatükki kujutlen ma tegelikult ülevaadena “Matemaatikast eestlaste keskel”, mis võiks koosneda omakorda viiest alaosast. Need oleksid (a) akadeemilise matemaatika eelajalugu; (b) teiste rahvaste eeskujude maarahvale univerversumi matemaatiliste saladuste tundmaõppimisel; (c) eestikeelne koolimatemaatika; (d) matemaatika kui akadeemiline distsipliin ja (e) matemaatika kui arvutuslik tehnoloogia. Katsugem see suruda 16 leheküljele ehk ühele trükipoognale, millest neljandik kuluks illustratsioonidele. Tosinal leheküljel saaks esitada seega peajooned, mitte rohkem. Üritagem seda järgnevas proovida.

Akadeemilise matemaatika eelajaloo sisustab siinkirjutaja meelest rahvaastronoomia, maamõõtmine koos planeerimisega, puutööndus, talurahvaarhitektuur, navigatsioon sise- ja rannavetel, toidukraami hoidmine ületalve koos mõõduasjandusega ning rahvapärane fortifikatsioon. Neist enim on uuritud rahvaastronoomiat (Prüller 1968), talurahvaarhitektuuri (Ränk 1939; Tihase 2007), puutööndust (Viires 2009) ja kindlustusi (Tuulse 1942; Tõnisson 2008), ent ikka nii, et meil maarahva matemaatilise kultuurist kui tervikust ettekujutus veel ei ole. Tahan öelda, et kuna igapäevane elu sundis rehkendama, siis pole usutav, et meie esivanemad oodanud aastatuhandeid seda õndsat aega, mil Soome lahe äärde jõuavad lõunamaalt pärit eurooplased koos araabia numbritega. Raymond Flood ja Robin Wilson annavad mõista, et matemaatiline kir-

jaoskus on arengulooliselt kõrgemale jõudnud kultuuri tunnus. Minu arvates suurendab arvutuskunsti valdamine ka nn primitiivsetel rahvastel julgeolekutunnet kas või kalasaagi jagamisel Jeesus Kristuse moodi. Samas teeksime põhimõttelise vea, kui hakkaksime otsima eestlasest kohalikku Archimedest ja piirduksime kahetsemisega, kui ajalugu tema nime ei reeda. “Meie Mats” pidi matemaatilisi ülesandeid lahendama sootuks teistes looduslikes tingimustes kui tema sitsiillastest kolleeg, ent kui see Mats oskas teha täisnurkset palkühendust seintele ja puust salvkaevudele, siis pidi ta “teadma”, mida tähendab 90 kraadi (Ränk 1937: 92–94; Ränk 2007: 13–28). Osa tarandkalmetest kinnitab, et “nurgatundmine” oli üldisem kui üks tahk puussepatööst. Meie Matsil tuli osata jagada ja korrutada (muidu poleks ta osanud ikalduste aegu käituda) ning tunda vähemasti mõnda eukleidesliku geomeetria elementi — punkti, sirglõiku, ringjoont, kõverat, risttahukat, lõigatud koonust vms. Näiteks Rebala kivikalmed Jõelähtmes Tallinna-Narva uue maantee ääres, kus kirst on ümbritsetud kiviringiga, on vanad üle kolme tuhande aasta, seega vanemad kui Archimedese ringid. Et maaharimisel oligi nendel elementidel mingi otstarbeline kuju, see kuulub pigemini etnoloogiasse. Kuid paate ei saanud tahuda ega tõrvatagi ilma algelise kalkulatatsioonita aja ja materjali kulu kohta ning seda pidid oskama arvutada nii tellija kui ka meister. Nad ei saanud olla aritmeetikavõõrad.

Juba ainuüksi tehniliste oskuste täienemise tõttu ei saanud rahvao mane aritmeetika kanooniliseks jääda, sest näiteks hülgenahast tehtud paat kuulus teise hinnaklassi kui puupaat. Ma ei kahtle selles, et meie teaduslikult korraldatud etnoloogilistes kogudes on säiliv “paadiaines” üle mõõdetud, ja Salme I paadi mudel näitabki, kui täpselt muistsed paadimeistrid konstruktsioone arvutasid — mis oli mõõdapääsmatu ka siis, kui paat õmmeldi hülgenahkadest (põhjapoolsematel rahvastel morsa nahast), mida ei saanud olla piiramatult (Tvauri 2014: 215–217). Eesti Archimedese pärisnime me kindlaks ei tee, ent tema oskused on rekonstrueeritavad. Idapoolne läänemere lane pidi tundma Archimedese jõudu ja printsiipi ning veeväljasurvet, muidu olekski ta jäänud kala püüdma ainult kaldalt.

Matemaatiliste teadmiste invasioon mujalt Eestisse 13. sajandi alguses langeb ligikaudu kokku meie ala ristiusustamise ja feodaalkoormiste kinnistamisega. Võib arvata, et see tähendas ennekõike mõõduasjanduse korrastamist, kui mitte muus, siis vähemalt maa- ja mahu mõõtmises. Faktiks jääb, et Tallinna toomkooli raamatukogus (asutatud enne 1727. aastat), mille trükivara kuulub nüüd Eesti Akadeemilise Raamatukogu koosseisu, asub 1824. aastal ilmunud saksakeelne tõlge Archimedese traktaatidest ja 1769. a avaldatud ladinakeelne tõlge Eukleides

Elementidest, mille kodifikatsioon kreeka ja ladina keeles jääb aastate 500 ja 888 pKr vahele (Tiisel 2001: 107; vt ka Kõiv, Luuk, Reimo 2002). Elada tuhatkond aastat ilma Eukleidese töid originaalis tundmata on täiesti mõeldav, kuid elada sama kaua ilma arvutusteta pole usutav.

Mõnevõrra lühendab nii pikaajalist matemaatilist tühjust astronoomilise tehnika süünd: Oleviste kiriku tunnikivi kohta tehtud märkus pärineb aastast 1602, ent kivi ise peab olema vanem (Treumann 1977b: 45). Pühavaimu kiriku abiõpetaja Georg Mülleri (u 1570–1608) eestikeelsete jutluste sõnavara tõendab, et matemaatikast tundis ta mõisteid “pool” ja “kokku arvama” (Habicht jt 2000; Müller 2007). Need ei saanud olla uudissõnad, kogudus pidi neid mõistma varasemast. Põlispõllundusest tuttav kesa oligi pool, see osa maatükist, mis jäeti puhkama. Kuna kogudus teadis mõistet “tervest pool”, on loogiline eeldada, et ta tundis ka mõistet “jagama”, ning siis ei olegi peajooneliselt väga tähtis, kas koguduseliikmete oskussõnavarasse kuulusid ka sõnad “murdarv” ja “lihtmurd”.

Akadeemilise matemaatika eelajalukku Eestis kuulub eelneva kohaselt nn elementargeomeetria, millest analüütiliselt võis kõige kummalisem olla. . . ringjoon, sest maamees ei vajanud selle tõestust mitte liival või puutükil, vaid praktilise lahendusena algul ketasrataste tahumisel, hiljem kodarsepa juures. Ilma naljata võib küsida täie õigusega: millal õppis Mats tundma analüütilise geomeetria aluseid rakendatuna tasapinnalistele kujunditele ja millal ta õppis ära algebralise mõtlemise alused? Vastus küsimuse esimesele poolele on võrdlemisi lihtne: keelekontaktide põhjal otsustades kas hiljemalt keskaja algul või kõrgkeskaja algupoolel.² Kui see pool tõele vastab, saab selgemaks ka teine pool: algebralise mõtlemise alused sugenesid meie kanti umbes tollel ajal, mil ketasrataste kõrvale tulid kodarrattad, sest kodarate arvu optimum rattas sõltus õigest teravnurgast ja sobivast kõõlust. Mesopotaamia ja Taga-Kaukaasia inseneridega võrreldes masendavalt hilja, vähem kui viis tuhat aastat pärast neid, muu Euroopa seas aga mitte nii väga hilinenult, sest Pisa Leonardo (u 1170 – u 1240) ülesanne määrata puu kõrgus tema juure pikkuse järgi (lk 54) oli jõukohane ka Matsist metsamehele. Muidu poleks ta teadnud, mitut härka on vaja selleks, et lohistada puu lähima parvetamiskõlbliku jõe kaldale ja kui tugevad peavad olema vankriratta

²Keskaja pikkus on siin dateeritud ja liigendatud alates 5. sajandist pKr ja lõpetades reformatsiooniga kalvinistlikus mõttes 16. sajandi algupoolel. Sellise vaatekoha on kujundanud ajaloolaste lugemine, kellest olgu nimetatud Marc Bloch, Fernand Braudel, Lucien Paul Victor Febvre, Jacques Le Goff ja Viktor Rutenburg.

kodarad. Sellest paraku ei järgne, et Matsi kodarsepp tundis ruutjuurt, mille abil arvutatakse kodara pikkus.

Lähtudes *Estonica*-peatüki tekstiosa pikkusest (12 lk) kui lubatud ülempiirist, eraldaksin sellest kolm lehekülge ajale rahvaomase aritmeetika sünni ja talurahvakooli matemaatilise lati kujunemise vahel. Sellest on küllaltki hästi uuritud feodaalkoormisi (Ligi 1968), varasema vaimuliku kirjanduse sõnavara (vt nt Ehasalu jt 1997; Kasik 2011: 176–178), 17.–18. sajandit (Tering 1996; Treumann 1977a) ja Eesti koolimatemaatikat (Prints 1992–1994). Kolm järgmist lehekülge oleksid pühendatud eestikeelse kõrgema matemaatika kujunemisele eestikeelse ülikoolihariduse lävel ning sellest üle kuni aastani 1944 (viimased kraaditööd matemaatikast kaitsti Tartus 1939–1942). Esmapiilgul tundub see arv — kõigest kolm lehekülge — absurdelt väike, kuid katsutagu seegi täis kirjutada nii, et tõuseks esile tollase matemaatilise mõtlemise dominant! Kahtlemata oli eestikeelse matemaatikaalase oskussõnavara loomine esmaeesmärgiks kogu varasema iseseisvusaja kestes, aga iseenesest on see pigemini didaktiline kui üldmatemaatiline ülesanne. Mitte vähem didaktiline polnud siht katta algupäraste õpikutege kogu üldhariduslik matemaatikakursus, ent kuidas see tegelikult kaeti, sellest meil praegu teravlikku pilti ei ole, sest mitmele küsimusele on vastamata. Üks nendest on üldine ega puuduta sugugi ainult matemaatikat, nimelt: missuguseks kujunes suhe eestikeelsete üldharidusõpikute ja kõrgkooliõpikute vahel olenevalt gümnaasiumi harudest (humanitaar- või reaal-) ning kõrghariduse omandaja profiilist? Vaatamata kaanehinna oli üldharidusõpiku sisu ka vaesemale rahvale siiski kättesaadav. Seevastu moodne välismaine kõrgkooliõpik võis olla nii haruldane, et isegi selle lugemiseks vajalikust ajast tõusis tüli, mida tuli lahendada akadeemilisel vahekohal.

Otsustades Tartu ülikooli raamatukogu kataloogi, kuid ka kasutatud kirjandusele tehtud viidete järgi tundsid ülikooli matemaatikud põhjalikumalt David Hilberti, Richard Couranti (1888–1972) ja Henri-Léon Lebesgue'i (1875–1941) uuemaid loengukursusi ning reageerisid värskele töödele kiiresti, kuid ei ole selge, kui võrd süstemaatiliselt tundsid Eesti õpetlased üksikuurimusi ja kuidas neid üksikaaval Tartus arutati. Mida tähendab “arutati”? Võeti värskest ilmunud või arutlusalune uurimus ette, korraldi selle aluseks olev mõttekäik üle ja leiti kas vasturääkivused või püstitati lisäülesanded. Neljavärviprobleem iseenesest ei olnud uus ega sündinudki Tartus. Alternatiivne mujal kasutatule võis Tartus olla Jaan Sarvele (1877–1954) iseloomulik aksiomaatilisus ehk alusväidete hulga järjekindel piiramine ja sellest tulenev deduktsioon, aga sedasama taotles ka Hermann Jaakson (1891–1964).

Tartlaste puhul võis olla uuenduslik kolmemõõtmelise ruumi üldistamine n -mõõtmeliseks, kuid ma oletan, et uut põlvkonda (Harald Keres (1912–2010), Gunnar Kangro) huvitas esmajoonel matemaatiliste mõistete süstemaatilise põhjendamise järjekindlus. Väga jämedalt võime matemaatika Eesti Vabariigis aastail 1918–1944 jagada neljaks: 1) koolimatemaatika; 2) insenerimatemaatika; 3) sõjaväeasjanduse matemaatika ja 4) ülikoolimatemaatika. Lahutades neist terminoloogia ja õpikud kui matemaatilise mõtlemise välise vormi, ent jälgides, mis sai edasi, jäävad koos oma arendustega alles geomeetria, teoreetiline mehaanika, ridade teooria ja rühmateooria. Nende ühisosaks võib võtta ruumi ja ruumi elementide hulgas teatud korra loomise, aga sellest ei piisa. Põrdekohaks üleminekul kõrgemasse matemaatikasse jäävad ikkagi harilikud diferentsiaalvõrrandid koos oma morfoloogiaga. Kokkurusutuna kolmele leheküljele seisneks Eesti tollase matemaatilise kultuuri kvintessents selles, et siin ülikooli lõpetanud matemaatik ei läinud Läände enam Matsina. Tõepoolest — samal ajal kui Göttingenis kirjutas doktoritööd Arnold Humal (1908–1987), viibis seal Richard Couranti juures järjekordselt ka Moskva topoloog Pavel Aleksandrov (1896–1982; Tiit 1998: 33; vrd Aleksandrov 1979, 1980).

Olukord muutus aastail 1944–1949, mil ilmus neli eestikeelset ja eestlastest autorite kirjutatud kõrgkooliõpikud matemaatikast, õpik ja praktiliste tööde kogu üldfüüsikast ning hulk algupäraseid ja tõlgitud õppevahendeid insenerialadel raskusastmega tööstuskoolist kuni *philosophicum*'i lõpuni. See on taas matemaatika didaktiline pool, millest on väga küsitav tuletada mõnda Hilberti-järgset ülesandepüstitust. Uus muutus on täheldatav hiljemalt 1954. aastast, mil nõukogude elektrooniliste arvutite protopõlvkond oli juba tööle pandud,³ raudsest eesriidest ida pool vabastati piirangutest osa elementaarosakeste füüsikast ja nõuti keskendumist juhtimisülesannetele kosmoseuuringuis ning Eestis tulid päevakorda ebatüüpilised ehituskonstruksioonid ja ehitusmasinad ning siinsed taevaalaotusuuringud. Konstruksioonide tiptase on üldtuntud — Tallinna laululava kui ansambel koos laulukaare kui selle ansambli dominandiga. Originaalsete ehitusmasinate mitteepisoodilisust tõestavad tõstemastid, taevaalaotusuuringute seadmelist poolt Tõravere observatoorium Tuulemäel. Kõigis neis ülesandeis on ülekaal insenertehnilistel arvutustel, mitte matemaatilise konflikti lahendamisel.

Range olles on väga küsitav tähistada selget pööret teaduse arengu- loos mingi väljanoppelise daatumiga või tehnikas mõne seadeldise rakendamisaastaga. Aastail 1955–1958 kaitses professor Gunnar Kangro

juhendamisel väitekirja viis aspiranti. Neist ei olnud ükski seotud insenerimatemaatikaga, vaid nad kõik olid õigupoolest funktsiooni omaduste analüütikud, kelle ette oli püstitatud kahekordne ülesanne: 1) uurida mingi asjaomase probleemi lahendatavust ja 2) avardada matemaatika ulatust võimalikult kaugele väljapoole seda piiri, mille insenerimatemaatika pragmatism paratamatult tõmbab. Tulevik polnud aga enam Tartu ega Tallinna määra, sest ühelt poolt sugenes väga palju juhuslike tegureid ning teiselt poolt oli liidriroll nn üleliiduliste matemaatika-keskuste vahel muutlik mitmel, mitte ainult ühel põhjusel (rahastamise pidevus). Matemaatika katusteks Eestis said “küberneetika” (instituut 1960) ja arvutuskeskused (Eesti NSV TAs 1958; Tartu ülikoolis 1959), mitte näiteks iseseisev TA matemaatika instituut. Eesti NSV TA juurde moodustati arvutuskeskuse idu 1958, Tartu ülikooli juurde asutati juba keskus ise 1959, Nõo keskkooli juurde 1964. Kui me piiri Eesti matemaatika arengus tõmbame umbes 1960. aasta kohalt, mil värske doktor Ülo Lepik (1921) valiti Tartu ülikoolis teoreetilise mehaanika kateedri juhatajaks, siis võiksime öelda, et põlvkondade vahetus oli hakanud kinnistuma ja eelkäijate hoiak “mitte kaotada pädevust” täienes uue hoiakuga “ülesanded peavad olema programmilisemad”.

Kuidas suruda viimased 55 aastat kokku viimasele kolmele leheküljele? Minu arust me ei pea igale olulisele saavutusele mingis teises matemaatilises kultuuris otsima võrdväärset saavutust Eestis, sest sinne matemaatika areneb kohapealse ajaloolise loogika kohaselt. Võtkem Eesti kultuuris matemaatika kui teaduse viljelemise alguspunktiks emakeelse ülikooli rakendumise aastail 1919–1921, millest praeguseks on möödunud 95 aastat. Uurimusteenkonna “otspunktideks” olgu Albert Borkvelli (1890–1963) magistratöö “Binoomvõrrandi $z^n = 1$ algebraline lahendamine” 1922 (ümberatesteeritud 1946) ning nüüdse erialadoktori ja professori Piret Kuuse (1947) tõlge Gottlob Frege (1848–1925) käsitlusest *Aritmeetika alused* (1884), mis ilmus kevadel 2014 Tartu Ülikooli Kirjastusel sarjas “Avatud Eesti Raamat” koos Frege loogikaõpetusele pühendatud osaga nüüdse PhD Madis Kõivu (1929) analüütilise filosoofia alastest loengutest. Tõlke on toimetanud Jaan Kangilaski, saatesõna kirjutanud Piret Kuusk. Hilisema professori Albert Borkvelli käsikirjalise puhtandina esitatud uurimus sisaldab analüütilist kirjeldust selle kohta, kuidas pealkirjas osutatud binoomvõrrandi lahendamist taandada niisuguste binoomvõrrandite lahendamiseks, mille astmeks on algarv. Kahjaks ei selgu tööst, kust autor säärase ülesande sai ja millist kirjandust ta kasutas, sest viide mentorile puudub ja kirjanduse loendit ei ole. Faktiliselt juhendas tööd professor Kalle Väisälä (1893–1968), kelle erialaste huvidega see teema ka kokku kuulus. On usutav, et Kalle

³Vt nt.agera.guru.ru/display.php?conf=Lebedev1008page=item001.

Väisälä ei andnud üliõpilasele mitte senitundmatut ülesannet, vaid tahtis kindlaks teha, kuidas äsjane vabadussõjalane valdab algebralist mõtlemisviisi.

Piret Kuusk on tõlkinud ühe loogikaalase alusteksti koos asjakohaste lisadega, mida täiendab Madis Kõivu tõlgendus — küll mitte sellest tekstist, vaid Frege loogikaõpetusest ja probleemidest, mis sellest tulenevad. Enne Teist maailmasõda matemaatika alustekste eesti keelde ei tõlgitud ja mõne teise matemaatiku tööd on põhjalikumalt uuritud rangelt võttes ainult ühe korra. Gunnar Kangro magistratöö “Polünoomide ridadest ja nende rakendusvõimalustest” (23. mail 1938; töö tiitellehel leiduv märkus, nagu oleks uurimus tunnistanud magistratöö vääriliseks 1. juunil 1933, on ilmselt kirjaviga) esimene peatükk on pühendatud nimelt Gösta Mittag-Leffleri (1846–1927) ridade teooriale ja moodustab uurimuse põhiosa nii mahult kui ka sügavuselt (vrd Kaarli 2013). Hilisema dotsendi Alma Ruubeli (1899–1990) magistratöö “J. C. Adams’i meetod harilikkude differentsiaalvõrrandite numbriliseks integreerimiseks” (1932, ümberatesteeritud 1946), mentoriks professor Gerhard Rägo (1892–1968), käsitleb selle meetodi täiustamist ja veapiiri täpsustamist, mitte niivõrd meetodit ennast (Ruubel 1978: 50).

Alustati niisiis ühe võrrandiliigi erijuhi uurimisest ning on jõutud aritmeetika aluste kui loogilise süsteemi uurimiseni sootuks teisel teel, kui seda tegi professor Jaan Sarv. See on pikk, pigemini katkendlik kui suure kaarega teekond. Küsimus on ju algusest peale põhimõtteliselt olnud ühesugune: kuidas jõuda matemaatikas tulemuseni, mis rahuldaks vajadusi teatud piirkonnas võimalikult suure täpsusega ega sisaldaks selliseid vasturääkivusi, mille tõttu tulemus osutuks vääraks.

Me võime selle teekonna pikkust mõõta mitmel moel, näiteks oskussõnavara rikkuse või ka uute mõistete sissetoomise kaudu. Täpsemalt saab seda teha ülikooliõpikute hulga järgi. Veel kunagi varem pole meil olnud nii rohkesti matemaatikaalast algupärasest õppekirjandust, millest — kui jätta kõrvale distsiplinaarsed tühikud või lohud — on kõige märgatavamalt puudu ülesandekogud. Selle teekonna keskteljeks jääb siiski uute arvutusmeetodite ja lahenduskäikude otsimine keskkonnas, milles tundmatute hulk võib olla kaootiline ehk lühidalt — otsisin Floodi ja Wilsoni mõttes kuulsaid matemaatikuid alates 1960. aastatest vahemikus Leo Ainolast kuni Gennadi Vainikkoni. Kuid see on tänamatu töö, eriti kuna puudub arusaadav skaala ja paljud uurimused on kollektiivsed ning nende tehnoloogiline rakendamine võib olla peidetud.

Floodi ja Wilsoni raamatu eestikeelse tõlke trükki on sattunud palju tähemärgivigu: lk 18, 20, 26, 36, 89, 105, 113, 180. Lk 32 seisab lugeda “ekvinoktsiaalne”. Vastav ladina sõna on *equinox*, millest võib õigusega

tuletada eestikeelse “pööripäevaline”, aga vale poleks ka “ekvinoktsiaalne”. Väljaande tagakaanele on trükitud sõna “goomeetria”, peab olema loomulikult “geomeetria”.

Nagu ülemal juba märgitud, pole Raymond Floodi ja Robin Wilsoni raamat tõlgitud asjatult ning kui autorid saaksid tutvuda käesoleva arvustusega, ei peaks nad sugugi arvesse võtma kõiki märkusi. Raske on *Estonica*-peatükiga, sest selle kirjutamiseks on vaja kaugelt rohkem “eeluurimusi”, kui neid praegu on kasutada. Kui me ootame neilt põhjalikkust, siis kiiresti niisugused uurimused ei valmi, sest arhiiviaines on laiali ega asu tervenisti Eestiski.

Kirjandus

- Abrikossov 1988 = Абрикосов, Алексей. На душе теплее. — *Воспоминания о И. Я. Померанчуке*. Москва: Наука, с. 94–98
- Aleksandrov 1979 = Александров, Павел. Страницы автобиографии. — *Успехи математических наук*, № 6, с. 219–249
- Aleksandrov 1980 = Александров, Павел. Страницы автобиографии. — *Успехи математических наук*, № 3, с. 241–278
- Boethius 1990 = Боэций. “Утешение философией” и другие трактаты. Памятники философской мысли. Москва: Наука
- Ehasalu, Epp, Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Pööre 1997. *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Galanin 1988 = Галанин, Алексей. О первых годах работы в ИТЭФе с И. Я. Померанчуком. — *Воспоминания о И. Я. Померанчуке*. Москва: Наука, с. 69–71
- Ginzburg 1985 = Гинзбург, В. Л. *О физике и астрофизике. Статьи и выступления*. Наука. Мировоззрение. Жизнь. Москва: Наука
- Habicht, Külli, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop 2000. *Georg Mülleri jutluste sõnastik*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Kaarli, Kalle 2013. Gunnar Kangro elulugu. — Mati Abel, Kalle Kaarli, Toivo Leiger (koost.). *Matemaatik Gunnar Kangro 100*. Tartu: Eesti Matemaatika Selts, lk 29–32
- Kasik, Reet 2011. *Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

- Kuhn, Thomas S. 2003. *Teadusrevolutsioonide struktuur*. Tlk Ruth Lias, järelsõna Rein Vihalemm. Tartu: Ilmamaa
- Kõiv, Lea, Mare Luuk, Tiiu Reimo (koost.) 2002. *Bibliotheca Revaliensis ad D. Olai*. Tallinn: Eesti Akadeemiline Raamatukogu
- Kõiv, Madis 2013. Minu õpetaja Paul Kard. — *Akadeemia*, nr 8, lk 1347–1367
- Lepajõe, Marju 2011. *Roomlaste taltsutamine*. (Eesti mõttelugu 102.) Tartu: Ilmamaa
- Ligi, Herbert 1968. *Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni*. Tallinn
- Lossev 1992 = Лосев, Алексей. *История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития. I*. Москва: Искусство
- Lossev 1994 = Лосев, Алексей. *Миф. Число. Сущность*. Москва: МЫСЛЬ
- Müller, Georg 2007. *Jutluseraamat*. (Eesti mõttelugu 78.) Tartu: Ilmamaa
- Olesk, Peeter 2014. Ajalugu ja mitteaajalugu. — *Akadeemia*, nr 4, lk 733–752
- Pedas, Arvet, Gennadi Vainikko 2011. *Harilikud diferentsiaalvõrrandid. Teooria, näited, ülesanded*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Peegel, Juhan 1991. Riivamisi regivärsist. — *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 321–333
- Peegel, Juhan 1997. *Kuld on jäänud jälgedesse. Regivärsi keelest ja poeetikast*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum
- Prinits, Olaf 1992–1994. *Eesti koolimatemaatika ajalugu*. I–IV. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Prüller, Paul-Egon 1968. Eesti rahvastronoomia. — *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist*. I kogumik. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 9–70
- Ruubel, Alma 1978. Minu mälestusi. — *Matemaatika ja kaasaeg XXI. Abimaterjale matemaatika õpetajatele ja õppijatele*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 38–50
- Ränk, Gustav 1937. Eesti küla veevarustusest ja kaevutüüpidest. — *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. XI, 1935*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 84–121
- Ränk, Gustav 1939. *Saaremaa taluehitised: Etnograafiline uurimus. I. Ehitiste üksikosad, elamu ja kõrvalhooned, mis osaliselt täidavad elamu ülesandeid*. (Õpetatud Eesti Seltsi kirjad V.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts
- Teriing, Arvo (koost.) 1996. *Descartes ja tema ideede jõudmine Baltimaale 17. sajandil ja 18. sajandi algul. René Descartes'i*

400. sünniaastapäevale pühendatud näitus Tartu Ülikooli Raamatukogus aprill–juuni 1996. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Tihase, Karl 2007. *Eesti talurahvaarhitektuur*. Tallinn: TTÜ Kirjastus
- Tiisel, Kaja 2001. *Tallinna toomkooli raamatukogu arengulugu ja koostis*. (Vana Tallinn. XI (XV).) Tallinn: Estopol
- Tiit, E.-M. 1998. Teadlaseks saamine. — Marju Unt (toim.). *Arnold Humal. 1908–1987. 90ndale sünniaastapäevale pühendatud materjalide ja mälestuste kogumik*. Tartu: Eesti Statistikaselts
- Treumann, Hans 1977a. Astronoomia Tallinnas XVIII sajandil. — Hans Treumann. *Vanemast raamatukultuuriloost*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 77–83
- Treumann, Hans 1977b. Tunnikivi ja varjuraud. — Hans Treumann. *Vanemast raamatukultuuriloost*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 44–47
- Tuulise, Armin 1942. *Die Burgen in Estland und Lettland*. Dorpat: Dorpater Estnischer Verlag
- Tvauri, Andres 2014. *Rahvasterännuaeg, eelviikingiaeg ja viikingiaeg Eestis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Tõnisson, Evald 2008. *Eesti muinaslinnad*. (Muinasaja teadus 20.) Tartu—Tallinn: Tartu Ülikool
- Viires, Ants 2009. *Eesti rahvapärane puutööndus: Ajalooline ülevaade*. Tallinn: Ilo

Peeter Olesk

PEETER OLESK (sünd. 1953) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti filoloogina 1977; töötanud õpetajana Tallinna 21. keskkoolis 1977–1978, toimetajana kirjastuses Eesti Raamat 1978–1980, Kirjandusmuuseumi vanemteadurina 1980–1987 ja direktorina 1990–1993, Eesti Vabariigi rahvastikumministrina 1993–1994 ning kultuuri- ja haridusministrina 1994–1995, TÜ Raamatukogu direktorina 1995–1999; Riigikogu IX koosseisu liige 1999–2003; TÜ õppejõud 1980–1993 ja 1995–1999; praegu Eesti Maaülikooli rektori nõunik. *Akadeemias* on temalt ilmunud kirjutised “Füüsika õpetamisest” (2005, nr 7, lk 1460–1470), “Toimetav õpetaja” (2005, nr 12, lk 2557–2570) ja “Didaktika ja metoodika” (2006, nr 4, lk 723–735), humoristlik dialoog “Kaks meest on rohkem kui kaks meest” (2002, nr 11, lk 2361–2363), arvustus raamatusarja “Tartu ülikooli ajaloo küsimusi” kohta (2002, nr 12, lk 2683–2693) ja Ivar Piiri raamatu *Füüsika ajalugu: Õpik kõrgkoolidele* kohta (2014, nr 4, lk 733–753) ning väitlus Vello Helgi ja Jaan Isotammega (2001, nr 6, lk 1301–1304).

ABSTRACTS

QUINTUS TULLIUS CICERO. **Little handbook on electioneering**

MARIA-KRISTIINA LOTMAN. **Quintus Tullius Cicero — ancient campaigning expert?[: Afterword]**

Commentariolum Petitionis (Little handbook on electioneering) is a peculiar treatise from the first century B.C., which is traditionally attributed to Quintus Tullius Cicero, although such attribution has often been questioned. There is still no consensus about its authorship: there are scholars who find it implausible that this text was written by Quintus Cicero, others who consider him a possible author; thirdly, however, there are experts who think that the question of authorship is not that important in many ways; unless new documents are discovered, we cannot convincingly prove or disprove the attribution. According to such scholars this text definitely provides a valuable source about Roman political customs and electioneering. It is written by somebody, who is painstakingly familiar with Roman political scene in the first century B.C., and perhaps it is not even that significant whether it dates back to the Late Republic or Early Empire.

If the author of Commentariolum Petitionis is indeed Quintus Cicero, he most probably wrote it in 65 B.C. when his brother Marcus Tullius Cicero started to campaign for the elections to achieve the consulship in 63 B.C. The campaign was tense, but Cicero was successful: he and Gaius Antonius Hybrida attained the necessary support and held the consulship in one of the most critical years of the history of the Roman Republic. The treatise discloses strategies and devices which were used to campaign for political offices during the Late Roman Republic. (Transl.)

RICHARD KING. **Orientalism and the modern myth of “Hinduism”**

Is there really a single ancient religion designated by the catch-all term ‘Hinduism’ or is the term merely a fairly recent social construction of Western origin? This paper examines the role played by Orientalist scholars in the construction of Western notions of Indian religion by an examination of the origins of the concept of ‘Hinduism’. It is argued that the notion of ‘Hinduism’ as a single world religion is a nineteenth century construction, largely dependent upon the Christian presuppositions of the early Western Orientalists. However, exclusive emphasis upon the role of Western Orientalists constitutes a failure to acknowledge the role played by key indigenous informants (mostly from the brāhmana castes) in the construction of modern notions of ‘the Hindu religion’. To ignore the indigenous dimension of the invention of ‘Hinduism’ is to erase the colonial subject from history and perpetuate the myth of the passive Oriental. The paper concludes with a discussion of the accuracy and continual usefulness of the term ‘Hinduism’. (Auth.)

ELI PILVE, MARTI TARU. **“All the young boys and young girls line up. . .”: On the plan of establishing state control over youth organisations in the Republic of Estonia**

During the past century, the European political systems have fluctuated between democratic, authoritarian and totalitarian forms of governance. In authoritarian regimes, citizens’ public independent thinking is not acceptable, and the truths presented by the authorities are not subject to repudiation or discussion. Depending on the severity of the regime, public questioning of truths proclaimed by the government can bring about repressions against the dissident. In such a society, youth work becomes an instrument of the authorities with the main aim of achieving the ideals defined by the ruling ideology. Democratic societies also have values or principles which are considered right (or wrong) and which are transmitted to the youth, but pluralism of opinions and discussion over the values and principles are tolerated.

Examples of youth organisations subordinated to centralised supervision by the state include the All-Union Lenin-

ist Young Communist League in the Soviet Union, Hitlerjugend in Germany, Mocidade Portuguesa in Portugal, Ethnikí Orgánosis Neolése in Greece, Opera Nazionale Balilla in Italy. Converging the youth into a unitary organisation was also considered in authoritarian Estonia. In the republic, which declared independence in 1918, the spectrum of young people's organised spare time activities was very diverse and lively. Gradually the role of the state, which immediately after the proclamation of independence concentrated mostly on regulation of students' spare time activities in schools, grew. Still, it consisted mostly in creating the necessary legal environment for the functioning of youth organisations and influencing educational life and young people's spare time through educational institutions and practices. As early as in 1921, the staff councils of schools received the right to ban students' participation in societies or organisations if this was considered improper. At the same time, the state began to support youth organisations financially. The idea of one state-controlled youth organisation was reached after the coup of 1934 when the authoritarian regime was established. The Youth Organisation Act adopted in 1936 set clear limits for arranging the activities of youth organisations, and the 1938 amendment to the Act gave the President of the Republic the right to direct their activities, also to unite the organisations if considered necessary. The instructions compiled in 1938 already clearly envisaged the unification of youth organisations into a single state-controlled organisation called the Estonian Youth and disbanding of other organisations. Due to international political events, an organisation with the same name was really created, but it was already used as an instrument of the Soviet occupation regime. (Auth.)

RAILI NUGIN. "Life is always sweeter on the other side. . .": On the background of the choices of rural youth as viewed by the press and youth workers

The article aims to provide insights into the topic of rural out-migration in Estonia. It examines the narratives surrounding young people by looking at media and in-depth interviews with rural youth workers. These narratives enable rural youth to ground their choices of migration. Rurality is constructed in media through two powerful templates: one of structural

marginalisation and the other of the "pastoral idyll" based on the stereotypes of nation construction. Youth migration is often explained in media as self-realisation or inevitable moves. These constructions may be enhancing, but also restraining: the marginalisation discourse can push some young people to leave but create perceived barriers for others, influencing the formation of a negative self-identity. The construct of the rural community idyll, however, enables those who stay to reflexively construct the identity of staying as a self-realisation project.

Similar discourses are supported by youth workers. On the one hand, in terms of the individual choice biography, activity-centred and project-based youth work means that the responsibility for participation rests with youngsters, while youth workers create opportunities to be involved. On the other hand, youth workers promote leaving as a means of self-realisation (with the possibility of returning some day). Thus, leaving is depicted as moving "forward" rather than "away".

The transitional character of post-socialist rural life and its vulnerability due to demographic composition probably also contributes to young people's understanding of life as being constantly in flux. Due to the migration patterns of the Soviet era (people were assigned to different rural areas after university and had little individual choice in the matter) and recent urbanisation processes, young people negotiating their transitions today in rural Estonia know perhaps only a few people with stable and linear life courses spent in their home parishes. The notion of non-fixity in life course decisions also contributes to the understanding that it would be always possible to come back to rural home areas.

As the lived experiences, representations and dispositions of rural life support out-migration as a normal part of the culture, the question remains as to how policies should address this question. Perhaps these policies should equally support young people's aspirations to stay in rural areas and to leave, as it is hard to fight against living practices and discourses. One of the additional options for rural areas to survive is to attract young people from other areas with the appeal of change and self-realisation in a small community. (Auth.)

TAIVO LIIVA. This maddening quantum

This article is a sequel to the article “The thorny road of science into the intricate interior of atoms” published in the previous issue of Akadeemia. The article discusses the developments between the creative work of two authorities — Ernest Rutherford and Niels Bohr.

When in 1911 Rutherford discovered the nucleus of the atom from the plum-pudding model proposed by J. J. Thomson and made electrons circulate around it, it became clear that the pudding men had backed the wrong horse. An influential figure in further research of atoms was Max Planck whose god-child — the quantum — seemed like a roll of thunder that caused a real storm in the world of science. Together with his quanta, Planck had released the genie out of the bottle. At first, this caused astonishment, later a genuine revolution in science. Using energy quanta, Niels Bohr could, relying on his intuition, create a model of the atom that was like Rutherford’s planetary model, but the essential difference lay in the structure of the electron cover. He supposed that the atom could only have stationary statuses in which it neither radiated nor absorbed energy. The atom radiates or absorbs a portion of energy only during transition from one stationary status to another. This way, Bohr attempted to save the planetary model of the atom from the radiation collapse, but even that model did not withstand the test of time, getting also into a conflict with ideas from Newton’s times. For the first time, it became clear that the laws of the macroworld cannot be transferred to the microworld.

The young Frenchman Louis de Broglie, who had inherited a title of the nobility, did the same work with microscopic particles that Albert Einstein did with light waves. While Einstein, in one of his articles published in 1905, substantiated the still mystical photoelectric effect by light waves behaving like particles, de Broglie turned it around — if waves can behave like particles, why cannot electrons as particles behave like waves? In his doctoral thesis he showed that if the electron is somehow related to a wave whose length is determined by its impulse, the configurations of possible standing waves around the nucleus are just such that fit the orbits predicted by Bohr. In his thesis, however, de Broglie was unable to explain how the electron, which had shown itself as a particle,

could simultaneously be a wave. He could not offer any theoretical or practical proof in addition to a surprising harmony with Bohr’s orbits. The experimental proof came in 1927 from the Americans C. Davisson and L. Germer who managed to demonstrate that by irradiating a metal plate with slow electrons, the electrons emitted from the plate really behaved like waves.

Simultaneously, the idea of so-called wave-corpiscular dualism had appeared in science. (Auth.)

Review**PEETER OLESK. How to write history, or biographies in mathematics**

Raymond Flood, Robin Wilson. Kuulsad matemaatikud: Universumi mõistatuste lahendajad. [The Great Mathematicians: Unravelling the Mysteries of the Universe.] Translated from English by Jaan Penjam. [Tallinn:] Valgus, 2014. 214 pp.

Serial**“All kinds of rumours are going around...”: Reports about the situation in Estonia in 1943–1945. Part XXXVI**

We publish information summaries about the situation in Estonia in the last years of the German occupation, the beginning of the second Soviet occupation, and about the fate of Estonian refugees. The reports meant for Estonian diplomatic representatives in Finland and Sweden (in 1943–1944 also for the Finnish General Staff) were mainly compiled by journalist Voldemar Kures (1893–1987). He interviewed refugees, monitored letters from Estonia, newspapers, radio programmes, etc. (Edit.)

AUTHORS

QUINTUS TULLIUS CICERO (102–43 BC), politician and military leader, younger brother of Marcus Tullius Cicero (106–43 BC)

RICHARD KING PhD (b. 1966), professor of Buddhist and Asian studies at the University of Kent

TAIVO LIIVA PhD (b. 1940), associate professor emeritus of Tallinn University of Technology

MARIA-KRISTIINA LOTMAN PhD (b. 1974), senior lecturer of classics at Tartu University

RAILI NUGIN PhD (b. 1975), research fellow at the Estonian Institute of Humanities, Tallinn University

PEETER OLESK (b. 1953), adviser to the rector of the Estonian University of Life Sciences

ELI PILVE MA (b. 1982), research fellow at the Estonian Institute of Historical Memory, doctoral student at the University of Tartu

MARTI TARUMA (b. 1970), research fellow at the Institute of International and Social Studies, Tallinn University; doctoral student of political science at the University of Helsinki

ADO VABBE (1892–1961), Estonian artist

“MITMESUGUSEID KUULDUSI
LIIGUB...”

Teateid olukorra kohta Eestis
1943–1945

XXXVI

171.
17.–21. II 1945
(Järg)

Niipea kui olime jõudnud Saksamaale, kohe esimestel päevadel, hakkas SD meie hulgast värbama mehi, kes tahavad Eestisse minna tagalasse tööle eriliste ülesannete täitmiseks. Soovijaid leidis. Berliinis töötas SD-l nn. Partisanen-Sonderschule,⁷⁴⁵ kus värvatuid mehi välja õpetati. Minu andmeil läks Eestisse kokku sada meest — oktoobri esimestest päevadest alates kuni detsembri lõpuni. Selle aja kohta on mul teateid, mis hiljem sündis, sellest ma ei tea. Nendest sajast mehest osa jäi metsa ja koju ja ei tulnud enam tagasi. Mehed viidi Eestisse lennukitel, mitte langevarjuritena. Lennukid maandusid kusagil kokkulepitud kohas. Samal viisil toodi mehed tagasi. See on täiesti kindel. Ma ei tea, kui kaua kestis väljaõpe, öeldi, et kuu aega. Enne Eestisse minekut oli kolm nädalat vaba elu ja kolm nädalat teenistust Eestis tagalas ja jälle kolm nädalat puhkust. Need tingimused meelitasid. Ülesanded pidid olema keerukad — sildade lõhkumine ja muud sellised purustamistööd, aga peamiselt informatsioon ja eeskätt sõjalise olukorra kohta. Saadeti neljamehelistes gruppides — kaks raadiotelegrafisti ja kaks tegutsejat. Ainult Tartumaale Valgesoo valda, 30 km Tartust lõuna poole Elva kanti läks suurem salk. Seal pidi midagi suuremat ees olema. (*Nimetus Valgesoo vald*

⁷⁴⁵S.t partisanide erikool. Vt ka kommentaari 712 ja seal nimetatud Hans Salmi raamatut *Luurekooli "metskassid": Dokumentaaljutustus* (Tõrva, 2008).

on vist eksitus, ei tea sellist valda Tartumaal, olen ise Tartumaalt pärit ja Elvas elanud. Riimaste, kes on pärit Haapsalust, võis eksida, aga ta kinnitas, et nii ta on kuulnud. V. K.⁷⁴⁶ Ise pidin ka minema alul Valgesoole, siis Läänemaale ja Harjumaal lõunapoolsesse osasse. See oli jaanuaris. Detsembris oli veel partisanitegevus Järvakandi vallas ja Läänemaa lääneosas. Mulle igatahes nõudmist järele ei tulnud, võib-olla jäi vaikseks ja enam ei saanud saata. Ei tea. Kindlasti detsembris käidi veel, oli raadioühendus. Muide — korrapärane raadioühendus partisanisalkadega Eestis kestis minu teada kogu oktoobri-, novembri-⁷⁴⁷ ja detsembrikuu kestel.

Olen üksikutega kõnelnud, kes kodumaal käisid ja tagasi tulid. Minu lahkumisel diviisist arvati kolmkümmend poissi olevat Eestis aktiivses tegevuses. Tagasitulijad, kõik, kellega kõnelesin, iseloomustavad üldolukorda järgmiselt: Olukord on selline, kui oli esimese punase okupatsiooni ajal enne küüditamist. Massilisi küüditamisi ja vangistamisi ei ole olnud. Toimub Punaarmee võtmine sama printsiibi põhjal nagu Saksa okupatsiooni perioodilgi: "Freiwilliger muß!".⁷⁴⁸ Lennuki- ja raadioühendus oli kodumaaga reeglipärane oktoobris, novembris ja detsembris. Peale selle ei olnud mul nimetatud kambaga enam kokkupuutumisi. Ohvitserid töötasid ka neis salkades kaasa. Leitnant Saaliste⁷⁴⁹

⁷⁴⁶Võib-olla on mõeldud Valgjärve valda (sks k Weißensee), võib ka olla, et kuni 1939. a-ni eksisteerinud Valguta valda Elva lähedal. Valgesoo ning samanimeline küla asuvad Ahja jõe ääres Taevaskoja ja Kiidjärve vahel.

⁷⁴⁷Algtekstis: septembri-.

⁷⁴⁸S.t sunniviisiliselt vabatahtlikult.

⁷⁴⁹Vt Jaak Pihlau. Vendade Saalistete lugu: 50 aastat saatuslikust punkrilahingust Eidapere metsas. — *Tuna: Ajalookultuuri ajakiri*, nr 4, 1999, lk 48–55; Tiit Noormets. Agendid, nuhid, pealekaebajad. — *Samas*, nr 4, 2012, lk 89–98 (siin: 89–93); vt ka et.wikipedia.org/wiki/Richard.Saaliste. Siin saab kõne all olla ainult Art(h)ur Saaliste (1913 – 14. XII 1949), kes oli lõpetanud Jänedal Põllutöökooli ning Sõjakooli (1934), seejärel põllumees kodutalus Velise vallas Nurtu külas ja Kaitseliidu kohaliku kompanii pealik, nooremleitnant 1938. Teise maailmasõja ajal Märjamaa omakaitse pataljoniülema, varjas end 1944. a sügisest. Tapeti haarangu käigus koos abikaasa Ilse (Kuusk; 1923 – 14. XII 1949) ja teistega umbes kolm ki-

partisanigrupp tegutses Läänemaa idaosas. Need mehed, kes mulle üldolukorrast Eestis jutustasid, tulid tagasi detsembris. Samal ajal läks SD-meest Reimo⁷⁵⁰ Valgesoo valda. Poksija Leola Tallinna kaubanduskoolist läks ka Valgesoole, see oli üks tuntumaid selle kamba mehi.

(Märgin siia vahele: Proua Kimberg,⁷⁵¹ kes neil päevil Saksast tuli — Taani kaudu, jõudis Malmösse ja nüüd on saabunud Stockholmi, on minu tuttavatele jutustanud, et tema on ka informeeritud olnud eesti poiste Eestisse saatmisest. Tema informatsioonide kohaselt poistid tuuakse korralikult tagasi ja mõned on olnud kodumaal kaks kuud. Tagasitulnud poiste üldmulje on olnud: elu enam-vähem normaalne, küüditamisi ei ole, toit kehv. V. K.)

Kaks meest, kes jäid läinud suvel Võru juures punaste poolt vallutatud alale — nad olid jooksikud Saksa sõjaväest —, tulid nüüd sügisel, kui oli kodumaa mahajätmise, läbi rinde Pärnu ja pääsesid veel Saksa minevatele laevadele. Teenisid nüüd eesti SS-diviisis. Mina nendega pikemalt ei kõnelnud ja nad mulle midagi ei kõnelnud, sest olid tulpinud oma loo jutustamisest. Võib olla, et olid pidanud juba kolmsada korda seda lugu jutustama, sest igauks, kes neid nägi, kukkus kohe pärima, et kuidas oli jne. Ei tahtnud neid enam tülitada. Kuid kuulsin, mis nad teistele

lomeetrit Eidaperest lõuna pool. Tema vend Richard Saaliste (1916 – 14. XII 1949), kes tapeti sama haarangu käigus, oli põgenenud 1944. a oktoobri alul Hiiumaalt Rootsi ja naasnud koos viie mehega Saaremaale 1946. a detsembris.

⁷⁵⁰Elmar Reimo (Reimann; 1908 – 14. IV 1964 Claremont, California) lõpetas Politseikooli kõrgema klassi 1934 ning Tartu ülikooli õigusteaduskonna 1940. Politseikordnik a-ni 1935, poliitilise politsei assistent Tartus 1935–1940, vallandati 20. augustil 1940. Saksa okupatsiooni ajal Tartu-Valga prefektuuri linna ja maakonna poliitilise politsei ajutine komissar 1. augustist 1941; Saksa sõjaväeluure Waffen SS Jagdverband Pirita luurekooli operatiivalade õppejõud. 1944. a augustis toimetas ta Põlva lähedale läbi rinde minekuks luurekoolis väljaõppe saanud mehi. Põgenes 1944. a Saksamaale, elas Meerbecki ja Oldenburgi põgenikelaagris, lahkus 1950. a USAsse. Töötas viimati R. General Dynamics Corp.-is elektronarvutusmasinate spetsialistina.

⁷⁵¹Võimalik, et Salme Kimberg (7. V 1896 Kärkla – 12. X 1987 Stockholm).

olid jutustanud. Nad olid lõpuks enamlaste ajal kinni kukkunud, kohalikud enamlased olid nad ära andnud ja siis oli neile kättemaksuks selle eest, et nad Saksa sõjaväes teeninud ja punaste vastu võidelnud, põletatud tulise raua või plekitükiga paremale põsele suur täht E. Nägin neid oktoobrikuus. Kummalgi oli paremal põsel ühetaoline ja ühesuurune põletishaava märk, mis endast kujutas selget nurgelist tähte, sellisekujulist: E. Täht oli umbes $3\frac{1}{2}$ –4 cm pikkune ja ühtlase põletisjoone laius võis olla umbes 4 mm. Kas selle märgi olid põletanud meie enamlased või venelased, sellest ei kuulnud ma lähemalt, samuti sedagi, kuidas nad pääsesid põgenema. Oli näha, et poisid püüdsid seda häbimärki varjata, olid puudrit peale pannud. Mõlemad olid kõvad lahingumehed ja seisnud palju kordi võitlustes.

Eestis kargas ühest diviisi alla kuuluvast SS-väeosast Ivanovini nimeline mees, kes oli rahvuselt eestlane, Harjumaalt Tallinna lähedalt pärit. Ta tuli enne enamlaste tulekut koos minuga Kriegsmarinasse. Nii sattusime mõlemad koos Saksa ja mõlemad SS-i, tema teist korda. Paberid tema kui karguri kohta olid diviisis alles, ta tunti ära ja vangistati. Neuhammerist ta viidi Lienitzi, kus SD ta surnuks peksis. Kõige selle tagatipuks mees maeti sõjaväeliste auavaldustega.

Siis veel karistuskompaniidest ja -pataljonidest. Danzigis oli üks koonduslaager, kuhu läksid kokku jooksikud ja sõjaväelased, kes poliitiliselt kahtlased. Kui viimasest “Teatajast” lugesin rahvuslaste Enn Sarve ja teiste kohta, kes olevat Danzigi viidud,⁷⁵² siis tekkis mõte, kas nad ei ole sinna paigutatud. Siin sooritatakse kohutavat õppust; kui mees sellisele rividrillile kuus kuud vastu peab, on ime. Kõik paluvad endid varsti “vääristusüksustesse” rindele saata. Eestlased, lätlased ja leedulased, kes sinna kukuvad, saadetakse läänerindele kartuses, et nad idas venelaste poole üle jooksevad. Läänes on samad võimalused, millegipärast venelaste poole minek on sakslaste silmis kohutavam tegu.

Karistuspatalljonidesse saatmine suurenes järsult. Sõjatüdimus ilmes üleastumiste arvu suurenemises. Kuid mingit teravat

⁷⁵²Vt “Rahvuslikke aktiviste pantvangidena Saksas”. — *Teataja*, nr 6, 7. II 1945, lk 1. Enn Sarve kohta vt kommentaari 423.

vastuhakumeeleolu ma ei märganud. Sakslased täitsid käske, kuigi vahest tuimemalt. Nad on juba kord automaatide taolised. Võib olla, et ma oma SS-mundri tõttu ei pääsenud opositsioonilistele elementidele ligi. Samal põhjusel ei saanud ma läheneda tarvilikul määral ka tsiviilelanikkonnale. Väliselt sakslased olid endiselt kanged patrioodid, isegi veel hurraapatrioodid, ja vastu panna tahtjad. Kuni minu äratulekuni kogu elu käis veel reeglipäraselt. Ka taganemine rindel toimus enam-vähem korrapäraselt. SS ja Wehrmacht kaklevad, Flak ja merevägi samuti. Vanad tülid, mis aina teravnevad.

Raudteeliikumine oli jaanuaris veel korralik. Lõpupoole, kui ära tulid, tekkis juba häireid. Kiirrongid näiteks hilinesid juba. Viini-Berliini E-Zug⁷⁵³ jäi neli tundi hiljaks.

Volkssturmi⁷⁵⁴ kohta öeldi, et see on kõige parema meeoluga ja ideestikuga sõjavägi maailmas, kuid sellest oli vähe. Sõjaliselt väljaõppelt need kiirelt moodustatud üksused olid — null. Liiga vanad või liiga noored — sellise koosseisuga Volkssturm ei saa tõsist vastupanu avaldada. Kõlbavad ainult partisanitegevuseks ja tänaval nurga tagant laskmiseks. Neile jagati välja ainult vanad Itaalia, Belgia, Prantsuse ja Vene püssid. Alul käisid ainult õhtuti õppusi tegemas.

Sõda on loonud kummalisi situatsioone. Missugust osa nüüd võõrad etendavad “rahvusterviklikul” Saksamaal, sellest järgmine näide: Goebbels⁷⁵⁵ käis Danzigis Volkssturmi vannutamata. Pidulikule toimingule järgnes uute võitlusüksuste paraadmarss. Vannutamistseremooniaks toodi Danzigi külje alt Lauenburgi allohvitseride koolist 300 lätlast Danzigi aukompaniiks. Need olid toredasti treenitud poisid, uutes mundrites, hea kasvu ja väljanägemisega. Omal neil vist ei olnud käepärast sellist eliitüksust. Ja kes neist väliseltki arugi sai, et olid võõrad. Kui

⁷⁵³Sks *der Eilzug* ‘kiirrong’.

⁷⁵⁴Adolf Hitleri proklamatsiooniga 18. oktoobril 1944. a välja kuulutatud Saksa sõjaväeline formatsioon, kuhu pidid kuuluma kõik 16–60-aastased mehed, kes polnud seni veel üheski üksuses teeninud.

⁷⁵⁵Joseph Goebbels (1897 – 1. V 1945) oli Saksamaa propagandaminister (Minister für die Volksaufklärung und Propaganda) 1933–1945.

möödamars algas, sammus läti allohvitseride *Lehrgang*'i 300-meheline üksus kõige ees, selle järele tuli Hitlerjugend ja siis alles Volkssturm.

Saksas teati juba, et eestlasi on jäänud Kalischisse,⁷⁵⁶ ja Berliinis olles kuulsin, et Posenisse (linna) jäi kogu elanikkond sisse, kus oli rohkesti ümberasuajaid ja ka viimati põgenenuid. Posen piirati kiirel ümberhaarangul. Jutud, nagu oleks neist piirkonnist inimesi evakueeritud, osutusid alusetuiks. Peatusin sõidul puhkusele Warnemündes, kas 22., 23. või 24. jaanuaril. Viibisin enne Reichenbachis-Oberlausitzis (asub Ülem-Sileesias Görlitzist 30 km lääne pool). Siin on eesti tüdrukute maatöölaager. Tüdrukuid oli neljakümne ümber, juhatajaks prl. Neidre. Rohkesti noori Tartust. Enamik ei tea midagi oma vanematest ega teistest lähematest omastest, kes põgenemismõllus kadunuks jäänud. Käivad taludes tööl, toit parem kui sõjaväes, meeoleolu halb. See parandas olukorda, et võisid olla laagris koos.

Warnemündes kuulsin, et üks venelaste rünnakukiil on jõudnud Danzigi piirkonnas mereranda välja. Inimesed ei uskunud seda. Kohtasin noori poisse, Saksa Kriegsmarine mehi, kelle omaksed olid Ida-Preisid ja kes olid endid vabatahtlikult lööküksustesse üles andnud, et Ida-Preisid võitlema minna. Neile ei saanud kuidagi selgeks teha, et see on juba ära lõigatud. Nad ei suutnud seda uskuda.

Sõitsin ka varem kaunis palju Saksamaal ringi. Varustusala ja staabimehena mind saadeti hankima lisatoiduaineid diviisi ohvitseridele. Pidin peamiselt jahti pidama lihakonservidele ja marmelaadipurkidele. Tihti käisin Saganis, kus oli ka palju eestlasi, ja Berliinis. Viibisin mitmel korral ka Rathenowis ja Stendalis, mõlemad asuvad ühe raudteeliini ääres, Stendal umbes 100 km lääne pool Berliini. Siin töötavad suured konservitehased. Linna taga asus suur lennuväli, kust Berliini pommitamiste ajal suured hävitajate eskaadrid õhku tõusid. Linn ja lennuväli olid täiesti terved ja neid ei olnud rünnatud kuni minu äratulekuni. Viibisin järjekordselt Stendalis 12.–17. detsembrini. Ruhri evakueeriti parajasti ja tehti ettevalmistusi suureks läänepaletungiks, mis

⁷⁵⁶Poola k Kalisz.

varsti algas. Pealetungile läks ka LAH (Leibstandarte Ad. Hitler),⁷⁵⁷ üks parimaid diviise, mille puhul hõisati, et nüüd lööme rannikuni välja ja teeme imeasju. Meeleolu oli kole kõrge. Kõik operatsioonid, mis see diviis kaasa teinud, olid õnnestunud, muu hulgas Harkovi tagasivallutamine.⁷⁵⁸ Rathenowis oli ka võrdlemisi palju eestlasi.

Eestlastel-põgenikel oli Saksamaale tulles rohkesti raha kaasas. Sõjaväelaste kaudu saadi seda kergesti ümber vahetada. Näit. 5000 marka oli suur summa. Paljud sõitsid mööda Saksamaad ringi ja otsisid sugulasi ja tuttavaid. Endel Kõpp,⁷⁵⁹ piiskopi poeg, sai näiteks Gotenhafenis sellise ringsõidutunnistuse ja kihutas kogu oktoobri ja novembri mööda maad ringi. Ka paljud sõjaväelased talitasid nii, kes oleksid pidanud endid küll kohe sõjaväelaste koonduspunktides registreerima. Panid omale tsiiviilriided selga ja muutusid reisisellideks.

Olen veel käinud Liegnitzis,⁷⁶⁰ Görlitzis, Breslaus, Bunzlaus, viimases väga palju kordi haavatute ja haigetega, kord ka Lissas⁷⁶¹ ja Glogaus⁷⁶². Ei ole vist ühtegi Saksa linna, kus ei oleks eestlasi. Paljud on nüüd raha otsalõppemisel asunud tööle.

Kui eesti põgenike vool hakkas saabuma Saksa, küsiti põgenikelt, kas neil on juba omakseid ees Saksamaal, kelle juurde nad võiksid asuda. Jaataval korral põgenikele anti erilised sõjaväelase

⁷⁵⁷1. SS-soomusdiviis "Leibstandarte SS Adolf Hitler" (LSSAH).

⁷⁵⁸Saksamaa Lõuna väegrupp vallutas Harkivi uuesti 19. veebruarist kuni 15. märtsini 1943 toimunud nn Donetski kampaania käigus.

⁷⁵⁹Endel Kõpp (1913 – 12. III 1996 Stockholm) lõpetas Tartu ülikooli usuteaduskonna 1939, *cand. theol.* 1939. Prooviaastal Kambja ja Tartu Pauluse koguduses 1939–1940, vikaarõpetaja 1940–1941, Tartu Pauluse II pihtkonna õpetaja kt 1941–1942, Kihelkonna koguduse asetäitja-õpetaja ja Kärla koguduse hooldaja-õpetaja 1942–1944. Teises maailmasõjas Saksa sõjaväes 20. eesti SS-diviisi suurtükiväerügemendis 1944; viidi 1944. a septembris koos oma rügemendiga Saksamaale, oli sõjavangis Poolas. Asus 1947. a ümber Rootsi, kus oli Norrköpingi koguduse asetäitja-õpetaja 1951–1960, astus 1972. a E.E.L.K.-st välja.

⁷⁶⁰Poola k Legnica.

⁷⁶¹Poola k Leszno.

⁷⁶²Poola k Głogów.

puhkusekaardid välja, mis kuuldavasti võimaldasid tasuta söidu. Mõned andsid oma tuttavad sugulaste pähe üles. Sõja ajast tingitult valitsemisaparaadis on küllalt segipaiskumisi, mida meie inimesed, kellel suured kogemused seljataga, oskasid ära kasutada. Baltimaade äraandmisel ja Soome väljakukkumisel sõjast valitses Saksas ajuti meeoleolu allakäik ja mõnevõrra peataolek. Põgenike vool oli suur — Eestist, Lätist ja ka mujalt. Siis hakkas üks eestlaste ringikolamine. Eriti kasutas seda võimalust noorem rahvas. Neil on kõik Saksamaa kohvikud läbi istunud. Otsiti sooje kohti. Nagu juba ütlesin, pummeldas nii ringi ka sõjaväelasi tsiviilriietuses.

Peab ütleva, et ega läinud sügisel uustulnukate suhtes nii väga ranget tööerakendamist ei olnud. Sellest sai kõrvale hiilida. Kuid rõhuv osa eestlasist on siiski töö. Tähtsamatesse sõjatööstusettevõtetesse neid ei pandud — spionaaži kartusel. Väga paljud on rakendatud tekstiilitööstuse alale. Mul ei ole ülevaadet, kus nad kõik tegutsevad. Töötajatel, kes käivad Arbeitsfronti alla, on oma keskus ja kartoteek ja seal saavat päris korralikke andmeid. Üldine kartoteek, mis on korraldatud Berliinis nn. Eesti Komitee või Hilfs[s]telle juures või kuidas teda nimetatakse, ei ole ülevaatlik, kaunis segane ja ebausaldatav. Kui palju eestlasi on üldse Saksamaal, sellele on raske vastata, arvan, et arvud 100 000 ja 80 000 on liialdatud, et eestlasi on seal hästi vähem. Mõned loevad seda arvu 40 000, kuid see on liiga madalalt võetud.

Eestlased Saksas olid viimati võrdlemisi peata, ei olnud mingit ühist suunamist. Lätlased hoidsid paremini kokku. Berliinist läbi tulles, see oli 22. jaanuaril, keegi ei uskunud, et venelased võivad nii kaugele tulla. Seda ei uskunud ei eestlased ega sakslased ise ka, et midagi sellist võib idapiiril juhtuda, mis seal praegu toimub. Berliin on rusuhunnik, arvan, et 75% linnast on rusedes. Raudtee, mis Berliinist läbi läheb või sisse tuleb, sõidab paiguti mööda lagedaid varemetevälju. Näib, et raudteetamm on igakordse purustuse järel jälle üles ehitatud.

Kõigist purustustest hoolimata eesti rahvas trügib pealinna poole, haritlaskonda kuulunud daamid ja härrad tahavad Berliinis olla ja kohvikutes istuda. Meie rahvas elab peamiselt ääre-

linnades, on leitud ulualust tühjaks jäetud villades, suvilates. Pommitamised on neis rajoonides vähem paha teinud. Pealegi on Berliinis, nagu tähele panin, palju häid varjendeid. Sakslased kinnitavad ise, et neil on varjendeid rohkem, kui on linnas elanikke. Teine koht, kus asus tänini rohkesti eestlasi, oli Danzig. Põgenikud, kes saabusid laevadel siia, ei läinud lihtsalt kaugele. Ja siit sai veel midagi osta. Kolmas koht, kus võis palju eestlasi olla, oli Posen, ja neljas Viin. Berliinis Kurfürstendammi 24 kohvik Hillbrichis käis meie koorekiht koos. Nägin seal ka Ida Aav-Loo-Talvarit.

(19. ja 20. veebruaril saabus palju posti Saksast Rootsi eestlastele. Oli kirju Dresdenist, mis posti pandud 1. veebruaril, ja Berliinist, mis posti pandud 6. veebruaril. Kirjade toon üldiselt rahulik, antakse omad Berliini korterite aadressid, nagu ei oleks midagi juhtunud. 20. veebruaril tuli ühelt eestlaselt Berliinist telegramm Stockholmist, milles ta teatab oma sinnajäämisest ja aadressist. Ühes kirjas öeldakse, et paljud on kogunenud Berliini, kellel Rootsi-sõidu paberid korras, ootavad ainult väljasõidutempli pealelöömist, mida mõned olevat oodanud mitu kuud. Ridade vahelt antakse mõista, et nad pääsevad tulema koos rootslaste grupiga. Edasi selgub enam-vähem, et Danzigist on kõik eestlased sunnitud olnud lahkuma. Prof. Parise⁷⁶³ lesk kirjutab mulle minu järelepärimise peale, et Rudolf Paris teenib Berliinis Ostlandministeeriumis. V. K.)

Eesti SS-diviisis käis viimati ringi propagandalause — kevaldel läheme Eestisse tagasi. Paljud uskusid seda alul. See lause oli käima pandud eesti ohvitseride endi poolt, et meeste meeoleolu

⁷⁶³August Paris (1888 – 21. III 1944 Tartu) lõpetas Tartu ülikooli keemiataaduskonna 1915, *dr. phil. nat.* 1924. W. K. Ferreini peenkeemiatahase keemik, keemilise sünteesi osakondade ning laborite üldjuhataja 1915–1920, opteerus Eestisse 1920. Tartu ülikooli eriainetete õpetaja 1920–1921, keemiainstituudi vanemassistent 1921–1922, anorgaanilise keemia labori vanemassistent 1923, abijuhataja 1923–1925, füüsilise keemia dotsendi kt 1925–1927, dotsent 1927–1929, korraline professor 1929–1933, anorgaanilise keemia professor 1933–1944. Ajakirja *Keemia Teated* asutaja ja peatoimetaja 1932–1940. Suri ajutromboosi. Ta oli 1915. aastast abielus Olga Marie Jöksiga (1892 – 7. I 1979 New Brunswick).

tõsta ja seega oma endi nahka päästa. Kui oli koondumine diviisi ja kui tulid kokku, nagu olen juba varem kirjeldanud, närused politseipataljonid ja teised üksused, siis paljud sõdurid tegid endid allohvitserideks ja veebliteks. Tõid kaks tunnistajat ja pandi paelad peale. Ka Soomest tuli selliseid. Said paremat palka, ei pruukinud õppusi kaasa teha ega supisabas seista. Aga kui välja tuli, said raskelt pähe. Ka ohvitserid panid omale aukraade juurde. Ega just üles andma ei mindud. Jutustan seda, et näidata, missugused hoolimatud ja avantüristlikud jooned poistele juurde tulid.

“Eesti Sõna” ilmus pidevalt ka sel aastal edasi, kolm korda nädalas kuueleheküljelisena. Siis ilmus Saksas veel eesti SS-diviisi leht “Varemeist tõuseb kättemaks”, kord nädalas, 8 lhk, formaat sama mis “Eesti Sõnal”. Toimetaja oli vist SS-sõjakirjasaatja Elmar Tõnismäe.⁷⁶⁴ See leht trükiti Saganis, seal asus ka toimetust. See leht oli sõdureile päris huvitav, väljenduti kaunis vabalt. Ilmus veel teine leht, mida levitati diviisis, nimelt “Rünnak”. Pealkirja alla oli märgitud: “Germaani ühtluse idee kehastaja”. Siin juures leidis ka haakristimärk. See leht ilmus kuidagi kahtlaselt lagedale, trükiti vist Berliinis, ja selle taga seisis kuuldavasti propaganda-Mutt. Selles lehes aeti mõttetut jama ja tehti lolli natside propagandat. “Rünnak” ilmus ka üks kord nädalas, 8 lhk ja “Eesti Sõna” formaadis. Meret kirjutas siin juhtkirju, Uno Andre ka. Peatoimetaja oli SS-sõjakirjasaatja Karl Gailit.⁷⁶⁵

⁷⁶⁴Elmar Tõnismäe (Tõnisson; 1911 – III 1981 Austraalia) lõpetas Tartu Õpetajate Seminari ja õppis Tartu ülikooli õigusteaduskonnas 1934–1944. Teises maailmasõjas Saksa sõjaväe rindekirjasaatja, ka eesti sõjakirjasaatjate rühma ülem, Eesti Leegionis ja Narva pataljonis 1943–1944, *Hauptcharführer* 1944. Põgenes 1944. a Saksamaale, kust 1949. a asus ümber Austraaliasse. Ka Kuressaares ilmunud rindelehe *Kodumaa* peatoimetaja (ilmus kaks numbrit 1. ja 6. oktoobril 1944).

⁷⁶⁵Karl Gailit (1922 – 23. VII 1998 Tallinn) õppis Tartu ülikoolis kaubandusteadust 1942–1943. Omakaitstes 1941, Võru poliitilise politsei assistendi kt 1941. a juulis ja augustis. Saksa sõjaväes 1943–1945, eesti diviisi sõjakirjasaatja. Taandus sõjaväelasena Vindavi kaudu Danzigi, Saksamaal nn Oppelni kotis ja läbis ka “Tšehhi põrgu”, Nõukogude sõjavang 1945–1948, arreteeriti 1948. a märtsis ja sama aasta juulis

Meeles on veel lehtede juures tegutsevatest sõjakirjasaatjatest Gerhard Rahnulo⁷⁶⁶ ja Harald Nõmmik.⁷⁶⁷ Modest Preast⁷⁶⁸ oli ka “Varemeist tõuseb kättemaksu” üks toimetajaid. Oli varem SD-s *Ustuf*⁷⁶⁹ majandusalal, seega kõva mees. (*Elukutselt masinaladuja ja korrektor, omaaegne kraadepoiss ja enamlasteaegne tegelane. V. K.*)

mõistis tribunal ta 25 aastaks vangilaagrisse ning viieks aastaks asumisele. Vabanes Irkutski oblasti Ozjorlagist 1957. Töötas Tallinna ekskavaatoritehases Talleks 1959–1993. Avaldanud mälestusteraamatu *Eesti sõdur sõjatules: Rindereporteri sulega* (Tallinn: Eesti Riigikaitse Akadeemia Kirjastus, 1995).

⁷⁶⁶Gerhard Rahnulo (Püüman(n); 1903 – 7. X 1984 Tallinn) lõpetas Tartu ülikooli õigusteaduskonna 1932. Ajalehtede *Kaja* ja *Uus Eesti* toimetuse liige ja vastutav toimetaja, *Tallinna Posti* vastutav toimetaja. Teises maailmasõjas Saksa sõjaväes sõjakirjasaatja 1941–1944, Eesti 2. eripataljoni 2. kompaniis 1941–1942. Varjas end 1944–1951; vangistati 1951. a augustis Tallinnas, sama aasta novembris mõistis tribunal ta 25 aastaks vangilaagrisse ja viieks aastaks asumisele. Vabanes 1956 ja pöördus 1958. a tagasi Eestisse. Töötas Tallinnas laotöölisena.

⁷⁶⁷Harald Nõmmik (1906 – 8. XII 1976 Tallinn) tegutses 1926. aastast ajakirjanikuna, ajakirja *Eesti Noorus* toimetaja 1929–1930, *Rahvalehe* spordiosakonna toimetaja 1933–1940, *Eesti Sõna* toimetuses 1942–1944. Pärast sõda kuni 1949. a vangistatud (Lembit Koigi teade), ajakirja *Kehakultuur* (1949–1951) ja ajalehe *Noorte Hüäl* (1955–1959) kaastööline; Kalevi Motoklubi töötaja 1963–1976, kergejõustiku-, mootorrattaspordi- ja katingukohtunik. Ajakirjanike Liidu liige 1958, heideti Nõukogude spordi salaprofessionalismi käsitleva artikli pärast liidust välja.

⁷⁶⁸Modest Adonis Preast (1909 – VIII 1965, maetud Rahumäe kalmistule Tallinnas) õppis Tartu ülikoolis kaubandusteadust 1928–1937. Ajakirja *Sõdur* korrektor. Saksa okupatsiooni ajal Eesti Julgeolekupolitsei teenistuses Tallinnas. Põgenes 1944. a Saksamaale. Oli Elsterwerda vangilaagris. Arreteeriti 1950. a jaanuaris Tallinnas ja mõisteti sama aasta septembris erinõupidamise otsusega 10 aastaks vangilaagrisse; kandis karistust Arhangelski oblastis Kargopolagis.

⁷⁶⁹S.t Untersturmführer.

Piiskop Kõpu⁷⁷⁰ poeg Endel Kõpp tuli lõpuks SS-diviisi (endine kirikuõpetaja Saaremaalt Kihelkonnalt). Ta on lõpetanud suurtükiväe ettenihutatud tulejuhi (*Vorgeschobener Beobachter*) kursused ja teenis minu äratulekul suurtükiväerügemendi teises *Abteilung*'is. Kõpu vend oli diviisi sanitaarkompaniis.⁷⁷¹

A. Pikkoja,⁷⁷² nõunik Haridusdirektoriumis, tuli 1. detsembril vabatahtlikult SS-diviisi. Praegu on *Ustuf*ina suurtükiväerügemendis 2. Abt. (Feldp. nr. 27051-a). Endine pastor Kopper-

⁷⁷⁰Johan (Juhan) Kõpp (1874 – 21. X 1970 Stockholm) lõpetas Tartu ülikooli usuteaduskonna 1906, *can. theol.*, Läti ülikooli (1929), Szegeedi ülikooli (1932), Tartu ülikooli audoktor (1934) ja Debreceni ülikooli auprofessor (1938). Pärnu gümnaasiumide eesti keele ja usuõpetaja 1907–1909, Laiuse koguduse õpetaja 1909–1922, Tartu ülikooli tegeliku usuteaduse dotsent ja erakorraline professor 1916–1918, korraline professor 1919–1939, Tartu Usuteadusliku Instituudi juhataja 1943–1944, usuteaduskonna korraldaja ja dekaan 1919–1921, dekaan 1940, ülikooli prorektor 1923–1928 ja rektor 1928–1937, ülikooli koguduse eesti pihtkonna õpetaja 1934–1939, EELK piiskop ja peapiiskop 1939–1964. Asutava Kogu liige 1919–1920, Riiginõukogu liige 1939–1940. Põgenes 1944. a Rootsi, E.E.L.K. komitee ja sellest võrsunud E.E.L.K. konsistooriumi organiseerija, komitee esimees ja konsistooriumi president 1944–1957.

⁷⁷¹Uno Toomas Kõpp (1915 – 15. III 1945 Geppersdorf Ülem-Sileesias) lõpetas Tartu ülikooli õigusteaduskonna 1942, seejärel asus õppima keemiat Tallinna Tehnikaülikoolis. Notari abiline Tartus 1942. Teenis eesti diviisis 1944–1945. Langes.

⁷⁷²August Pikkoja (Pikov; 1903 – 9. II 1966 Dover, Ohio) koolijuhataja ja koolide inspektor Narva piirkonnas, Narva-taguse rändrahvaukooli juhataja 1935–1940; teenis Kaitseliidu Narva malevas, nooremleitnant 1936; Saksa sõjaväes eesti diviisi 20. suurtükiväerügemendis, Untersturmführer. Elas pärast sõda Ansbachi põgenikelaagris USA tsoonis, asus 1949. a ümber USAsse.

mann⁷⁷³ on samas *Ustuf* ja dr. Valdson⁷⁷⁴ on siin arstiks (sama Fp. nr.).

(Järgneb)

⁷⁷³Valter Koppermann (1913 – 3. XII 1982 Allentown, Pennsylvania) õppis Tartu ülikooli usuteaduskonnas 1933–1940 ja Tartu Usuteaduslikus Instituudis 1943, ka Uppsala ja Balti Ülikooli usuteaduskonnas, lõpetas Göttingeni ülikooli usuteaduskonna 1949, teoloogiamagister 1964 (Temple'i ülikool, Philadelphia). Teises maailmasõjas Saksa sõjaväes eesti 1. piirikaitserügemendis, 20. eesti SS-diviisi suurtükiväerügemendi 1. divisjoni 1. patarei tulejuht 1944–1945. Põgenes 1944. Saksamaale, Luterliku Maailmaliidu põgenike abistamise keskuse ametnik Münchenis 1949–1951, asus 1951. a ümber Rootsi. Lõuna-Rootsi koguduste hooldaja-õpetaja 1951. Lahkus 1952. a Rootsist USAsse, õpetaja E.E.L.K. Buffalo (1952), Philadelphia (1953–1966), Chicago I (1978–1982) ning New Yorgi Pauluse koguduses (1981–1982). E.E.L.K. Usuteaduse Instituudi õppejõud Torontos 1979–1982.

⁷⁷⁴Sulev Valdsoo (Valdson; 1914 – 11. IX 1966 Tartu) lõpetas Tartu ülikooli arstiteaduskonna 1942 ja uuesti 1947. Omakaitstes 1941; Tartu emade-laste nõuandla arst 1941, Kuressaare ümbruse jaoskonnaarst 1942–1944. Saksa sõjaväe eesti üksuste arst 1944–1945, Nõukogude sõjavang Gruusias 1945–1946; jaoskonnaarst Tartu 1. polikliinikus 1946–1949, Vaokülas 1949–1950 ja seejärel Tsirguliinas; hiljem Tartu polikliiniku arst kuni surmani.

ADO VABBE. Vinjett "Kaks figuuri" (1918–1919)

